

HAMDİJA KREŠEVLJAKOVIĆ

ESNAFI I OBRTI U BOSNI I HERCEGOVINI

(1463—1878)

II.

M O S T A R *

A. IZ PROŠLOSTI MOSTARSKE ČARŠIJE

I.

Zametak Mostaru, od druge pole XVI. stoljeća najznamenitijem ekonomskom i kulturnom, a od 1832. i političkom centru kršne Hercegovine, treba tražiti oko starog i nadaleko poznatog mosta preko Neretve, i to uz lijevu obalu ove rijeke. Na mjestu jednog drvenog mosta, sagrađen je današnji kameni most 1566., posljednje godine vladanja njegova osnivača sultana Sulejmana Kanunije (1520.—1566.). Na tome je mjestu sredinom XV. stoljeća bilo malo naselje s dvije kule oko drvenog mosta na lance preko Neretve. To se naselje spominje u poznatim izvorima prvi put 1452. Na 3. travnja spomenute godine pisali su Dubrovčani svojim zemljacima u službi Đurđa Brankovića, kako se Vladislav Hercegović odmetnuo od svoga oca i kako je pored drugih gradova zauzeo »Blagay et do castelli al ponte de Neretva«¹. Pod imenom Mostar spominje se ovo naselje prvi put 1474. kao sjelo turskog subaše Skendera². Pored više različitih izvođenja imena toga naselja najvjerojatnije je, da se Mostar nazvao po »mostarima«, čuvarima mosta, što su stajali u one dvije kule.

Turci su zauzeli Blagaj, glavni grad zemlje Hercegovine, godine 1468.,³ a tada je bez sumnje pao i Mostar u turske ruke. Godine 1474. sjedi u Mostaru subaša, najniži upravni činovnik, a 1476. Mostar je sjelo vojvode.⁴

Oko toga drvenog mosta nastavio se izgrađivati Mostar, i to najprije na lijevoj, a onda i na desnoj obali. Tu oko mosta, s obje stra-

* Prvi dio ove radnje, o esnafima i obrtima u Sarajevu, objelodanjen je u XXX. knjizi ovoga »Zbornika« (1935.).

ne Neretve nastala je mostarska čaršija, a oko nje mahale uz Neretvu i njen desni pritok Radobolju i niz njih.

Prvih godina nakon turske okupacije Mostar je postao važna strateška točka za dalje osvajanje Hercegovine i srednje Dalmacije, pa i poslije u borbama s Venecijom. Uz to je preko Mostara udarao glavni drum, koji je i onda bio glavna veza Bosne s morem. Zbog toga je teritorij Mostara rastao iz godine u godinu, dok u sedmom deceniju XVII. stoljeća nije postigao onaj opseg, u kojem ga je zatekla 1878. Od 1878. pa do 1914. zadobio je Mostar svoj današnji prostor.

Za vladanja sultana Sulejmana II. (1520.—1566.) opasan je dobar dio onovremenog Mostara zidom i pretvoren u tvrđavu. Ti su zidovi zatvarali varoš s obje strane Neretve. Središte te tvrđave bio je stari most. Nakon mira u Karlovcima 1699. tvrđava je popravljena i znatno proširena, naročito na desnoj obali Neretve. Tako je Mostar kao najmlađi grad Hercegovine preuzeo na se ulogu srednjovjekovnog Blagaja i postao kulturno, ekonomsko, vojničko, a onda i političko središte Hercegovine.

Najveći dio čaršije i glavni dio Mostara okupio se na lijevoj obali Neretve, dok je onaj na desnoj obali sve do poslije 1878. bio sporednoga značaja, što se vidi i iz naziva »Prijeko«. Tako se nazivahu u Bosni i Hercegovini obično manji ili neznatni dijelovi onih varoši, koje su ležale na obje obale jedne rijeke. Uz Priječku čaršiju bile su na desnoj obali Neretve na Radobolji radionice za preradu kože ili tabhane, mlini, stupe i više mahala (gradskih četvrti). Prijeku je porasla vrijednost izgradnjom željezničkog mosta (1882.), željezničke pruge Sarajevo—Metković (1891.), gimnazije (1901.—1903.) i otvaranjem ugljenokopa (1918.).

Mostar se poodavno dijeli u deset četvrti, koje nose narodna imena; šest ih je na lijevoj obali: Carina, Brankovac, Donja Mahala⁵, Grad, Bjelušine i Luka, a četiri na desnoj: Ričina, Cernica, Zahum i Prethum. Za neke od tih četvrti zna i narodna pjesma:

Bine gradi aga Hasanaga
Na divotu u svome Zahumu,
Dolaze mu na sejir djevojke:
Sa Carine Halilage Ziba,
Iz Brankovca Ahmedage Fata,
A sa Luke Mustajbega Duda.
Njemu Duda tiho progovara:
»A boga ti, aga Hasanaga,
Hoćeš li se ženit ove zime?
»Ja se ne ću ženit ove zime,
Ove zime, ni do tri godine.
U Sarajvu, u malom Misiru,
Odabro sam ja do dvije seke,
Jednu za se, jednu za sestrića«.⁶

Tu podjelu navodi i Luka Grđić-Bjelokosić.⁷ U jednom sidžilu mostarskog suda iz 1632-4. spominju se od ovih deset mahala četiri: Luka, Bjelušine, Cernica i Zahum.⁸ U istom se izvoru spominje i Alija Brankovac kao mutevelija jednog vakufa, a Cernica je dobila svoje ime po Hadži-Memiji, koji je bio rodom iz varošice Cernice kod hercegovačkog Ključa. Njegovih potomaka je bilo u Mostaru 1633. i zvali su se Cernice.

Mostar se od svog postanka, dijeli na mahale, koje su se nazivale po imenu graditelja pojedinih mostarskih džamija, oko kojih su se i mahale formirale. Koliko se zna, u Mostaru je sagrađeno za turske uprave u svemu 36 džamija⁹, ali svaka nije imala svoje mahale¹⁰. Kako za veći broj tih džamija ne znamo kad su sagrađene, to ne možemo potpuno pratiti ni teritorijski razvitak toga grada.¹¹ Potpuno se sigurno ne zna, ni koja je najstarija mahala: da li Sinan-pašina ili Šemsi-kethoda, ali se zna, da je najmlađa Lakišina ili Ričina, koja je nastala oko 1660. godine.¹² Posljednju je mostarsku džamiju napravio Ali-paša Rizvanbegović oko 1840.

Kojih 250—300 m od Starog mosta uz lijevu obalu Neretve stajala je do 1949. jedna zapuštena džamija, a zvala se Sinan-pašina ili Atik-džamija. Kraj oko te džamije naziva se Mejdan, što znači trg. Uz džamiju bio je i Sinan-pašin haman.¹³ Imenom Atik (stara) naziva se drugdje prva ili najstarija džamija, pa će biti, da je tako i u Mostaru. Najvjerojatnije je, da je tu prvu džamiju i do nje hamam sagradio humski vojvoda Sinan-beg, koji je na toj časti bio 1474. i 1475. Evlija Čelebija piše, da je sagrađena 888. (1473./4.), dakle kojih 5—6 godina po zauzeću Mostara. Na bivšoj džamijskoj zgradi bio je uklesan tarih, iz kojeg se vidi, da je zgrada sagrađena 913. (1507./8.), dakle 40 godina nakon zauzeća Mostara, i prema tome bi bio Mostar kroz to vrijeme bez džamije, što je posve nevjerojatno. Sigurno je, da je oko 913. g. bio hercegovački sandžak-beg Sinan-beg Borović (1504.—1506.)¹⁴, i najvjerojatnije je, da je on staru zgradu obnovio i proširio. Samo tako mogu se objasniti dvije različite godine, ona na tarihi i ona kod Evlije Čelebije, o postanku Atik-džamije. Jedan od ove dvojice Sinan-begova postao je kasnije pašom, pa se džamija i hamam prozvaše Sinan-pašinima. Naziv Mejdan kaže, da je ondje bio trg. Od te se džamije počeo izgrađivati turski Mostar.

Iz jedne isprave, napisane 1554., saznajemo, da je tada postojala u Mostaru mahala Šemsi-kethoda¹⁵, koja je obuhvatala današnju Veliku Tepu i od mosta dalje niz lijevu obalu Neretve. Da li je bila i džamija Šemsi-kethoda, ne zna se. Godine 1633. nema spomena ni mahali ni džamiji ovoga imena, što znači, da su joj ga preotele druge, mlađe mahale, koje su nastale na njenu teritoriju, kako se to i drugdje dešavalo.

O teritorijalnom razvitku Mostara prve pole XV. stoljeća ništa se više ne zna, jer nema ni jedne isprave kao ni datirane zgrade iz toga vremena.

Mostar je od 1522. do iza 1530. sjelo hercegovačkog sandžak-bega, samo se ne zna, da li je tu sandžak-beg rezidirao stalno ili privremeno. I prije i poslije toga vremena bila je Foča glavni grad ovog sandžaka, a iza 1572. Pljevlja, pa sve do Ali-paše Rizvanbegovića. Osim Sinan-paše nije ostavio, što se zna, ni jedan hercegovački sandžak-beg svoje zadužbine u Mostaru sve do vremena Ali-paše Rizvanbegovića (1833.—1851.). Ali u Mostaru su ostavili svoje zadužbine trojica čehaja (kethoda): Šemsi-kethoda, Čejvan-kethoda i Mehmed-kethoda. Sva je prilika, da su ova trojica upravljala Hercegovinom, kada ona nije imala svoga naročitog sandžak-bega, no je bila pridodana bosanskom namjesniku kao arpaluk, kako se to često događalo, a u njegovo je ime upravljao čehaja.¹⁶

U drugoj polu XVI. i u prva dva decenija XVII. stoljeća nastale su u Mostaru građevine, koje reprezentiraju tursko doba toga grada, i po kojima on arhitektonski dolazi odmah poslije Sarajeva. Te su građevine nastale ovim redom: 1552. džamija Čejvan-kethodina, 1557. Karadoz-begova, 1564. Nesuh-age Vučjakovića, 1566. jednoluki kameni most preko Neretve, 1592. Derviš-pašina¹⁷ i 1618. Koski-Mehmed-pašina džamija. Jedina je Derviš-pašina džamija na desnoj obali Neretve. U ovom vremenu, ali nepoznate godine, sagrađen je na desnoj obali jedan hamam, također reprezentativna zgrada ne samo za Mostar, nego i za mnogo veći grad.¹⁸ Kako je već poznato, do 1633. brojio je Mostar 24 mahale. U istom razdoblju izgrađena je i mostarska čaršija, izvor blagostanja Mostaraca.

II.

Graditelji različitih zadužbina izgradili su i uvakufili za njihovo održavanje različne koristonosne objekte, kao što su dućani, magaze, hanovi, različne radionice, vodenice i stupe, dakle sve takve objekte, koji su potrebni za razvoj obrta, trgovine i prometa. Pored toga oni su osigurali i kredit uvakufivši veće ili manje sume novaca.¹⁹

Stara mostarska čaršija sterala se na obje strane Neretve. Na lijevoj obali obuhvaćala je prostor od mosta do nadomak Sinan-pašine džamije, onda do sahat-kule i dalje do niže Čejvan-kethoda džamije pa do mosta, i dijelila se na Gornju čaršiju na Velikoj Tepi, Donju na Maloj Tepi oko Koskine ili Čaršijske džamije i Kujundžiluk. Onaj dio čaršije, što se sterao od kule kraj Čejvan-kethodine džamije prema Luci, zvao se »Zakulom«, a trgovci i obrtnici »Zakuljani«. Priječka je čaršija sezala od mosta do iza Tabačice džamije. Osim t a b a k a samo su još dva obrta imala svoje ulice (čaršije), i to k a z a z i oko sahat-kule i k u j u n d ž i j e uz lijevu obalu Neretve skoro od mosta do Male Tepe.

Prvi su dućani nastali svakako na Mejdanu oko Sinan-pašine džamije, jer je ondje prikladnije tlo za čaršiju. Iz prve pole šesnae-

stog stoljeća ima siguran trag izvozu robe iz Mostara u Dubrovnik. Bez svake sumnje bile su tada uspostavljene trgovačke veze između Mostara i Sarajeva, jer se zna, da su još početkom XVI. stoljeća Sarajlije trgovale s Dubrovnikom, a put je udarao preko Mostara.

Nagli porast mostarske čaršije najbolje se ogleda u izgradnji dućana između 1550. i 1570. Samo trojica mostarskih dobrotvora izgradili su u tom vremenu 153 dućana i više drugih zgrada, koje služe obrtu, trgovini i prometu.

Čejvan-kethoda, sin Abdurahmanov, veliki dobrotvor ovoga grada, sagradio je 67 dućana, od kojih su bili neki Nad Pećinom, dakle na Velikoj Tepi do gradskih vrata na glavnoj ulici oko Suhodoline, a neki Pod Pećinom. Prvim je dućanima udaren temelj Gornjoj čaršiji, a drugim Kujundžiluku. Ti su dućani nastali prije kolovoza 1554., jer su tada uvakupljeni.

Nesuh-aga Vučjaković sagradio je oko svoje džamije Pod Lipom 26 dućana nešto prije veljače 1565.²⁰ Tim je proširena Gornja čaršija.

Najveći mostarski dobrotvor za im Hadži-Mehmed-beg, bolje poznat pod imenom Karadoz-beg, mostarski Gazi-Husrev-beg, sagradio je i uvakupio prije veljače 1570. godine 58 dućana, i to 42 za trgovce a 16 za tabake.²¹

Pored toga ova su trojica dobrotvora ostavila 553.000 akči (130.000 + 123.000 + 300.000), da se uz 10% izdaju sigurnim ljudima od posla.

O izgradnji Priječke čaršije nemamo točnijih podataka. Sigurno se zna, da je u njoj bilo pored privatnih vlasnika i vakufskih dućana. Između 1612. i 1685. posjedovala su tu tri vakufa oko 60 dućana, i to vakuf Hadži-Balije, sina Mehmedova (osnovan 1612.), Hadži-Ahmedage Lakišića (osn. 1670.) i uglednog trgovca Hadži-Ibrahima Čevre (osn. 1686.)²²

Nešto je od tih vakufskih objekata s vremenom propalo ili nezakonitim putem otuđeno, pa je okupacija zatekla u svemu 158 raznih vakufskih objekata, koji su služili obrtu i trgovini, i to 125 dućana, 23 magaze, 4 berbernice, 3 pekare, 2 mlina i jednu kafanu.

Dućani su građeni od drvenog materijala; od ulice su potpuno otvoreni. Zatvaraju se kapcima, koji se zovu čefenci ili čepenci (sing. čefenak). Preko čefenaka se meće prijevornica i zaključava čilitom (kilit) ili katancem. Čefenci su gornji i donji i kad se dućan zatvara, donji se čefenak diže, a gornji (koji je obično dvostruk) spušta, a kad se otvara, onda je obrnuto.

Neki dućani pored čefenaka imaju i vrata. Iza nekih dućana je magaza, pa se kaže: dućan s magazom. Magaza može biti prizemna i na kat, a zidane su uvijek od kamena ili kamena i ćerpiča. Strop je nad magazom presvučen debelim nabojem (ćerpičem) ili presveden svodom od sedre. Vrata i prozori na magazi su od gvožđa. Prozori imaju pored gvozdениh kapaka i demire. Tako građene magaze bile su sigurne od vatre (atešten emin) i od lupeža. U Stocu sam vidio

dućane, koji imaju magaze u zemlji, poput podruma. Ima dućana, iznad kojih su sagrađene sobe za stanovanje neženja i kao radio-nice. U narodnim pjesmama dolazi čefenak i čilit u značenju dućan:

»Dobro stojim na našoj Krajini:
Ja imadem čajir Nakućnicu,
I na njemu vodu tekućicu,
I na vodi stupe valjarice,
Ne valjaju sukno ni klašanja,
Već valjaju dibu i kadifu,
Bacaју mi na godinu dana
Menfijata hiljadu dukata;
Pa imadem mline vodenice,
Niti taru ječam ni kukuruz,
Već mi taru bjelicu šenicu,
Bacaју mi na godinu dana
Menfijata hiljadu dukata;
Pa imadem selo Lepenicu,
Na njem ima tri stotin' dimova.
Pa imadem u novoj čaršiji,
Tu imadem trista čefenaka,
Pa imadem dva novcata hana,
Ko bi mi se sada nafatio,
Da bi našo mojega Mešina,
Od sveg bih mu dao polovinu.²³

»Od Tersane do sela Višića
Sedamdeset i sedam čilita,
Sve mog babe Nudić Omerage.«

Sredinom prošlog stoljeća izgrađeno je u Mostaru više magaza poput onih u Dubrovniku, pred kojima nema dućana, pa su ove i dućan i magaza zajedno. Takve su magaze prijelaz modernim dućanima.

Opisujući Mostar Evlija Čelebija, poznati turski putopisac, koji je ovuda proputovao 1664., opisuje čaršiju vrlo kratko: »Ima čaršiju i pazar (trg) s 350 tvrdo zidanih dućana.« Napose ističe kazasku čaršiju i tabhanu, za koju kaže, da je poput utvrde. U dnu kazaske čaršije, kaže Evlija, da je Defterdar-Mehmedova džamija.²⁴

Dućana je bilo i po nekim mahalama. Tako se zna, da je 1632. bilo u Hafiz-hodžinoj mahali više od četiri dućana, koji su napravljeni nešto prije spomenute godine.²⁵

Mostarski se dućani spominju u jednoj pjesmi Erlangenskog rukopisa:

L'jepi ti su mostarski dućani,
U njima su ljepši bazardžani,
Ponajljepši bazardžan Mustafa.²⁶

Sve do reforama računale su se i plaće službenika i kirije raznih objekata po danu, a ne po mjesecu i godini. O kiriji dućana u mostarskoj čaršiji nisam našao nikakvih podataka. Jedan dućan u ovoj čaršiji išao je po jednu akču dnevno. Godine 1633. kirajdžija nije plaćao kiriju uredno, pa ga sud osuđuje, da plaća u redu ili da seli iz dućana.²⁷

Početkom zilkadeta 1095. (oko 9. studenoga 1685.) kupio je Durin sin Radak, stanovnik Hadži-Balijine mahale, dućan u mostarskoj čaršiji od Abdulahova sina Selmana iz Bivoljeg Brda (kadiluk Blagaj) za 6.500 akči. Pored ove svote dao je kupac još nešto (nečitljivo), čim se izbjegavala šuf'a. Taj je dućan bio pod mukatom Koski-Mehmed-pašina vakufa, uz dućan nekog Abdulah-efendije.²⁸

U jednoj narodnoj pjesmi spominje se i mostarski pazar (trg):

U Mostaru na novom pazaru
Prodaje se jedno momče mlado,
Kupuje ga sedam djevojaka,
Među njima dilber udovica.
Na sramotu sedam djevojaka
Kupila ga dilber udovica,
Pa ga vodi sebi u konake,
Pa mu stere svilene duške,
Pa se ljube, dok istupe zube.²⁹

Kako su se sve javne dražbe održavale u čaršiji ili na pazaru, stalno se navodi u zapisnicima, da je dražba održana u Sultanovoj čaršiji (suk-i sultani). Takav naziv čaršije nije mi poznat u našim krajevima.

U ovoj je čaršiji bilo uvijek dobrih trgovaca i obrtnika, i njihova je zasluga, da je Mostar postao važan privredni centar, koji privlači i trgovce Armence, Grke, pa i Jevreje, da se ondje nastane. U više izvještaja spominje se trgovina Mostara.

»Na putu iz Sarajeva u Dubrovnik, na trećem konaku nalazi se lijepi i glavni grad Mostar (la bela citta e famosa di Mostar), u kome ima oko 12.000 stanovnika. Sve su kuće od kamena.« Tako stoji u jednom izvještaju iz posljednjih godina XVII. stoljeća.³⁰

Mostarski su trgovci svakako zbog konkurencije bili zadovoljni, što je zbog mljetačkih napadaja bila zatvorena »gabeoska skela«, kako je to javljeno u jednom dubrovačkom izvješću 2. rujna 1693. iz Mostara u Dubrovnik.³¹

U izvještaju makarskog biskupa Nikole Bjankovića od 20. travnja 1703. čitamo o Mostaru, da je grad bogat i cvate zbog trgovine. U Mostaru prebiva 36.000 duša, koje su većim dijelom raskolničke i muslimanske. U njemu je 35 džamija, 12 škola i jedan samostan derviša.³² U tom izvještaju je broj stanovnika za dva, a možda i za tri puta veći od stvarnog stanja.

Dubrovački nadbiskup D. Konventali javljajući 15. srpnja 1717. u Rim pohod mletačkog vojskovođe Moceniga, na Mostar kaže, da je Mostar značajno trgovačko mjesto.³³

Chaummete des Fosses ističe u Mostaru izradu čebeta, oružja i zlatarskih predmeta.³⁴

Pored proizvoda domaćeg obrta trgovalo se i stranim proizvodima. Mostarski su trgovci održavali žive veze s Dubrovnikom, Istambulom i Mlecima, a kasnije i s Trstom. Oni su putovali u te krajeve u trgovačkom poslu. U XIX. stoljeću neki su Mostarci imali svoje radnje u Trstu.

Nema spomena nadzorniku čaršije (čaršu čehaja) u Mostaru, dok se spominje nadzornik trga ili pazarbasha. Tu je dužnost vršio 1633. neki Ibrahim.

III.

Hanovi su služili prometu. U njima je putnik nalazio prenoćište za se i za konja. U Mostar su dolazili trgovci iz cijele Hercegovine, da se ondje podmiru, a i kroz Mostar su prolazili trgovci i drugi putnici iz Dubrovnika za Bosnu i obrnuto. Svi su se zadržavali u Mostaru makar i preko noći. U Mostaru je bilo nekoliko hanova, o kojima nema naročitih podataka kao o onima u Sarajevu, a nisu bili onako veliki, pa ni poznati.

Prvi han, o kome imamo sigurnih podataka, podigao je mostarski dobrotvor Čejvan-kethoda prije 1554. i uvakufio ga za svoje zadužbine. Taj je han stajao na glavnom drumu, pred tvrđavom. U hanu je bilo osam soba, sijenica i magazin za ječam, a nešto niže jedna kuća, valjda za handžiju. Taj se han kasnije prozvao Kalhana (od ar. kal'a = tvrđava i han). Iza okupacije sagrađena je na tom mjestu Viša djevojačka škola.

Jedan drugi han sagrađio je prije 1570. godine i uvakufio Karadoz-beg. O tome hanu nema pobližih podataka.

Čardagija zvaše se han pred gradskom kapijom nešto sjevernije od Suhodoline. Bio je vlasništvo Ali-paše Rizvanbegovića. To je bio jedan od najvećih hanova u Mostaru. Građen je po uzoru velikih hanova, u kojih je u sredini kvadratno dvorište, a oko njega zgrada. Pričajući mi o tom hanu rahmetli Hamza-efendija Pužić godine 1934. reče mi, da je bio sličan Kolobari ili Morića hanu u Sarajevu, samo nešto manji. Nije ga sagrađio Ali-paša, a ne zna se, ni kako mu je postao vlasnik.³⁵

U jednom mostarskom hanu stanovao je Francuz Pouillet godine 1658. i prema njegovu opisu vidi se, da je to bio jedan od onih najobičnijih malih hanova s ognjištem u sredini, oko koga se sjedjelo i spavalo; han za kiridžije, a ne za trgovce.

Pored Kalhane i Čardagije u predokupacijskom Mostaru bilo je još nekoliko hanova, kao Čadrin i Ševin (prije Jabukin) han. Obadva su se zvali po vlasnicima.

Ti su hanovi poslije 1878. još neko vrijeme radili, dok ih polagano nije nestalo.

IV.

Glavni novac, koji je kolao u zemljama turskog carstva i na koji se računalo, zvao se akča, aspra, jaspri. To je bio srebrni sitni novac, kovan u različnim kovnicama. Takva jedna kovnica bila je 1554. u Srebrenici. Toga je vremena bila kovnica akči i u Čajnici.³⁶ Od XVIII. stoljeća računalo se na groše i pare (1 groš = 40 para).

Pored akče kolao je u prometu zlatni novac, zvan esedi-groš ili arslani³⁷ i veliki dukat. Od zgrade do zgrade određivala je država tečaj zlatnom novcu. Tako je fermanom od 1. reb. I. 1043. (25. rujna 1633.) određen tečaj esedi-grošu 104, a velikom dukatu 200 akči.³⁸ Godine 1658. vrijedio je esedi-groš 100 akči.³⁹ Istom novcu određen je kurs 110 akči fermanom od 5. I. 1092. (25. I. 1682.)⁴⁰ Prije i poslije kolale su u ovim krajevima razne valute. Godine 1658. navode se:

španjolski taliri ili rijali	110 akči
dubrovački dinar	3 »
mađžarija	1200 »
cekin	136 » ⁴¹

Fermanom od početka ševala 1180. (prvih dana ožujka 1767.) naređeno je, da se zlatni novac, koji ne odgovara propisanoj težini, zamijeni novcem pune težine. Za svaki kirat (karat) nepotpune težine plaća se 25 akči. Izmjenu novca obavljala je darbhana u Istanbulu i sve ustanove financijskog karaktera kao i zakupnici raznih državnih prihoda. U fermanu se spominju ove vrste zlatnog novca: jalduzi, mađžari, funduci, zerri-mahbubi i istanbulski zindžirli altuni.⁴²

Da se što bolje uoči vrijednost akče uopće, a u Mostaru napose, gdje su razni mostarski vakufi imali preko 1,500.000 akči gotovine i gdje je obrtnik i trgovac mogao vazda naći zajam, navodim ovdje cijene raznih pokretnina i nekretnina, kako sam ih našao u dokumentima:

Manja kuća u Karadoz-begovoj mahali s bašćom i nešto vinograda	20.000 akči
Manja kuća u istoj mahali s bašćom i vinogradom	6.000 »
Kuća u Ilićima s bašćom i vinogradom	2.500 »
Kuća i bašća u Zahumu	6.700 »
Vinograd od 8 mot'ka	8.000 »

Vinograd od dvije motike	1.300	»
Put od Mostara do Jajca s dva konja	320	»
Put do Duvna	56	»
Krava	300—400	»
Vo	530—600	»
Konj	1.300—1.500	»
Kobila	800—1.000	»
Ždrijebe	400	»
Havan (mužar)	124	»
Mali kantar	116	»
Hamam-tas	32	»
Akče-tahta	27	»
Češalj	50	»
Magnetska igla	40	»
Divit	80	»
Kahveni ibrik	57	»

U daljem dijelu ove radnje upoznat ćemo se s cijenama još nekih predmeta.

Od XVIII. stoljeća do 1878. sretamo u opticaju još i drugih valuta, kojima je kao i dosad od zgođe do zgođe određivan tečaj. Zanimljivo je spomenuti, da su strani novci drukčije računati u Hercegovini, a drukčije u Bosni, a isto tako imali su i razne nazive. O svemu tome ima lijepih podataka u jednoj radnji Karla Peeza.⁴³

U prvoj polovici XVII. stoljeća računalo se dovoljnim za opskrbu jedne osobe dnevno 3—8 akči. Jednom siročetu odredio je sud 3 akče u ime nafake, a jednoj razvjenčanoj ženi 4 akče. Neki Dživo, odbjegli rob nepoznatog vlasnika iz Rumelije, došao je u Mostar, pa mu je sud dosudio 8 akči dnevno i naredio u zilhidžetu 1042. (svibanj 1633.) Ali baši, povjereniku državne blagajne (bejtulmani emini), da mu to isplaćuje.⁴⁴

V.

Stanovništvo. Od turske okupacije Mostar je izrazito islamski grad, i takav je ostao, uglavnom, sve do danas. Taj mu biljeg daje tridesetak munara i relativna većina muslimanskog stanovništva, koje je do okupacije činilo znatnu apsolutnu većinu. Mostar bijaše oko 300 godina važno središte islamske prosvjete s više medresa⁴⁵, učenih ljudi, književnika i pjesnika⁴⁶, od kojih su neki bili poznati i priznati daleko izvan svoje domovine. Između njih su neki ostavili u svome gradu zadužbine i vakufe, a petorica hodža podigoše u Mostaru po jednu džamiju, i u tome ovaj grad prednjači. To je ujedno dokaz, da se Mostarci nisu bavili naukom, da od nje žive,

nego naukom radi nauke. Ovu učenost Mostaraca ističe i Evlija Čelebija, a i jedna naša narodna izreka:

Visočani opančari,
Zeničani rešetari,
Sarajlije abadžije,
Mostarlije efendije.

Ako ne otprije, a ono sigurno od prve polovice XVII. stoljeća Mostar je sijelo muftije.⁴⁷

Gotovo sva trgovina i obrt u rukama su muslimana u XVI. i XVII. stoljeću.

Pored muslimana bilo je u Mostaru i kršćana (katolika i pravoslavnih).⁴⁸ Njihov je broj počeo rasti naročito od početka XVIII. stoljeća. U Mostar se naselilo i nešto muslimana iz onih krajeva u Dalmaciji, koji pripadoše Republici sv. Marka Karlovačkim mirom 1699. i kasnije.

Pravoslavni elemenat ima svoju bogomolju (Bethaus) u XVIII. stoljeću,⁴⁹ a u drugoj polu istoga stoljeća prenio je mitropolit hercegovački svoje sjelo u Mostar.⁵⁰ Od sredine XIX. stoljeća Mostar je sijelo i katoličkog biskupa.⁵¹ Kršćani su se, uglavnom, doseljavali sa sela. Sigurno se zna, da se u Mostar doselilo i nešto Grka i Armenaca, tih poslovičnih trgovaca, još prije 1633., o čemu imamo jedan novi i mnogo jasniji podatak od onoga iz 1658. godine.⁵² U prvom sidžilu ima jedan zapisnik, sastavljen u mjesecu ramazanu 1042. (između 12. III. i 10. IV. 1633.), koji u prijevodu glasi:

»Pred šerijatski sud stupili su predstavnici mostarske čaršije (ehl-i suk): Ali-hodža, Hadži-Ahmed, Hadži-Salih, Mahmud-baša, Bali-kalfa, usta-Mehmed, Hadži-Mustafa i drugi i izjavili ovo:

»Mi smo čaršilije i isključivo se izdržavamo od obrta i trgovine. Međutim ovamo dolaze sa strane trgovci Grci i Armenci, koji ne sjede u dućanima kao mi, nego razapinju šatore i time nama nanose veliku štetu, zbog koje mi zapadamo u teškoće života. Molimo, da im se zabrani dolazak, ili da i oni uzmu (otvore) dućane i u njima sjede i rade.«

Kadija je izdao osudu po poznatom pravilu: Bolje da štetu trpi pojedinac nego stalež (zajednica) i presudio, »da spomenuti Grci i Armenci, kad donesu robu, ne prodaju je sjedeći pred dućanima, nego da sjede kao i ostale čaršilije u dućanima, prodaju i kupuju. To je saopćeno tuženim i prikričeno, da se toga drže. Tužiteljima je izdan prijepis ovoga zapisnika.«

Kako je u praksi provedena ova presuda, ne zna se, ali sudeći po putopisu Francuza Poullleta, koji je mlađi od ovoga zapisnika 25 godina, bilo je i onda Armenaca u Mostaru, a neki se i stalno nastanili.

Useljavanje kršćana u Mostar odrazilo se i u privrednom životu, oni su uzeli jaka učešća i u obrtu i u trgovini.

Zna se, da se u drugoj polu XVI. stoljeća nastanio u Mostaru jedan trgovac Jevrej, imenom Mojsije Kuzin, koji je ovdje živio 1570., ali se prije 1679. preselio u Sarajevo. Istom u XIX. stoljeću nastanilo se nekoliko Jevreja u Mostaru, a došli su iz Sarajeva.

Sigurnih, pa ni približih statističkih podataka o žiteljstvu Mostara iz turskog vremena nema. Broj kuća u Evlije (30.407) i broj žitelja u Bjankovića pretjerani su. Po prostoru, što ga je ovaj grad zapremao krajem XVII. stoljeća, mogao bi brojiti oko 12.000 stanovnika, kako se to kaže i u jednom izvještaju iz toga vremena.

Prema jednom francuskom izvješću iz godine 1806. imao je Mostar 1000 kuća, $\frac{2}{3}$ žitelja su muslimani, a trećina katolici i pravoslavni.⁵⁴ Dok je odnos stanovnika po vjeri približno mogao odgovarati pravom stanju, broj kuća je premalen.

Prvi spomen katolicima u Mostaru nalazimo u jednoj ispravi mostarskog kadije od sredine šabana 983. (oko 20. studenog 1575.). Tu se spominje Radonja, sin Ivice, i Nikola Radoslav.⁵⁵

Godine 1630. bilo je u Mostaru do 10 katoličkih kuća. Ti su katolici nastanjeni u Mostaru radi trgovine.⁵⁶ Godine 1708. bilo je u mostarskoj župi 90 katoličkih kuća, rastrkanih po čitavom gradu, a jedan fratar vršio je dužnost župnika. Po popisu biskupa Miletića godine 1813. bilo je u Mostaru i Ilićima 78 kuća s 339 duša.⁵⁷

Godine 1848. bile su u Mostaru 684 pravoslavne kuće, a 1856. godine bila su 2.534 pravoslavna žitelja.

Katolicij su sagradili 1866. za ono doba veliku crkvu, a pravoslavni između 1863. i 1873. novu crkvu, najveću u Bosni i Hercegovini. Gradnju obiju tih crkava pomagao je sultan lijepim prilogom. Te su crkve posljednji veći građevni spomenici turskog doba u Mostaru.

Okupacija je zatekla u Mostaru i pravoslavnu i katoličku mušku i žensku školu. Godine 1872. osnovali su Franjevci u Mostaru tiskaru nastojanjem don Frane Miličevića.⁵⁸

Godine 1879. bilo je u Mostaru 1909 kuća, 2.535 domaćinstava i 10.848 stanovnika, od toga 6.421 musliman, 3.026 pravoslavnih, 1.366 katolika i 35 Jevreja.

VI.

Upravne i druge oblasti. Krajem XV. stolj. organiziran je Hercegovački sandžak, koji je s malim izmjenama bio od 1580. sastavni dio Bosanskog pašaluka ili beglerbegata (ajaleta ili vilajeta) sve do 1878. Sijelo Sandžak-bega bilo je najprije u Foči, pa u Pljevljima i napokon u Mostaru. U Mostaru je rezidirao sandžak-beg od 1522. do iza 1530. Ali, kako je već rečeno, točno se ne zna, da li je tada bio Mostar prava ili privremena rezidencija, jer sandžak-beg hercegovački rezidira u Foči sredinom XVI. stoljeća. Od 1833. i u upravnom pogledu Mostar je glavni grad Hercegovine. U

ovom vremenu je sagrađena zgrada, u kojoj je sjedio paša, a zvala se konak ili paša-saraj. Prije toga vremena nema spomena ovakvoj zgradi.

Od kraja XV. stoljeća Mostar je sijelo mostarskog kadiluka (kotara).⁵⁹ Sudbenu je vlast vršio kadija⁶⁰ (sudac), a policijsku vojvodu⁶¹ sa 50 ljudi. Mostar je imao svoga vojvodu od 1476. do uvođenja reforama Mahmuda II. Pored vojvode imao je Mostar gradskog načelnika, različne porezne činovnike, bilježnika, sakupljača harača i baždara. Do ukinuća jeničara 1826. sjedio je ovdje serdar⁶², zapovjednik jeničara. Evlija Čelebija spominje i serdara budimskih vojnika u Mostaru. Spahijski alajbeg (pukovnik) imao je svoga čehaju⁶³ (zastupnika), koji je vršio vlast nad spahijama (konjanici). Tvrđavom je zapovijedao dizdar,⁶⁴ otkada je ona sagrađena između 1520. i (prije) 1554. pa, do uvođenja redovne vojske sredinom prošlog stoljeća, kada je čast dizdara bila dokinuta. To je bila nasljedna služba i prelazila je s oca na sina ili najbližeg u porodici. Mostar je imao i svoga mimar-agu (inženjera).

Između 1700. i 1706. postao je Mostar sijelo mostarske kapetanije. Kapetanska je vlast također bila nasljedna. Kapetani su bili iz stare mostarske porodice Vučjakovića.⁶⁵ Kapetani sa svojom plaćeničkom vojskom bili su dužni čuvati granice i osiguravati putove i opasne prolaze. Ova je ustanova ukinuta 1835. Jedan dio Mostara, gdje su kapetani stanovali, zove se i danas Kapetanovina.

Od sredine XVIII. stoljeća do sredine XIX. stoljeća imao je Mostar svoga ajana, koji je zastupao ovaj grad u ajanskom vijeću, što je stajalo o bok bosanskom veziru i sastajalo se redovno jedamput na godinu, ali ga je vezir mogao po potrebi sazvati i na izvanredno zasjedanje.⁶⁶

U pojedine gradove postavljali su veziri svoje zastupnike, tako zvane muselime. Tako je često imao Mostar i svoga muselima. Dok je ajane uvijek narod birao, muselima je redovno postavljao vezir po svojoj volji, a isto tako i skidao.

Od uvođenja reforama do 1878., kao i poslije ove godine, Mostar je sijelo kotara i okružja sa sličnim oblastima, kakve su bile jedno vrijeme i pod okupacijskom upravom. Godine 1863. osnovan je u Mostaru trgovački sud, koji je ukinut odmah iza okupacije.⁶⁷

Za vrijeme ustanka u Hercegovini bila je Hercegovina kratko vrijeme samostalan vilajet (pokrajina — od početka siječnja 1876. do 26. I. 1877.) s valijom (guvernerom) na čelu. Tada je u Mostaru bila uređena vilajetska tiskara, u kojoj se tiskao vladin organ »Neretva«.⁶⁸

VII.

Sve, što je dosada rečeno o Mostaru, povoljno je utjecalo na razvoj privrednog života u ovom gradu. Ali kroz to vrijeme zabilježila je povijest i nekoliko crnih dana, koji su remetili normalni tok

života i nepovoljno utjecali na privredni život usporavajući ga ili obustavljajući na kraće ili duže vrijeme. Mostar je morila kuga, pržila vatra, poplavljalila voda; dakle sve takve nezgode, za koje Mostarci nisu bili ni krivi ni dužni. Ali krivnjom pojedinaca ili skupina dolazilo je u tom gradu do nereda, koji su se znali pretvoriti u pobune. Zbog zapletaja između Turske i Mletačke osvanula je nekoliko puta mletačka vojska pod Mostarom. Kao posljednji veliki događaj je poznati hercegovački ustanak, do kojega je došlo zbog nesposobne turske uprave i rovarjenja Austrije, a taj doveđe do okupacije Bosne i Hercegovine, i ova do krupnih promjena.

1. Potresi. Godine 1563. zadesio je Mostar zemljotres, o kojemu nema poblžih podataka.⁶⁹

2. Zarazne bolesti. Od zaraznih bolesti najviše je harala kuga. Što se zna, morila je kuga Mostar 1507., 1689., 1731. i 1813. do 1818. Ne zna se, da li je Mostar stradao od epidemija 1677., 1762. i 1780.—83., koje su zahvatile Sarajevo.

Za epidemiju od 1546. zna Dubrovnik. U dubrovačkim analima izričito se spominje, da je prenesena baš iz Mostara na njihovo područje, u Rijeku (Ombla), i to u robu.⁷⁰

Strašna epidemija kuge i velika glad harala je 1689.—90. po bosanskom pašaluku, pa nije mimošla ni Mostar.⁷¹

Po svoj prilici ovoj zadnjoj epidemiji očuvao se spomen u dvije pjesme Erlangenskog rukopisa. Prva počinje:

Kad morija pomori Mostara,
Pomorila i staro i mlado,
Rastavila i milo i drago. (Str. 63.)

Druga:

Po Mostaru kuga pomorila,
Pomorila i staro i mlado. (Str. 292.)

O epidemiji od 1731.-32. kaže kronist fra Nikola Lašvanin, da je u Sarajevu, Mostaru i Banjoj Luci umiralo po 300 osoba dnevno.⁷²

Zadnji put u ovim zemljama harala je kuga 1813. do 1818. Ta je epidemija u Mostaru poznata pod imenom »veliki hastaluk«. Joanikije Pamučina piše:

Godine 1813. u Mostaru se pojavila kuga. Narod preplašen razbježe se, neko po selima, a neko u Dubrovnik, kuda je ko prije mogao izbjeći. Jeremija Mitropolit s Ignacijem Đakonom pobježe u manastir Žitomislić. Opet se povrati đakon u Mostar, ali ga spopa kuga i podleže joj. I mitropolit Jeremija umrije od kuge u Žitomislju godiue 1815. jula 29.⁷³

Od 14. IX.—18. X. 1845. vladala je u Mostaru kolera.⁷⁴

3. **Požari.** Koliko je puta Mostar gorio, ne zna se. Svakako su ovdje požari bili rjeđi nego u Sarajevu, gdje je bila sva čaršija od drveta. Dva veća požara zabilježio je spomenuti Čokorilo, i to 1852. i 1861. Dana 27. XII. 1852. (po starom kalendaru) izgorjela su 23 dućana pod Kujundžilukom. Porobili su ih i popalili nizami. Tada je Kujundžiluk zapravo propao. Deset godina kasnije (po Koetschetu 18. VIII. 1861., po Čokorilu 12. VIII. 1862.) izgorjeli su dućani ispod grada do pećine pod Kujundžilukom i do voštarnice Tošića pa uz brdo prema Hendeku, a po Hendeku dade sve srušiti mušir Omerpaša, kako vatra ne bi došla do kule, u kojoj je bio barut.⁷⁵

4. **Poplave.** S obzirom na položaj Mostara i Neretvu, najvećem dijelu ove varoši nije toliko prijetila opasnost od poplave ove rijeke, koliko od Suhodoline i Radobolje.

Predaja zna, da je pred kojih 140 godina nadošla Radobolja i da su tom prilikom propale tabhane pri ušću ove rijeke.

23. kolovoza 1851. (po st. kalendaru) nabujala je Neretva i poplavila Kujundžiluk do dućana Mitra Čuka.⁷⁶

Suhodolina, kako samo ime kaže, suho je korito, samo kod provale oblaka zna nabujati. Pred prvi svjetski rat nabujala je Suhodolina tako, da je porušila radnju trgovca Zeca na Velikoj Tepi i trgovca Mrava na Maloj Tepi. Tada je nastala u Mostaru izreka: »Suhodolina može protjerati zeca kroz mrava.«

Sigurno je bilo takvih poplava i prije; jedna se desila 29. svibnja 1849. godine.

Zarazne bolesti kosile su živote Mostaraca, požari i poplave su uništavale njihovu imovinu, a jedno i drugo nepovoljno je djelovalo na privredu ovoga grada.

5. **Pobune.** Kada je moć porte počela padati, naročito poslije brojnih poraza, što su zaredali nakon poraza Kara-Mustafa-paše pod Bečom 1683., javljaju se po pojedinim pokrajinama i većim gradovima pobune. Takvih je pobuna bilo i u bosanskom pašaluku. Jedne od tih pobuna bile su uperene protiv pojedinih bosanskih vezira i njihovih ljudi, druge su nastajale zbog razmirica između uglednih ljudi jednoga grada ili dvaju susjednih gradova. U takvim sukobima stvorile bi se stranke i tako se često prolijevala bratska krv. To je sve ometalo obrt i trgovinu. Dolazilo je do pravih ratova, koji su s prekidom trajali i po više godina. Uzrok i povod takvim ratovima bio je obično posve beznačajan.

Između 1710. i 1878. bilo je više pobuna u Mostaru. Ja ću ih ovdje samo hronološki nabrojiti, jer je o njima već pisano.

U veljači 1710. pobunila se raja protiv mjesnog paše, a njoj se pridružilo i nešto sejmena, koji su čuvali most na Buni. Kako je ta buna završila, ne zna se, kao ni to, kako je u njoj prošao Mostar.⁷⁷

Godine 1748. ustao je Mostar protiv poreza, što ga je zaveo bosanski vezir Ali-paša Hećimović. Ta je buna ugušena slijedeće

godine u travnju, a Ali-paša je dignut s Bosne. Mostarci su bili uzrok i padu još jednog vezira, Mehmed-paše Kukavice.⁷⁸

Najteže je prilike proživio Mostar između 1802. i 1814., što ih prouzrokovao sukob između mostarskog muselima Alijage Dadića, najuglednijeg Mostarca onog vremena, i Alijage Voljevice, prvaka Blagaja. Svladavši Dadića svoga protivnika i poslije počiteljskog Gavran-kapetana i sudjelovavši u borbi protiv Crnogoraca i Rusa na francuskoj strani, postao je prvak Hercegovine. Njegov ugled i moć nisu bili po čudi Porti, i on bi otrovan. Borbu nastave njegovi sinovi i dovedu Mostar u sukob s bosanskim vezirima. Voljevica je bio ponovo poražen pa odbježe u Egipat. Uzaludno je vezir otpremio vojske protiv Mostaraca. Kad su neredi već dodijali veziru, povede on na Mostar vojsku od 30.000 ljudi, preko dva puta brojniju od ukupnog stanovništva toga grada, i 1. travnja 1814. uđe u Mostar. Dadićevi sinovi biše smaknuti, kuća im razrušena i imetak konfisciran. Prijeći sud otpremi 37 uglednih Mostaraca na drugi svijet (17 pravoslavnih, 13 muslimana i 9 katolika).⁷⁹ Kako je već rečeno, pri kraju ovih nereda zavladała je kuga u Mostaru, koja je još oko četiri godine harala.

Krajem 1850. i prvih sedmica 1851. proživio je Mostar i opet burne dane. Na 3. X. 1850. zatvorena je cijela čaršija. U tren oka Mostar se spremio, da se opre Omer-paši Latasu. Do otvorene bune nije došlo, jedino su oni, koji su spremali bunu, za neko vrijeme bili zabranili kršćanima otvarati dućane. Sve se svršilo progonom starog Ali-paše Rizvanbegovića nakon ulaska Latasova u Mostar. Osim Ali-paše odvedeno je više uglednih Mostaraca u progonstvo, od kojih se neki nikad više ne povratili svojim kućama. Pored svih prigovora Ali-paša je najzaslužnija ličnost za Hercegovinu, naročito u ekonomskom pogledu.

Privredni život trpio je i za vrijeme hercegovačkog ustanka (1875.—1878.).

6. Neprijateljske vojske pred Mostarom. Tri puta je zaprijetila opasnost ovome gradu od Mlečana (1652., 1693.-4. i 1717.), ali svaki put je sretno prošao zahvaljujući odvažnosti i junaštvu svojih stanovnika i svoje posade.

Za kretskog rata prodrła je mletačka vojska do Bišća Polja godine 1652., i tu je Mostarci suzbiše izgubivši 400 ljudi.⁸⁰

Za vrijeme drugog velikog rata, u kojem su pored drugih protiv Porte ratovali i Mlečani, prodro je 1687. do Mostara Stojan Janković i popalio mahale Prethum, Džabovinu i Rajevinu, ali preko mosta nije prešao. Tu mu se opriješe Mostarci pod vođom Halebijom i Agom Šarićem.⁸¹

Posljednja mletačka provala desila se 1717. za rata, što su ga vodili Mlečani i Karlo VI. (1611.—1640.) s Turcima. Mletački vojskovođa Mocenigo prodro je do Mostara. Toj se vojsci priključio mostarski trgovac Šojić i na svoj račun organizirao i uzdržavao jednu

četu. I taj put se Mostar obranio. Stradala je desna strana, koju su Mlečani popalili.⁸²

Okupacija Mostara. Od 1717. pa sve do 5. kolovoza 1878. nije se pojavila pred Mostarom neprijateljska vojska. Na glas, da će Austro-Ugarska zaposjesti Bosnu i Hercegovinu po odluci Berlinskog kongresa, organizirani su odbori po pojedinim mjestima za otpor protiv ulaska tuđe vojske. Takav je odbor sastavljen i u Mostaru. Neki su ljudi bili uvjereni, da je svaki otpor uzaludan. Tako je mislio i zborio muftija Mustafa ef. Karabeg, najuglednija ličnost u Mostaru. Buntovni elementi htjeli su na svaki način da Karabega privuku na svoju stranu i kad im to nije uspjelo, odlučili su ga ubiti. Razjarena svjetina navali 2. kolovoza 1878. na konak i na najsramotniji način poubija petoricu ljudi, među njima muftiju, kadiju i mutesarifa. Mostarskom odboru pridružio se i jedan dio vojske. Nekoliko dana vladao je u gradu nered. Tome učini kraj ulazak generala Jovanovića u Mostar 5. kolovoza, a da ne puče ni jedna puška.⁸² Drugi je dan polijepljena po ulicama objava ovog sadržaja:

Mostarci!

Milo mi je, što možem na ime moga cesara zahvaliti Vam što ste cesarevu Vojsku prijateljski i srdačno dočekali.

Prva moja misao netom ovdje dođoh bi, da gledam urediti ovdješnje stvari i poslove u smislu načela, što premilostivi moj cesar i kralj imo je na umu šiljajući me s'Vojskom u Hercegovinu. Uredio sam i imenovao odmah dakle medjlis što kada sam ja došao nije više opstojao a taj po meni imenovani medjlis sastoji od slijedeći osobah:

Dabić Mustafa Efendi
Muhamed Beg Ali Begović
Mujaga Hadž Selimović
Behlilović.
Biskup fr. Angeo Kraljević
Vladika Ignjatijev
Đorđo Jelačić
Blažko Zelenika.

Mostar, dne 6. kolovca 1878.

C. K. Zapovjednik XVIII. pješake Divizije
Jovanović. fmlt

Time je započelo novo doba u Mostaru, koje je polagano mijenjalo lice čaršije i njena rada.

KAKVIH JE OBRTA BILO U MOSTARU

Među varošima i varošicama bosanskog pašaluka bilo je više obrtnih centara. Po broju obrta stajao je Mostar odmah poslije Sarajeva, prvog obrtnog grada u ovoj pokrajini. Prije razvoja velike industrije i znatnog napretka u prijevozu robe od producenta do konsumenta, gotovo je svaka veća varoš bila obrtni centar bar za svoju okolinu, dok neke postadoše važna središta za cijelu zemlju, bilo to u jednoj ili više grana onovremene industrije.

U Mostaru je bilo oko 30 raznih obrta. Većina tih obrta podmirivala je potrebe samoga Mostara i najbliže okoline, dok su se neki proizvodi izvozili i u udaljenija mjesta, pa i preko granice bosanskog pašaluka kao i preko državne granice. Izvozili su se uglavnom kožarski i tekstilni, a ponešto i metalni proizvodi.

Preradom sirove kože bavili su se tabaci, izradom kožne robe sarači, čizmedžije i postuladžije, a obradom krzna ćurčije. U novije doba pojavili su se kundurđije (cipelari).

Tekstilnu robu izrađivali su mutabđžije, čebeđžije i kazazi, a gotovu tkaninu su prerađivale terzije. Ovamo se još broje bojadžije. Kovači, klinčari, bravari, sabljari, puškari, nožari, kazandžije, kalajdžije, kujundžije i tenećedžije (limari) su prerađivali gvožđe, bakar, kalaj, srebro i zlato kao polufabrikate.

Različnim i samo za građane grada i okoline važnim obrtima bavili su se mlinari, pekari, halvadžije, kahvedžije, kasapi, križači duhana i čibugdžije, berberi i ranari, nalbanti i samardžije, mudželiti (knjigovesci), dok su klesari, drvodjelci (dogramadžije), zidari i dunderi često pozivani na rad i u druga mjesta.

U nedostatku izvora iz XVI. stoljeća ne da se točno utvrditi, kada se koji od navedenih obrta udomio u Mostaru. S obzirom na velik porast dućana u Mostaru u drugoj polovini XVI. stoljeća držim, da baš u to doba padaju počeci najvećem broju spomenutih obrta. Sigurno je, da je u tom razdoblju bilo u Mostaru ekmekčija (pekara), mutapčija, sarača i tabaka. U prvom sidžilu spominju se godine 1633. i 1634. berberi i ranari, čizmedžije i postuladžije, ćurčije, dunderi, dogramadžije, zidari i klesari, halvedžije i kahvedžije, kasapi, kalajdžije i kazandžije, kujundžije, kazazi, mudželiti, nalbanti, sabljari, samardžije, taščije, terzije, tufekčije i klinčari,

a u drugom sidžulu⁸⁴ iz 1685. bičakčije, bojadžije i sahačije. U prvoj poli XVIII. stoljeća ukorijenili su se čebedžije i po svoj prilici čibukčije i križači duhana, a pred samu okupaciju tenečedžije (limari), kundurdžije (cipelari) i tipografi.

Obrtnici Mostara nisu se onoliko istaknuli kao njihovi drugovi u Sarajevu radom za opće dobro svoga grada. Koliko se zna, samo su po jedan obrtnik i trgovac podigli džamiju u Mostaru. U osnivanju vakufa Mostarci su na prvi mah bili praktičniji od Sarajlija: oni su uvakufijavali gotov novac i osnivali tako reći male banke, u kojima je svatko uz залог i dobra jamca mogao naći zajam, a time su se osobito koristili siromašniji obrtnici. Za pozajmljeni novac plaćalo se 10—15% godišnje. Dok su u Sarajevu pojedini vakufi za svoje gotovine kupovali unosne objekte, naročito dućane i kuće, u Mostaru ima primjera, gdje sami vakufi određuju, da im se po smrti proda njihova kuća i taj novac pribije uvakufljenoj glavnici. Iz godišnjih obračuna pojedinih vakufa vidi se, da njihove glavnice nisu bile mrtav kapital. Ovakvi su vakufi s vremenom iščezli, ali ne zbog rđavih dužnika, nego zbog devalvacije akče, glavnog novca, koji je onda kolao u prometu. Desilo se to prvih godina XVIII. stoljeća. Tu su krizu prebrodili samo oni vakufi, koji su posjedovali nekretnine ili zlatni novac.

Mostar je bio i sijelo trgovine i u tome je, držim, zaostajao samo za Sarajevom. Poslovao je tu lijep broj bazar-džana ili trgovaca, među kojima je u svako doba bilo dobro imućnih ljudi. Oni nisu održavali trgovačke veze samo sa Sarajevom i Dubrovnikom nego i s Istambulom i prekomorskim krajevima. Mnogi su se mostarski obrtnici kao i drugdje prometali u trgovce.

Jedno vrijeme bio je Kujundžiluk sijelo mostarske trgovine. Ne zna se, kada su se trgovci nastanili u Kujundžiluku, a ostali su do velikog požara 1861. U Mostaru, što se zna, nije bilo bezistana kao u Sarajevu, Travniku i Banjoj Luci.

I mostarski su trgovci osnivali vakufe, i to onakve kao obrtnici. Tek u novije vrijeme ti su vakufi bili slični vakufima sarajevskih obrtnika i trgovaca.

U unapređivanju svoje vjerske zajednice nisu zaostajali mostarski kršćani za sugrađanima islamske vjere.

ESNAFI

I u Mostaru su obrtnici istog obrta bili udruženi u esnafe (cehove). Sigurnih podataka o mostarskim esnafima imamo iz prve polovice XVIII. stoljeća, ali su bez sumnje postojali i prije.

U jednoj bilješci iz godine 1762. nabrojeno je u Mostaru ovih jedanaest esnafa:

1. ekmekčijski (pekarski),
2. terzijski (krojački),
3. bašmakčijski (obučarski),
4. bojadžijski,
5. ćurčijski (krznarski),
6. čebedžijski,
7. kujundžijski (zlatarski),
8. timurdžijski (kovački),
9. tabački (kožarski),
10. berberski i
11. duđerski (građevinarski).⁸⁵

U bašmakčije ili pašmakčije pripadali su papučije, fraledžije, čizmari i opančari, i budući da su svi pravili obuću, zajednički im je znak bio šilo.

Kujundžijski su esnaf činili zlatari i sahačije (urari).

U timurdžijskom esnafu bili su udruženi kovači, klinčari, bravari, sabljari i tufegdžije (puškari). Zajednički biljeg tih obrtnika bio je kovački mijeh. Stari su naši govorili: »Sve što dima u kovački mijeh, jedan je esnaf.«

U duđerski esnaf brojili su se duđeri, dogramadžije (drvo-djelci), bačvari, sandukčije, kolari, taščije (klesari), duvardžije (zidari) i sujoldžije (majstori, koji su pravili i popravljali vodovode).

Osim ovih jedanaest bila su ovdje još najmanje bar dva esnafa: sarački i mutabdžijski, ali im u oskudnim izvorima ne nađoh spomena.

Neki su obrti bili u rukama pripadnika samo jedne konfesije, a neki u rukama pripadnika dviju, pa i triju vjeroispovijesti. Neki obrti prijedoh s vremenom u ruke jedne ili dviju konfesija, kao na pr. čebedžijski i ćurčijski obrt, koji su prešli u pravoslavne ruke, iako je u oba obrta bilo nekad i muslimana, a u ćurčijskom su jedno vrijeme činili i većinu. U nekim su esnafima bili u prvo doba muslimani u većini i s vremenom su ih kršćani brojem pretekli, na pr. kujundžije. Pekarski je obrt prešao potpuno u pravoslavne ruke.

Potpuno su bili u muslimanskim rukama ovi obrti: tabački, sarački, berberski, sabljarski, puškarski, nožarski, kazaski, obučarski (osim cipelara) i čbukčijski; u katoličkim: drvo-djelski i bačvarski, a poslije kolarski; u pravoslavnim: samardžijski. Ostalim obrtima u Mostaru bavili su se obrtnici svih triju konfesija (terzije, duđeri i dr.). U posljednje doba preuzeli su cigani kovački i kalajdžijski posao. Nije potpuno točna podjela obrtnika po konfesijama, koju je 1904. godine zabilježio Savo Semiz,⁸⁶ kako ćemo to kasnije vidjeti pri obradi pojedinih obrta u trećem dijelu ove radnje.

Ne da se točno odrediti, koliko je bilo obrtnika u Mostaru, kao ni to, koliko je članova brojio koji esnaf, jer nam se nije sačuvao ni jedan potpun popis, ili bar meni nije došao do ruku. Sudeći po jednoj nepotpunoj statistici mostarskih obrtnika iz 1875., ukupan broj obrtnika kretao se oko 1000. Prema toj statistici u 11 obrta bila su zaposlena 782 lica, i to 199 majstora i 583 kalfe, odnosno radnika u 113 dućana. Tu su navedeni podaci o terzijama, cipelarima, kazandžijama, sahačijama, puškarima, saračima, zidarima, valjačima sukna, drvodjelicima i kujundžijama.⁸⁷

Držim, da se brojno stanje obrtnika u Mostaru od prvih decenija XVIII. stoljeća do 1878. nije znatno mijenjalo, jer se nije ni čaršija ni varoš znatnije širila.

I mostarski su obrtnici sudjelovali u svim važnijim događajima svoga grada. Ali se Mostar nije nikad pretvorio u neku vrstu esnafske republike, kao Sarajevo. Dok su sarajevski obrtnici bili mnogobrojniji i kao jeničari bez jačeg nadzora i daleko od granice, nad Mostarom je bio serdar, a poslije kapetan. U Mostaru je također prakticirano zatvaranje čaršije u znak protesta.

LONDŽA (UPRAVA ESNAFA)

Svaki je esnaf imao svoju upravu, koja se zvaše londža, a sastojala se od nekoliko uglednih ljudi, što su ih obrtnici birali između sebe. Na čelu londže je čehaja ili ustabaša, a njegovi su najuži suradnici jigit i čauš. Ostali članovi londže zvali su prvi majstori. Zajednička esnafska imovina bijaše bajrak-čugjen ili čugljen, falake i esnafska kasa.

U većini esnafa u Mostaru zvaše se čehaja (cehmajstor) ustabaša. Pored toga naziva nalazimo u izvorima i drugih, složenih od turskog ili arapskog naziva obrtnika dotičnog esnafa i dodatka baši, na pr. kujundži (zlatar) i baš (glava, starješina) = kujundžibaša. Tabaci, sarači i čizmedžije zvali svoga cehmajstora uvijek čehaja, a svi ostali mostarski esnafi zovu ga ustabašom. U Sarajevu je ustabaša bio najbolji majstor u jednom esnafu i eksaminator na ispitu šegrta. U Mostaru nema spomena ni kalfabaši, inspektoru esnafa. Iako su čehaja i ustabaša vršili iste službe u esnafu, ipak mi se čini, da su oni esnafi, kojima je na čelu čehaja, bili više autonomni od onih, u kojima se ovaj zvaše ustabašom. Dok tabaci, sarači i čizmedžije nikad ne javljaju vlasti izbor čehaje, redovno to čine esnafi s ustabašom na čelu.

Čehaja ili ustabaša se birao na neizvjesno vrijeme. Esnaf ga je uvijek mogao skinuti s časti, ako svoju dužnost nije vršio ili nije mogao vršiti onako, kako je to bio običaj, da je vrši. To je bilo počasno zvanje. Pri izboru nije se pazilo toliko na stručnu spremu,

koliko na okretnost. U Mostaru je ustabaša vršio i nadzor nad radom svog esnafa, što je u Sarajevu bio posao esnafskog kalfabaše.

Svaki je ustabaša uživao naročiti ugled i njegovim se odredbama pokoravao cijeli esnaf sve dotle, dok je svoju dužnost vršio u skladu s esnafskim pravilima i dok se vladao onako, kako to dolikuje čestitu čovjeku. Nešto prije mjeseca travnja 1764. godine skinut je po želji dunderskog esnafa ustabaša Alija zbog pretjeranog pijanstva, pa je izabran i postavljen na to mjesto Mehmed-halifa. U to je vrijeme skinut i ustabaša pekarskog esnafa, koji zbog starosti nije mogao vršiti svoje dužnosti, i izabran drugi. Za neke ustabaše (pekarske i dunderske) znamo da su nakon izbora, bili potvrđeni od vlasti i da su dobivali čak i berat (dekret) iz Istambula. Godine 1842. nametnut je bujrukdijom ustabaša pekarskom esnafu; i kako je to bilo protiv običaja, pekari su najprije izjavili na sudu, da ga priznaju za komesara, a drugi put, sigurno pod pritiskom vlasti, izjaviše, da ga priznaju za ustabašu.

Ustabaša ili čehaja radio je u svom dućanu svoj posao kao i drugi majstori, a uz to se brinuo, da vlada red u esnafu. Ako u esnafu nije bilo reda, ustabaša je za to odgovoran vlasti.

Svaki kalfa i svaki šegrt mogao se pritužiti ustabaši na svoga majstora. Ustabaša bi stvar raspravio i izrekao presudu, kojoj bi se oni morali pokoriti. U težim slučajevima sudila je cijela londža.

Ako bi šegrt pobjegao od svoga majstora, ovaj bi to morao odmah javiti ustabaši, koji bi pozvao roditelja ili staratelja i naredio mu, da pred njega dovede odbjeglog šegrtu. Kad bi bio doveden šegrt pred ustabašu, doveo bi on i majstora i još trojicu ljudi iz esnafa i razvidio, u čemu je stvar. Ako je bio kriv majstor bijegu šegrtu, onda je i on morao pretrpjeti kaznu.⁸⁸

Ako bi se majstor s majstorom posvađao, ustabaša bi ih izmirio. Prispadnici jednog esnafa smatrali su se braćom, pa među njima nije smjelo biti ni svađe ni mržnje.

Bez znanja ustabaše nije nitko smio otvoriti dućan, a ako bi se to desilo, ustabaša bi mu dućan zatvorio i alat oduzeo, a terziji povrh svega prekrpio terdah bijelim platnom i na njega sjeo. Tome se nije smio nitko protiviti, jer je i sama vlast išla na ruku ustabaši, odnosno londži.⁸⁹

Pred vlastima je ustabaša predstavljao svoj esnaf; on je posrednik između esnafa i vlasti.

Jigit ili jigit-baša je kao i u Sarajevu izvršni organ londže. Ne znam, da li je svaki esnaf imao toga funkcionara. Od mostarskih esnafa imali su jigita čizmedžije, pekari i tabaci.⁹⁰

Čauš je pomoćnik ustabaši; on izvršuje njegove naloge i oglašuje ih esnafu. On saziva londžu na vijećanje. Od sredine prošlog stoljeća on je vršio i funkciju jigita, jer se jigiti nisu birali od uknuća esnafskih povlastica.

Juzbaše i buljuk-baše su čisto vojnički činovi; juzbaša je zapovjednik jedinice od stotinu momaka, a buljuk-baša jedne

niže jedinice pješaka. Ovakve su časnike birali u Sarajevu vrlo brojni esnafi (na pr. sarači). U četvrtak 13. veljače 1755. održali su čizme-džije u Mostaru kušanmu. U tefteru, koji je tada sastavljen, navedeni su juzbaše i buljuk-baše.⁹¹ Kako nema teftera ostalih esnafa, to ne mogu o tome ništa više reći.

Bajrak i čugljen vanjski su znaci esnafa u Mostaru, a nosili su ih pred esnafskom povorkom prigodom raznih svečanosti. Svaki je esnaf imao po jedan bajrak i po dva čugljena. Bajrak je nosio bajraktar, a čugljene čauši.

Čugljeni su se kovali od srebra. U bogatijih esnafa bilo je u čugljenu po 3—4 oke srebra, a pored toga su bili i pozlaćeni. Ja nisam imao prilike da vidim čugljen, pa ovdje donosim opise po Grdiću i Semizu. Grdić piše, da su bili skovani od srebra u obliku ljiljana, a iz njih su visjeli sindžirići, na kojima su bile trepetljike. Semiz upotrebljava ovu riječ u množini i piše čugljene. On kaže: »Čugljene su slične mitropolitskome žezlu, samo što o čugljenima (sa prečkama) više srebrni sindžirići, kojima su donji krajevi pripojeni oko sredine.«⁹²

Koliko znamo, jedini je Mostar od esnafskih mjesta u Bosni i Hercegovini, u kojem su esnafi imali pored bajraka i čugljen kao vanjski znak. U poznatim izvorima nisam mu našao spomena, pa tako ne znamo, otkada se upotrebljavao, kao ni to, odakle su ga Mostarci preuzeli. Premda ove riječi nema ni u jednom od naših rječnika, a nema je, bar u ovom obliku, ni u turskom rječniku Šemsudin Samije, ipak joj se sačuvao spomen u jednoj narodnoj pjesmi, zapisanoj u Počitelju na Neretvi prije svibnja 1888. i tiskanoj u prvoj knjizi Hörmannova zbornika. Ti stihovi glase:

»Hazar'te se kićeni svatovi,
Jer je hazur lijepa djevojka!
Kad stadoše dvije darovdžije
Da daruju kitu i svatove,
Svakom daju što za koga bilo;
Svakom svatu konja pod opremom,
Prvijencu od zlata jabuku,
Čaušima čugljenove zlatne.

(Str. 152; u II. izd. str. 162)

Prema jednoj pjesmi, zabilježenoj na Zagorju i tiskanoj u istoj knjizi (str. 36; II. izdanje str. 46), cara, kad ide petkom u džamiju, prate čauši i nose srebrne »čugelje«:

Oko njega mlada hni čauši,
U rukam' im srebrni čugelji.

Čugljen i čugelj u ovim pjesmama istog su značenja. U »Tumaču turskih, arapskih i perzijskih riječi« na kraju zbornika nema riječi

»čugljen«, dok za »čugelj« Hörmann kaže da je turska riječ i da znači vrstu nadžaka, koji s obje strane naliči na čekić. Ne znam, tko je Hörmannu sastavljao onaj Tumač i na osnovu čega je dao spomenuto tumačenje. Čugeljom se naziva u Sarajevu i Visokom vrsta lopate, kojom se miješa bestilj, kad se peče. Ni čugelja nema ni u jednom našem rječniku, a nema ga ni u rječniku Đorđa Popovića. (Beograd 1884.), kao ni u Turcizmima u Bosni (Sarajevo 1881.) Miloša Mandića. Za mene je upravo čudno, da je uz Hörmannovo tumačenje riječi čugelj pristao Vejsil Čurčić u svojoj studiji »Starinsk oružje u Bosni i Hercegovini« (Glasnik zem. muzeja u Sarajevu LV, 1943., str. 84) usvojivši njegovo spomenuto tumačenje riječi čugelj.

Porijeklo i naziv čugljena, kao vanjskog znaka kod mostarskih esnafa, ostavljam kao otvoreno pitanje.

E s n a f s k a k a s a. Pojedini esnafi u Mostaru imali su uvijek ponešto gotovine. Taj je novac potjecao u posljednje doba od dobrovoljnih priloga i uplata pristojbe, što su je plaćale kalfe, kad bi ih proizveli za majstore. Tim su se novcem pomagali bolesni i iznemogli članovi esnafa. Gdje je bilo više novaca, pozajmljivao se uz neku odštetu. Tim su se novcem podmirivali svi izdaci esnafa kao cjeline. Kad su se nakon 1851. organizirali pravoslavni u posebne esnafe, podmirivali su i troškove oko slave ili pira. Novcem je raspolagao ustabaša i o tome polagao račun londži.

F a l a k e je ime sohe, 1.20 m duge, blizu sredine na dva mjesta probušene, i tu je kroz rupe provučeno uže, jakim uzlovima utvrđeno, ili lanac dobro pričvršćen uza sohu. Upotrebljavale su se, kad bi nekoga batinali. Kroz uže ili lanac proturili bi noge krivca, onda zavrnuili uže ili lanac oko sohe, koju drže dvojica od krajeva, a treći udara štapom po tabanima. U Sarajevu zvahu falake s užetom užetlije, a s lancem sindžirlije. I majstori su imali falake u svome dućanu za »kovanje« šegrta.

ESNAFSKE SKUPŠTINE

Svi važniji poslovi, koji su se ticali cijelog esnafa, raspravljali su se na skupštini. Cijelu londžu ili pojedine njene funkcionare birala je skupština. Skupštinu su sačinjavali svi majstori i kalfe; ovi posljednji su imali pravo glasa samo pri izboru članova londže. Skupština je određivala i cijene robe. Skupštini je predsjedavao ustabaša ili čehaja.

Zaključke skupštine javljao je češće esnaf odnosno londža sudu, i na njihov zahtjev upisivani su u sidžil. Prijepis iz sidžila dobivao je esnaf i čuvao u svome arhivu. Zaključak proveden kroz sidžil postajao je u neku ruku z a k o n.

Što je općenito rečeno o esnafskim statutima pri obradi esnafa u Sarajevu,⁹³ to uglavnom vrijedi i za Mostar. Ovdje ćemo se osvrnuti na ono, čime se Mostar razlikovao znatnije od Sarajeva, a to su:

K a z n e. Svaki je esnaf pazio na red i čuvao stare običaje, a protiv onih, koji bi se o njih ogriješili, služilo se moralnim, pa i tjelesnim kaznama. Čini se, da su se mostarski esnafi češće obraćali vlasti u tom pogledu nego sarajevski, a to opet znači, da je londža uživala veći autoritet u Sarajevu.

Majstori su kažnjavali šegrte ukorom («rug», «izružiti»), zatvorom u kakvu mračnu prostoriju po koji sahat, postom i batinama po tabanima. Protiv takvih kazni nije se nikad bunio roditelj ili staratelj. Ako je koji majstor istjerao (otpustio) zbog nevaljalštine šegrta, taj se nije mogao lako uposliti kod drugog majstora, i baš ova okolnost silila je šegrta, da sluša majstora i one, koje je kao šegrt bio dužan slušati.

Ako je majstor rdavo postupao sa šegrtom, mogao se on ili njegov starješina, kao što je već naprijed rečeno, potužiti ustabaši na majstora i prema težini pritužbe ustabaša je sam ili s londžom raspravio stvar, i to odmah. Pozvao bi sebi dotičnog majstora, pa ako bi ovaj bio kriv, morao je podnijeti kaznu.

Najobičnije su kazne: ukor, ograničenje broja šegrta, zabrana da drži šegrte pa čak i batine po tabanima. Batine po tabanima udarao je jigit. Krivca dvojica drže, a ustabaša broji degeneke.

I u Mostaru je poznata kazna zatvaranje dućana zbog kršenja reda. Semiz piše, kako bi došao ustabaša i prekrrio bijelim platnom terdah onome, tko je otvorio dućan, a za to nije imao uvjeta. Ali takva je kazna mogla stići i onoga, koji je godinama bio majstor i vodio dućan.

Ako bi netko bio prognan iz esnafa, razrezao bi mu jigit jaku na fermenu. Tako razrezane jake morao je dotični proći kroz čaršiju, da ga svijet vidi i zna, da je iz esnafa istjeran.

Naročite su kazne bile kod tabaka kovanje na vodi i izgon na mala vrata (vidi: Tabaci).

Kako su pojedini esnafi branili svoje interese i stare običaje, tražeći intervenciju vlasti, vidjet ćemo u trećem dijelu ove radnje.

I pojedine mahale borile su se protiv nevaljalih susjeda i tražile od suda zaštitu. U godini 1633. pritužili su se stanovnici četiriju mahala sudu:

Stanovnici Hadži-Husejnovne mahale izjavili su pred kadijom, da se odriču stanovnika te mahale Mustafe Čemenzade i njegova sina Ibrahima, jer uvijek fesade i ne slažu se s mahalom (u ožujku 1633.)⁹⁴

Na dan, dva pred Ramazanski Bajram iste godine (počeo 11. travnja) došli su stanovnici Čejvan-begove mahale pred sud i za-

molili kadiju, da zabrani uobičajenu igru bacanje kamena s ramena i druge besposlice, koje se izvode na Tepi prilikom Bajrama i zbog kojih dolazi do svađe i krvi, što je u svakom pogledu od štete. Kadija je izdao zabranu.⁹⁵

U isto vrijeme zatražili su stanovnici Karađoz-begove mahale, da se zakuju vrata kuće Ljub-oglu (Ljubović), koja je stajala napuštena dulje vrijeme i postala stjecište nevaljalaca.⁹⁶

Sulejman iz Fatme-kadun mahale kupovao je drugdje rakiju i vino i time trgovao protivno šerijatskim propisima. Imam i mahallani traže, da mu se to zabrani (14. XII. 1633.)⁹⁷

POSLOVANJE U ČARŠIJI

Čaršija se otvarala ranim jutrom, a zatvarala pred mrak. U njoj se uvijek radilo i poslovalo. Od toga se odstupalo jedino u burnim danima, kada bi došlo do kakvih protesta od strane građana prema vlastima. Kako su trgovci i obrtnici pripadali trima, a od XIX. stoljeća četirima konfesijama, čaršija ni o velikim praznicima nije bila potpuno zatvorena. Svaka je konfesija slavila svoje praznike i u te dane nije otvarala dućane, dok su drugi radili. Petkom nisu neki muslimani otvarali svojih dućana, subotom su svi Jevreji držali dućane zatvorene, a nedjeljom također većina kršćana nije otvarala dućane. Nedjeljom, koja je za turske vladavine bila pazarni dan (sedmični sajam), oživjela bi čaršija, jer su u grad dolazili seljaci iz okoline na službu u crkvu, a usput i da svoje proizvode prodaju i uzmu ono, čega doma nema. To se dešavalo i na druge blagdane. Kako izgled čaršije nije bio jednak u danima sedmice, nije bio pogotovu ni u razno godišnje doba.⁹⁸ U zimsko doba, kao i drugdje, zavlada bi tišina u čaršiji, a isto tako i za vrijeme velike žege i sređivanja ljetine po selima, kada bi se mnogi Mostarci povukli na svoja imanja u bližu i podalju okolinu svoga grada.

Promjena na prijestolju u Istanbulu, rođendan vladarev, rođenje kakvoga princa ili princeze, sklapanje mirovnog ugovora i slično slavili su se u svim gradovima carstva. Te proslave zvale su se *šenluk*, a od toga je izveden glagol *šenlučiti*. Da se nešto proslavi, došao bi ferman. Obično se to slavilo pucanjem topova s grada, ophodnjom povorke po gradu i iluminacijom čaršije navečer. Pucanje topova bila je stvar gradskog dizdara i topčibaše. U povorke bi se svrstavali staleži po određenom redu. Točno se znalo, na koje mjesto u povorci dolazi koji stalež i koji esnaf. U povorke su se svrstavali građani i izlazili ususret na doček novom valiji, kad je dolazio u koji grad svoga pašaluka. Navečer bi se dućani iskitili fenjerima, u kojima su gorjele svijeće lojanice. Ti su se fenjeri pravili od različno bojadisanog papira.

Prva vijest o jednoj ovakvoj ophodnji u Mostaru potječe iz 1762. godine.⁹⁹ U povorci su naprijed išli svećenici, iza njih neke

druge skupine, a onda pekari, terzije s lijeve i obućari s desne strane; iza njih bojadžije lijevo, a ćurčije desno; iza ovih s desne strane čebedžije; zlatari lijevo, a kovači desno; iza ovih tabaci lijevo, a berberi desno. Povočku završavahu dunderi. Ova je ophodnja u Mostaru slavljena 26. svibnja 1762. god.

Zbog mjesta i reda pri dočeku novog vezira došlo je u Sarajevu do žestokog spora između tabaka i kazandžija. Red, koji je otprije postojao, bio se poremetio, te je na tužbu tabačkog ahubabe došlo i do suda. Na raspravi održanoj 15. zulkade 1041. (3. VI. 1632.) ustanovljen je ovaj red: najprije idu sarajevske kadije, onda druge kadije u mjestu, pa učenici (ulema) i dobri ljudi, softe, spahiye, jeničari, onda pekari, tabaci, terzije, berberi i ranari, dunderi, sabljari, bojadžije, kazandžije i gvoždari, kovači, obućari, kožari, mutapčije, bakali i aščije, kasapi, halači i napokon krpedžije. Ovaj je red zaveden u sidžil, a o tome je izdana i isprava tužitelju.¹⁰⁰

Ta se dva rasporeda, što se tiče esnafa, ponešto razlikuju, ali su u oba na prvom mjestu pekari iz osobite počasti prema hljebu.

Iz memoara Prokopija Čokorila znamo za tri šenluka u Mostaru: u godinama 1854., 1855. i 1856. povodom krinskog rata.

Svaki je obrtnik radio u svome dućanu onako, kako je znao i umio, ili kako se ono kaže »ko sebi«. Pri tome je nastojao da što bolje zadovolji mušteriju. I u Mostaru je bilo obrtnika, koji nisu sami radili, no su držali šegrte i kalfe, koji su radili. Ovakvi su majstori u doba kriza kupovali od siromašnih majstora robu, da je poslije prodaju uz nešto skuplju cijenu. Tako se neki bogatiji i okretniji majstor polagano pretvarao u trgovca. Šegrte i kalfe držali su samo oni majstori, koji su imali i posla i kapitala. Svoj dućan ili samostalnu firmu mogao je voditi samo onaj, tko je dotični obrt izučio.

Šegrt. Svak je mogao učiti svaki obrt. Priča se, kako je nekad bio običaj u Mostaru, da je svaki Mostarac znao po neki zanat. To se ne može dokazati. Možda je ovom pričanju podloga narodna pripovijetka: »Sve, sve, ali zanat«. Ta nam predaja kaže, da Mostarci cijene zanat.

Roditelj ili staratelj najprije bi se raspitao kod majstora, da li želi primiti dijete, da uči zanat, i kad bi našao takovog majstora, onda bi mu doveo i predao dijete, da uči. U prisustvu djeteta rekao bi: »Udri, tvoje meso, moje kosti!« — što znači: ako ne sluša, tuci ga, samo ne prebij kosti. Tako je dijete postalo šegrt. Mnoga su djeca učila zanat u svog oca, jer je i ovdje bio običaj, da prelazi zanat s oca na sina, pa je bilo porodica, koje su se bavile istim obrtom, kako kažu, na stotine godina.

Šegrt je učio tri ili četiri godine dana zanat. Ako je šegrtu izdržavao otac ili skrbnik, učenje je trajalo tri, a ako ga je izdržavao majstor, piše Grdić, četiri godine.

Prve je godine pored učenja zanata bio šegrt dužan raditi različne poslove u dućanu i majstorskoj kući, koje je inače red raditi

slugi i donekle sluškinji, a druge dvije, odnosno tri godine dućanske poslove. Svima starijim u dućanu morao se pokoravati, pa bio to majstor, kalfa ili šegrt, koji je došao prije na zanat. Nikada nije smio besposlen stajati, pa ako nije imao baš nikakva posla, onda je morao vratima škripati, kako pišu Grdić i Semiz i kako pričaju stari ljudi.

Šegrt nije smio primiti drugi majstor. Ako bi majstor umro, šegrt ostaje i dalje kod njegova nasljednika, a ako ovoga nije bilo, onda kod nekog drugog majstora. U tome slučaju računalo bi se vrijeme, što ga je šegrt proveo kod prvog majstora. Ako je majstor zbog kakva mu drago razloga napustio svoj posao i zatvorio dućan, bio je dužan smjestiti šegrtu kod kojeg majstora.

Ako je majstor rđavo postupao sa šegrtom, ovaj ili njegov statelj mogao se pritužiti ustabaši. Londža bi ispitala tu stvar. Za manju krivicu bi majstora ukorili, za veću ili ponovljeni slučaj ograničili bi majstoru broj šegrtu, ili bi mu uopće zabranili da drži šegrtu. Zabranom da drži šegrtu majstor je štetovao u poslu i zbog toga je svaki majstor nastojao da lijepo postupi sa šegrtima. U Mostaru se priča, kako su nekad davno potkovali jednog majstora zbog rđava postupka sa šegrtom.

Majstori, koji su radili po narudžbi (smarlama), slali su izrađene predmete po šegrtu naručiocu. Ovaj bi obično dao šegrtu neku malu nagradu, koja se u Mostaru zvala šegrđeluk ili halvaluk. Ako bi tko pazario poveću svotu, šegrt bi kupca poljubio u ruku i zaželio, da to u zdravlju i rahatluku potroši (podere) i opet novo kupi. I tom prilikom davao se šegrtu šegrđeluk. Šegrđeluk se ostavljao u jednu kasu i prigodom praznika (Bajram, Božić, Uskrs) dijelio se šegrtima na jednake dijelove, ako ih je u dućanu više bilo. Za vrijeme šegrtovanja nije šegrt od majstora dobivao nikakve plaće. Nakon tri, odnosno četiri godine šegrt je postao kalfa i od toga vremena dobiva plaću.¹⁰¹

Kalfa ili iščija mogao je i dalje ostati kod svog majstora, a mogao je otići i drugome da radi. Pri samom proglašenju šegrtu za kalfu ponudio bi majstor pred prisutnim ustabašom i majstorima plaću, pa ako se kojem od prisutnih majstora činilo, da je ta malena, smio mu je ponuditi i višu. Tu se moglo slobodno nadmetati bez zamjerke. Bilo je slučajeva, da je kalfa ostajao i dalje u svog majstora uz nižu plaću. Zavisilo je to o postupku samog majstora i ljubavi novog kalfe prema majstoru. Pogodba je vrijedila za godinu dana, i kroz to vrijeme nije smio drugi majstor nuditi veću plaću ni zvati kalfu sebi.

Kalfa je smio pred majstorom zapaliti, za svoje pare kahvu smarlati (naručiti) sebi ili prijatelju, koji bi mu došao na razgovor. Pored posla morao je poučavati šegrtu. Imao je pravo šegrtu za uho potegnuti. Za zimskih noći kalfe su kod nekih obrta, naročito u terzijskom esnafu, nosili posao kući i morali su izraditi onoliko, koliko bi majstor zadao, a ako to ne bi kalfa svršio, valjalo mu

je opravdati, zašto nije. Najstariji je kalfa u svemu zamjenjivao svoga majstora, kad on ne bi bio u dućanu.

Nakon tri godine rada »pod iščiluk« mogao je zatražiti da d a j e pilav i postane majstor, ako se kroz to vrijeme u svom poslu usavršio. Radi što boljeg usavršenja neke su kalfe išle na iščiluk ponajboljim majstorima u Mostaru i izvan Mostara. To je bilo naročito prije godine 1851.¹⁰² U jednom starijem popisu kazaskog esnafa u Sarajevu zapisana su imena dvojice kalfa iz Mostara.¹⁰³

Majstor ili ustabaša. I nakon što je neki kalfa postao majstor, nije mogao samostalno otvoriti dućan, dok mu to nije ustabaša dopustio, ako nije majstorski sin. Od 1851. nije se više pazilo, da li je nečiji otac bio majstor toga ili nekog drugog zanata.

Svi su majstori prije i poslije 1851. bili ravnopravni u poslovanju. Svaki je smio držati kalfu i šegrt, ali je bio i dužan da ih u određenom vremenu nauči poslu. Poštenje i pravednost tražio je esnaf od svakog svoga člana. Majstor, koji se nije vladao po esnafskom redu, bio je prezren od esnafa. Ne znam, da li je u Mostaru bio običaj, da se koji majstor mogao otkupiti, kada bi bio izabran za funkcionara londže.

Majstora su često zvali i turskim nazivom usta, na pr. usta-Mehmed, usta-Ivan, usta-Pavle. Ima i prezimena izvedenih iz tih naziva, na pr. usta-Mujo = Ustamujić, usta-Avdija = Ustavdić.

Vrlo sam malo našao primjera, da su majstori radili u ortakluku. Ti su rijetki primjeri svi kod tabaka. Dva kršćanina, Pero i Ivan, bili su ortaci, i pošto je Pero umro, čini se, da se njegova žena nije mogla nagoditi s Ivanom o visini ostavine, pa je došlo do suda. Barbara je tvrdila, da njoj i njenoj djeci pripada 17.319 akči, i na to se zaklela bogom, koji je poslao indžil (evanđelje). To se desilo i u sidžil zapisalo 22. zulkada 1080. (11. IV. 1670.)¹⁰⁴

Tabaci i čebedžije su izvozili robu u veća mjesta i na sajmove. Nisu išli svi vlasnici robe, kao što su činili čurčije u Sarajevu, no bi svoju robu povjeravali dvojici, trojici svojih drugova, a ovi bi po povratku položili točan račun o putu, trošku i prodanoj robi.¹⁰⁵

IZLETI, KUŠANME, TESTIR I PILAV

Sve do 1851., dokle su bili na snazi stari esnafski običaji, nije mogao postati pravim kalfom šegrt, makar je bio položio šegrt-ski ispit, ako nije bio kušetisan. Ta se ceremonija zvala k u š a n m a p e š t e m a l j a (pripasivanje kecelje), a sastojala se u tome, da dotičnom mladiću prebace bošću preko ljevog ramena i svežu ispod desnog pazuha.

Iako nema pisanih podataka o izletima (teferičima) kušanme, zna se, da su priređivani, kao i to, kako su priređivani, i da se ne ide na njih od dolaska Omer-paše Latasa u Hercegovinu. Te su sve-

čanosti zamijenjene pilavom, a kušanma testiranjem ili testiranjem.

Nakon obavljene kušanme svaki je esnaf napose išao na izlet. Polazilo se u povorci iz čaršije, a tabaci iz tabhane. U povorci su sudjelovali svi majstori, kalfe i šegrti. Pred povorkom je išao ustabaša ili čehaja esnafa, a pred njim jedan čauš s bajrakom i dva čauša s desne i lijeve strane s čugljenima. Iza ustabaše išli su majstori, i to po starosti u zanatu, t. j. kako je koji bio kušatisan, a nakon 1851. kako je koji »pilav« davao. Iza majstora je išao najmlađi čauš i nosio falake o ramenu, kao što se puška nosi. Za majstorima su išle kalfe istim redom po starosti kao i majstori, a tako isto i šegrti. Na pilav nisu išle kalfe ni šegrti. Tako su se i vraćali s izleta.

Pred tabačkom povorkom išao je šaldžija, i to četvoronoške. Na nj bi metnuli veliki sarajevski sepet, koji bi mu prekrivio trup i glavu. Sepet bi sprijeda prorezali i u prorez stavili kozju glavu s rogovima i ušima. Šaldžija bi putem izbacivao razne šale, pa se pričinjalo kao da koza govori. Svijet bi dolazio u one ulice, kuda bi povorka prolazila, da je gleda. O tim izletima dugo se pripovijedalo. Šaldžija je potpuno nepoznat u drugim esnafskim gradovima. Smisao za zdravu šalu u Mostaru stara je valjda koliko i sam Mostar.

Izleti su se priređivali u okolini Mostara. Glavno je jelo na njima bilo pilav i meso. U Mostaru se, čini se, riža mnogo trošila već u prvoj polu XVII. stoljeća i stajala je 70 akči po šiniku. Priređivani su troškom cijelog esnafa. Svak je u tu svrhu pridonosio prema svojim imućstvenim prilikama. Prilozi su se kupili samo od majstora i kalfi. Čime su darivale nove kalfe i novi majstori svoje majstore i ostale za vrijeme ovih teferića, ne zna se.

Izlete kušanme u Mostaru zamijenila je gozba zvana pilav, a davale su ga, kako Grđić piše i kako sam i ja 30 godina kasnije slušao, kalfe, kad su proglašavani za majstore, dok su sličnu gozbu priređivali u Sarajevu šegrti prigodom testira.

Nakon tri, odnosno četiri godine učenja davao je majstor šegrtu testir. Majstor bi javio ustabaši, da je taj i taj njegov šegrt navršio vrijeme šegrtovanja i da mu treba dati testir. Ustabaša bi odredio dan testira. Na taj bi dan pozvao majstor u svoju kuću ustabašu i majstore svoga esnafa, počastio ih kahvom i duhanom, a kršćane i rakijom. Tom bi se prilikom porazgovorilo o esnafskim poslovima i raspravile razmirice i drugi poslovi. Pošto bi posjedili sahat, dva i poslove posvršavali, izašao bi šegrt, pa bi svakog poljubio u ruku, i oni bi ga blagoslovili riječima: »Da ti je sretno i blagosloveno!« ili »Da ti je sretno i hajirli!« Tako bi šegrt dobio testir. Tim bi činom postao od šegrtu kalfa ili iščija.

Prema Semizovu pričanju testir se davao šegrtu u njegovoj kući, gdje bi se iza kraćeg razgovora, uz duhan, kahvu i rakiju (dakle kod pravoslavnih) jelo i pečeno janje i još nešto, a onda bi majstor progovorio:

»Braćo, ja sam vas sazvaio, da budete svjedoci ovome momku (šegrtu).«

Davanje testira u Mostaru ne podudara se s onim u Sarajevu.

Kad se kalfa ili iščija osposobio u svom poslu, otišao bi ustabaši i javio mu, da bi rado dati pilav i otvoriti za se radnju. Kako je bilo poskupo pilav dati, ustabaša bi sazvaio čauše i prvomajstore, pa bi se s njima posavjetovao. Oni bi tu izabrali još četiri do pet kalfi, za koje su mislili, da su vrsni dati pilav, pa bi njihova imena dali onome kalfi, koji je tražio, odnosno molio, da daje pilav. Ovaj bi sada poslao svakom po jabuku. Jabuka je bila znak, da li dotični pristaje, da s njime zajednički daje pilav. Ako bi onaj primio jabuku i poljubio je, značilo je, da pristaje na zajedničko davanje pilava. Izatoga bi se svi sastali i dogovorili, koji će dan i gdje davati pilav. Našli bi kuću i aščiju i priredili jela i gozbu. Kada je sve bilo pokuhano, onda bi dan prije pozvali ustabašu, čauša i sve majstore svoga esnafa. Polazak je bio od ustabašine kuće u povorci, kako je već gore opisano. Ako je koji majstor umro, a iza njega ostalo muško dijete od četiri do deset godina, išlo bi i ono u povorci na onome mjestu, koje je pripadalo njegovu ocu, i prema njemu se u svemu postupalo kao i sa svim majstorima.

Povorku bi pred kućom, u kojoj se pilav daje, dočekali novi majstori i svakog redom poljubili u ruku, pa i dijete, koje dolazi mjesto umrlog oca, i onda ih uveli u sobe, u kojima su bile postavljene sofere. U sobi, gdje je bio ustabaša, postavlja se demirlija, oko koje može udobno sjesti 10—12 ljudi. Prije jela počastili bi ih kahvom i duhanom, a u kršćanskoj kući i pićem. Iza toga se ručalo. Po ručku bi se ponovo pila kahva i vodili razgovori o esnafskim poslovima. Ako bi koga našli suviše kriva, osudili bi ga i odmah osudu izvršili. Tu su bili čauši i falake. Kad bi se razlazili, ponovo bi novi majstori svakog poljubili u ruku, a svi bi ih blagoslovili. Svakom, koji je bio na pilavu, dali bi novi majstori po onoliko kalufa safuna i onoliko jabuka, koliko ih je pilav davalo. Navéčer toga dana dužne su bile pilavdžije ustabaši poslati dobru baklavu, glavu-dvije šećera i koju oku kahve. Zato bi ih ovaj uveo u esnafski tefter kao majstore i dao im blagoslov. Još je svaki morao poslati svome majstoru postule, a majstoruši papuče. Ovakvim se majstorima reklo, da su »pilavli«. Otac hrvatskog književnika Ivana Milićevića Antun (umro 1870.) bio je zidarski majstor. Ivan mi je više puta pričao, kako je njegov otac bio pilavli i kako je on to slušao još u djetinjstvu od svojih ukućana, koji su to s naročitim ponosom isticali.

Semiz priča, kako je majstor, kod koga je kalfa učio zanat, pokazivao njegove najbolje radove, i kad bi ih oni pregledali i ocijenili, onda bi ga i proglasili majstorom.

Novi bi majstori pronijeli kroz Mostar čugljene, da svijet zna, da su proglašeni za majstore, i to su im bile žive svjedodžbe.

Grdić kaže, da su posljednji pilavi davani 1857. To je moguće bilo samo kod pravoslavnih esnafa, koji su se organizirali nakon 1851., dok su pripadnici drugih konfesija davali pilave do vremena iza okupacije. Po Semizu nisu se slali darovi ustabaši i majstoru, no je novi majstor plaćao u zajedničku kasu tri plete ustabaši za upis među majstore. To plaćanje moglo je nastati poslije 1857.

ESNAFISKI TEFTERI

Kako mi je starac, zanatom tabak, Mujaga Guzina pripovijedao u listopadu 1930., svaki je esnaf u Mostaru imao svoje teftere, koji su se sastavljali za vrijeme svake kušanme, koja se obavljala u prisutnosti ahubabe, i to u dva primjerka: jedan je ostajao u esnafu, a drugi je nosio sa sobom ahubaba. Prema tome, ti su se tefteri u Mostaru sastavljali odmah onda, kad je ondje boravio ahubaba.

Dugo sam nastojao da dođem bar do jednog teftera koga mu drago esnafa u Mostaru, ali sve to nastojanje ostalo je uzaludno.

Zaslugom profesora A. Nametka došao sam do koncepta ili potonjega prijepisa teftera čizmedžijskog esnafa, koji je sastavljen povodom kušanme čizmedžija u četvrtak 1. džum. I. 1168. (13. II. 1755.). Tu su upisani novokušatisani šegrti za kalfe i kalfe za majstore, pa stari majstori i njihova muška djeca, jigit, čauši, časnici i podčasnici. Kako su upisana i nejak a djeca majstora, to znači, da je tada majstorom mogao postati samo sin majstorov.

Isporedimo li ovaj koncept ili prijepis esnafskog teftera sa sarajevskim esnafskim tefterima, jasno se vidi, da se potpuno podudara.

Kako je prije uređenja tanzimata posljednji put dolazio ahubaba u Mostar oko 1847., to će biti, da su tada napisani i zadnji esnafski tefteri po starom običaju. Za potonjih pohoda izdavane su samo potvrde (ilmi-haber) onima, koji su kušatisani, ali se tefter nije pisao.

AHUBABA

Tabaci cijele Turske carevine imali su jednog nadzornika, koji je uz tabake nadzirao i ostale esnafe, a zvao se e h i b a b a ili a h u b a b a. Pravo nadzora i s tim skopčani prihodi pripadali su jednoj tekiji u Kir-Šehiru u Maloj Aziji, odnosno njenom šejhu (starješini). Tu je tekiju osnovao šejh E h i E v r e n ili E h i O r a n. Po njemu se zvaše nadzornik esnafa e h i b a b a ili a h u b a b a. Dugo sam tragao za ovim šejhom i zahvaljujući svome nekadašnjem učeniku Hazimu Šabanoviću saznao sam iz jedne bilješke, na koju me on upozorio, da je E h i E v r e n bio vrlo čuven šejh u doba vladanja turskog sultana Orhana (1326.—1359.)¹⁰⁶ E h i E v r e n ili E h i O r a n

bio je suvremenik čuvenoga Ašik-paše (1271.—1332.) i kao šejh imao je mnogo pristaša. Umro je u Kir-Šeheru nepoznate godine. To se desilo negdje između 1326. i 1332., jer se zna, da je živio za vlade sultana Orhana te da je umro prije Ašik-paše. Pokopan je uz svoju tekiju u Kir-Šeheru. U turskom enciklopedijskom rječniku stoji, da je umro u Trapezuntu, ali to je netočno.¹⁰⁷ Ehi Evrena slave tabaci kao svoga pira (zaštitnika).¹⁰⁸ Ehi Evrenov sin Ibrahim bio je također čuven šejh, umro je i pokopan u gradu Ehberu, a grob su mu dugo posjećivali, što znači, da je i on bio vrlo poštovan. Ibrahimov je grob posjetio i Sejjidi Ali, čehaja turskog arsenala i suvremenik Hajrudina Barbarose, i to kao nešto naročito unio u svoj dnevnik.¹⁰⁹

Privilegij nadzora nad tabacima podijelio je spomenutoj tekiji neki od onih turskih sultana, koji su vladali prije Sulejmana Veličanstvenog, dakle prije 1520. Svaki novi šejh dobivao je berat za ovu povlasticu.

Bit će da su oni sami protegnuli pravo nadzora i nad ostale esnafe.

Ehibaba ili ahubaba sam ili po svojim opunomoćenicima obilazio je tabake cijelog carstva i nadzirao njihov rad i pobirao prihod, koji mu je pripadao. Uz to je u pojedinim tabačkim odžacima postavljao svoje zastupnike, koji se također zvali ehibabe ili ahubabe. Ovakav je ehibaba bio u neku ruku virilni član tabačke londže, tumač Pirname ili Šedžere. On je pazio, da se tabaci striktno pridržavaju propisa Pirname, za koju su tabaci držali da ju je sastavio njihov pir Ehi Evren.

Kako se vidi iz pojedinih izvadaka iz Pirname, što se citiraju u zapisnicima sastavljenima povodom različitih sporova, vođenih pred sudom, Pirnama je obuhvatala do sitnica sve, što je u vezi s radom i poslovanjem u ovom obrtu. I po tome sudeći, ta bi Pirnama mogla biti interesantan predmet posebne studije. Gotovo dvadeset godina bavim se prikupljanjem građe o esnafima i obrtima u Bosni i Hercegovini, ali dosada se ne namjerih ni na jedan njen primjerak.

Mostarski su tabaci imali svog ehibabu. Tu su čast vršili članovi porodice Vugića od prije 1762. do okupacije. Mostarci su ga zvali ahubaba. Kršćani su zvali one ehibabe, što su od zgođe do zgođe dolazili u Mostar, jahibaba¹¹⁰ ili veliki čosen.¹¹¹

Kad bi dolazio ehibaba u Mostar, onda se to prije znalo, pa bi mu izlazili na doček ustabaše od svakog esnafa s ponekoliko majstora. Ako je on dolazio iz Sarajeva, dočekali bi ga na Djevojačkoj Vodi, a ako bi dolazio iz Metkovića, onda na Hadžijinoj Sofi, i otpratili do u tabhanu, gdje bi on odsjedao. Kad bi odlazio iz Mostara, onda bi ga otpratili od tabhane do Djevojačke Vode, odnosno do Ha-

džijine Sofe. Dok je ehibaba boravio u Mostaru, na tabhani se vijao veliki zeleni bajrak.

Svaki je ustabaša izvijestio ehibabu o svome esnafu i pokazao bi mu najuspjelije predmete izrađene u svome esnafu.

Ako majstori nisu bili zadovoljni s ustabašom, mogli su se pri-
tužiti ehibabi, i on bi stvar izvidio. Ako bi se uvjerio, da je tužba
opravdana, skinuo bi ustabašu i naredio majstorima, da izaberu
drugog.

Glavni je posao ehibabin bio kušatisanje. To se zadnji put
vršilo u Mostaru 1887., a izuznamente (svjedodžbe) je pisao
rahmetli Hamza-efendija Puzić. Ovaj su put kušatisani samo mu-
slimani, jer kršćani ne htjedoše priznati ehibabi pravo nadzora.

KONAC STARIH ESNAFSKIH UREDABA I ESNAFA

U listopadu 1930. boravio sam nekoliko dana u Mostaru u svrhu
prikupljanja građe za ovu radnju. Tom sam prilikom zahvaljujući
prof. A. Nametku i njegovu ocu Hasan-efendiji došao u dodir s više
starijih Mostaraca, koji su makar nešto znali o ovoj temi. Sa svakim
od njih razgovarao sam napose. Jedan mi pričao jedno, drugi drugo,
treći ovo, četvrti ono, svaki, što zna i što je slušao od svoga oca i
djeda, ali svaki je kao po dogovoru završavao, da je sve to tako bilo,
dok nije došao u Mostar Omer-paša Latas, a od njegova dolaska
svega je toga nestalo, sve se izmijenilo. Provođenje sultanovih refo-
rama u Bosni i Hercegovini u djelo, ili točnije da kažem, uvođenje
tanzimata vezano je u ovim zemljama za ime Omer-paše Latasa tako,
da je njegovo ime postalo identično s tanzimatom. Od toga vre-
mena ne zaštićuje vlast stare esnafske uredbe niti njihove nepisane
statute. Stare esnafske uredbe završile su godine 1851.

I nakon 1851. živjele su mnoge esnafske uredbe među obrtni-
cima i izumirale s njima, dok ih u drugoj ili trećoj generaciji nije
potpuno nestalo, te je nakon ravnih 80 godina spalo na 5—6 ljudi, koji
su mi umjeli ponešto kazati o prošlosti esnafa. Godine 1935. imao
sam u Gazi-Husrev-begovoj medresi jednog učenika iz Mostara,
kome su preci bili obrtnici, i kad ga jednom zgodom upitah, što je to
esnaf, počeo on meni tumačiti arapsko značenje ove riječi, a kad ga
upozorih, da ja drugo pitam, odgovori mi, da on u Mostaru tu riječ
nije nikada čuo.

Nakon 1851. organizirali su se pravoslavni obrtnici u Mostaru
na čisto vjerskoj podlozi u esnafe; oni su slavili svoje pirove i držali
se esnafskih običaja do vremena iza okupacije. I baš to doba obra-
dio je Savo Semiz, pa kad ga netko, tko nije u našu prošlost upućen,
čita, mislio bi, da su samo pravoslavni imali svoje esnafe.

C. IZ PROŠLOSTI POJEDINIH ESNAFA I OBRTA

I. KOŽARSTVO

T a b a c i (strojači, koji učinjaju kožu) bijahu najjači esnaf u Mostaru. Počeci tabačkog obrta padaju svakako u prvu polovinu šesnaestog stoljeća, ali se on razvio tek u drugoj polovini, kada je veliki dobrotvor Mostara Karađoz-beg sagradio 1570. i uvakufio šesnaest tabačkih dućana. Karađoz-begova je zakladnica ujedno najstariji izvor za ovaj obrt, koji i pored jake konkurencije tvorničke robe još životari (1946.) u Mostaru i bori se svojom vrsnoćom za opstanak. Godine 1862. piše Roskiewicz, kako mostarski tabaci prerađuju na godinu po 15.000 ovčjih i kozjih koža, a u nekim godinama prerade oni do 40.000 koža. Godine 1879. preradili su 20.000 koža.

Tabačke radionice ili tabhane izgrađene su ne uz Neretvu, nego uz njenu desnu pritoku, blagoslovenu Radobolju i to pri njenom ušću. Do nazad kojih 140 godina bijaše u Mostaru Gornja i Donja Tabhana. Tako podijeljene tabake sretamo prvi put g. 1632. Donja Tabhana bila je na samom ušću Radobolje, a Gornja ondje, gdje je i danas. Stari su mi ljudi u Mostaru pričali potkraj listopada 1930., kako je današnja tabhana bila nekad jeničarski odžak, a da je stara tabhana bila pri ušću Radobolje. Kako je za jedne poplave Radobolja negdje pred 130—140 godina razorila te tabhane, preselili su se oni u jeničarski odžak i ondje nastavili svoj posao. Kako su tabaci odreda pripadali jeničarima, to nije isključeno, da je Gornja tabhana bila i tabhana i jeničarski odžak. Na ovako pričanje moglo je navesti one ljude i to, što su tabaci jednog mješta i njihove radionice sačinjavali tabački odžak.

Današnja tabhana, a nekadašnja Gornja tabhana postojala je još 1664. Svak, tko poznaje današnju tabhanu i pročita ono, što piše Evlija Čelebija, vidjet će, da se tu radi o istoj zgradi. To mjesto u prijevodu glasi: »Prijeko s onu stranu ima tabhana, kakve ni na kakvu mjestu nema. Tvrda je poput tvrđave. Unaokolo su gvozdeni prozori, a na srijedi golem vir. Ondje ima oko 20 pomanjih korisnih dućana.«¹¹² Možda je ova tabhana istovetna s onih šesnaest tabačkih dućana, što ih je uvakufio Karađoz-beg. Na ovoj su tabhani od davnine dvojna vrata, velika i mala. Kroz prva se ulazi u dvorište tabhane, a druga vode na Neretvu, i kroz njih se izbacuje smeće i protjerano osoblje iz esnafa.

U prvom sidžilu spominju se ovi tabaci: Ahmed, Alija iz Hadži-Jahja mahale, Alija iz Kamberagine mahale, Bali, Bećir iz Hadži-Hasanove mahale, Behaudin, Durak, Džafer, Firuz, Hasan, sin Abdulahov, Husein, sin Abdulahov, Hubjar, Husrem iz Hadži-Hasanove mahale, Hadži-Hurem, Husein, sin Abdulahov, Husein Spahija iz Sinan-pašine mahale, Ibrahim, Ibrahim iz Kamberagine mahale,

Ilijas, Isa, Jusuf, Kurt-Alija, Mehmed, Mehmed iz Baba-Bešir mahale, Mehmed, sin Abdulahov, Mehmed, sin Hadži-Kurtov, Memija, Muslija, Mustafa, tabački čehaja Mustafa, Mustafa, sin Memijin, Omer, sin Abdulahov, Omer, sin Huseinov, Oruč, sin Đulejmanov, Pirija, Redžep, Hadži-Salih, Sulejman i Šaban iz Karađoz-begove mahale. Pored ovih 39 po imenu navedenih bilo ih je svakako i još, koji nisu imali prilike ni potrebe da dolaze pred sud. I u ostalim sidžilima spominju se češće tabaci. Godine 1792. bio je među tabacima i Abdurahman Koz, vjerojatno jedan od predaka porodice Kozo (Kozići).

Mostarski su tabaci prerađivali ponajviše ovčju i kozju kožu, a ponešto i govedu kožu. Od kože stoke sitnoga zuba izrađivali su bijelu mješinu i bijeli sahtijan, a onda crveni sahtijan ili kajsar i napokon crni sahtijan. Mješina se pravila od ovčjih, a sahtijan od kozjih koža. Goveda se koža ovdje izrađivala u manjoj mjeri, pa koliko su dona trebali mostarski sarači, opančari i čizmedžije, uvozili su ga iz Sarajeva i drugih mjesta.

Specijalitet mostarskih tabaka je »kajsar«. Pri učinjanju pojedinih vrsta kože, koja se bojadiše, veliku ulogu ima voda i zrak. Žuti sahtijan, na pr., nije se mogao nigdje onako izraditi kao u Skoplju na Vardaru, a tako isto i kajsar u Mostaru. Pri tome biće da neki mineralni sastojci, što ih ima voda u sebi, imaju glavnu ulogu. Pored toga važno je i pripremanje same vode. Pravljenje boje je često bila tajna tabaka pojedinih mjesta, ponekad i pojedinih tabačkih porodica. Zbog toga su u Mostaru pravili boju Arnauti iz Skadra, koji su u tu svrhu dobavljani i dobro plaćani. Oni su ponekad znali Mostarce i kinjiti. Toj stoljetnoj nevolji doskočio je konačno tabak Smajo Gološ i nadmudrio Arnauta. On je provrtio rupu na stropu sobe, u kojoj je Arnaut pravio boju za kajsar, i dok bi Arnaut zatvoren u sobi radio, Gološ je više puta s tavana zaustavljena daha virio kroz rupicu, kako on to radi. I kad je to nekoliko puta vidio i nakon toga isprobao, i uvjerivši se, da mu je boja kao i Arnautova, sabrao je esnaf i kazao majstorima, kako se boja pravi.

Tako su se Mostarce riješili tutora, a Gološevo ime živi i danas među tabacima i spominje se s osobitim poštovanjem. Gološ je prema predaji živio i radio krajem XVIII. stoljeća i prvih godina XIX. stoljeća.

Mostarski je kajsar slovio kao najbolji na Orijentu, pa se izvozio i u Istambul.

Svojim proizvodima opskrbljavali su ovi tabaci najprije Mostar, a onda Sarajevo, Dubrovnik i neka druga mjesta.

Ako su tabaci radili po narudžbi, slabije stojeći uzimali su za naručenu robu predujam i obvezivali su se na stalan rok. Iz prvog sidžila¹¹³ vidi se, kako tabak Omer, sin Abdulahov, nije izradio i izručio mješinu i sahtijan Hadži-Mustafi iz Jahja-hodžine mahale,

pa ga je sud osudio da povрати 4.000 akči Mustafi. S obzirom na svotu radilo se o većoj narudžbi.

Pri učinjanju kože upotrebljavao se ruj i šiška. Ruj se izvezio iz Mostara u Sarajevo. Sredinom Ramazana 1042. (oko 26. ožujka 1633.) došli su mostarski tabaci Hurem, Husein i Mustafa i pred njima baždar Mostara Ali-beg na sud i u prisustvu ostalih tabaka tražili, da se njihov ruj ne izvozi u Sarajevo, jer je njima pri radu potreban. Uzevši kadija ovaj njihov zahtjev u pretres, ustanovio je, da su tabaci Sarajeva i Mostara jedni drugima potrebni, i osudio je, da se ruj i dalje izvozi u Sarajevo, ali istučen.¹¹⁴

Svaki tabački odžak imao je svoje područje, u kojem je smio kupovati sirovu kožu za svoje potrebe. To se točno znalo, i tabaci drugog odžaka ne bi smjeli na tuđem području kupovati kožu. Iz čisto spekulativnih razloga uveli su tabaci turnus u kupovanju sirove kože od kasapa, što nije bilo u skladu s postojećim običajima i tabačkom pirnamom. Za to ima jedan primjer u prvom sidžilu iz prvih dana travnja 1633.

Prvaci Mostara i pred njima muftija Ali-efendija predveli su pred kadiju tabačkog ćehaju Mustafu, ahubabu i ostale tabake i tužili ih u njihovoj prisutnosti, da su uveli nobet (turnus) i tako po redu kupuju bravlje i goveđe kože od kasapa. Kako je ta novotarija na štetu svih građana, mole, da se to ukine, naročito što oni, tužitelji, imaju carski ferman. Pregledavši kadija ferman, prikrčio je tabacima, da se okane turnusa.

Tabaci su putovali u trgovačkom poslu po bližoj okolini Mostara, pa i dalje. Na jednom takvom putovanju nestalo je jednog tabaka. Neki tabak iz mahale Cernice u Mostaru otišao je trgovačkim poslom u Duvanjsku nahiju s nekoliko kršćana komordžija iz Mostara u mjesecu džem. I. 1096. (travnja 1685.) i na putu ga nestalo. Na tužbu žene Mustafine izjavili su suputnici, kako je na putu bio jak vjetar i da oni ne znaju, što se s njim desilo.

Tabaci su često radili u ortakluku. Više godina su bili ortaci u radu u dućanu neki Sefer i Hurem. Sefer je otišao na hadž i na putu umro. Kasnije je Seferova Đula, kći Skenderova, tužila Hurema, da joj je uzurpirao tabački dućan s alatom, što ga je naslijedila, iza svoga muža, i da ga uživa dvadeset godina. Na raspravi, koja se vodila u mjesecu ramazanu 1042. (travanj 1633.), izjavio je i posvjedočio Hurem, da je on taj dućan uzeo od Hadži-Seferova ortaka i njim raspolaže 30 godina. Sud je dosudio dućan i sve, što je u njemu, Huremu, a tužiteljici zabranio dalje parničenje.¹¹⁵

Nekoliko tabaka osnoveše svoje vakufe. Najstariji meni poznati takav vakuf jest nekog tabaka Hadži-Memije. Tome je vakufu 1632. založio Ali-baša Numa za 800 akči svoja dva dućana u Donjoj tabhani uz jamstvo ortaka Ibrahima, trgovca.¹¹⁶

Tabak Hadži-Bekir uvakufio je 11.000 akči, da se daju u promet uz 10—15% i odredio, da se prihod troši u bogoštovne svrhe i

da se za mahalū Hadži-Huseinovu, iz koje je i on bio, plaća »tekalifi urfijja«, a ako ove nema, da se 700 akči dodijeli mahaljanima, koji su nadziratelji ovog vakufa. Iza smrti njegove žene ima se prodati kuća i utržak pribrojiti gornjoj glavnici. Ova je vakfijja napisana 1. redžepa 1095. (14. VI. 1684.)¹¹⁷

Sva je prilika, da je i Hadži-Memija Cernica, osnivač džamije i okolne mahale Cernice, bio tabak, koji se doselio u Mostar iz Cernice kod Gacka oko 1600. godine.

Pored dućana zalagali su tabaci i alat. Iz obračuna vakufa Rahime-hatun za 1041. (1631./32.) vidi se, da je tabak Mehmed, sin Kurtov, založio svoj alat za 1.000 akči.

Iz ostavine tabaka Saliha, sina Pirina, iz Cernice-mahale, vidi se, da je iza njega ostalo pored ostalog 175 komada obojenog sahtijana, koji je procijenjen po 33 akče, i 40 komada mješine po 20 akči (7575 + 800 akči). Sirova se koža prodavala po 2—3 akče. Kako je već rečeno, tabaci su imali svoje pisane statute — pirnamu, i u tome činili izuzetak među ostalim esnafima. U većim tabačkim odžacima sjedio je zamjenik ahubabe, koji se također zvao ahubaba. Takav je bio i u Mostaru još valjda od osnutka i samog odžaka. Pored toga imali su tabaci sve ostale funkcionare londže. Kao ahubabe spominju se usta-Husein iz Ibrahim-agine mahale (1632.), Mehmed-čelebija (1685.), Hadži-Ahmed Vugić (1762.). Sve do rasula tabačkog esnafa bile su ahubabe iz kuće Vugića. Kao čehaja bio je 1632. Mustafa, a u posljednje doba imali su tu čast Rajkovići.

Svi su tabaci odreda bili pobožni ljudi. Svaki veći odžak imao je svoju džamiju, koja ima njihovo ime (Sarajevo, Visoko, Mostar, Banja Luka, Tešanj). Njihova džamija u Mostaru zove se Tabačica, u Sarajevu Tabački mesdžid, u Visokom Tabačka džamija, a u Banjoj Luci i Tešnju Debbagija. U Mostaru se još priča, da je u Tabačici ponekad klanjalo po 80 tabaka, što je vrlo vjerovatno.¹¹⁸

Kod tabaka uopće, a kod mostarskih napose, bile su kazne vrlo stroge; određivala ih je londža. Sjednice londže održavale su se u velikim vratima tabhane. Najtroža kazna bijaše izgon na mala vrata. Tko je bio izagnan na ta vrata, nije se mogao više povratiti u tabhanu, kao što se nije vraćalo ni smeće, bio on šegrt, kalfa ili majstor. Prije izгона saopćena je dotičnom kazna, a pri tom bi mu jigit razrezao jaku na fermenu. Tako razrezane jake morao je krivac proći kroz mostarsku čaršiju, da ga svak vidi i da svak zna, da je nevaljalac. Ovakva je kazna snašla jednog tabaka, što je rekao, da su u neke kršćanke dobre noge. Moral je kod esnafa bio na vrlo visoku stupnju. Nešto manja kazna bijaše kazna po tabanima, a zvaše se u tabaka u Mostaru potkovati na vodi, jer bi krivca povalili preko džerita (jarka). I one, koje bi izgonili na mala vrata, kovali su na vodi.

Mostarski su tabaci kao brojan esnaf, u kojem su ljudi bili zdravi i snažni, vršili od davnina vatrogasnu službu dobrovoljno. U tabački odžak odlazili su češće ljudi iz okolnih sela. Tako se zna, da je neki Hasan tabak bio iz sela Zeljuša u vrhu Bijelog Polja, a radio je u Mostaru 1634. U nekim su odžacima i prevladavali seljaci, a kako su građani nekad poricali ljudstvo seljaku, nastala je poslovice: »Nit je jasika drvo, ni tabaci ljudi, ni lonci sudi«. Kao svuda, tako je i među tabacima moglo biti neljudi, ali to se ne može uzeti kao pravilo.

Posljednji tabak staroga kova u Mostaru bio je Mujaga Guzina. Živio je preko 90 godina. Zanat je učio u starog majstora Mujage Rajkovića. Umro je 1933. Nešto prije njega izumrli su tabaci Dero-nje, Bilići, Galešići, Čatović i Hadži-Muharem Ramić.

Sarači (sedlari) su u Mostaru izrađivali uglavnom sve predmete, koje su radili isti obrtnici u Sarajevu. Svojim proizvodima podmirivali su gotovo svu Hercegovinu, a izvozili su ih i u druge zemlje. Specijalitet Mostaraca bijahu silahi ili bensilahi. Bili su od sarajevskih nešto kraći, ali i nešto deblji; sarajevski su imali šest, a mostarski osam pera. Isto tako izrađivali su mostarski sarači naročito lijepe čante za britve u formi kandilja, u koje je stajalo po pet britava. Osobito su umjeli lijepo ukrasiti tkaonicu od bensilaha, grančicama od kože s ornamentom cvijeta.

Zakladnica Derviš-age (potonjeg Derviš-paše) Bajazidagića, napisana sredinom reb. II. 1001. (19. I. 1592.), najstariji je poznati izvor, u kojem se spominju sarači u Mostaru. Među svjedocima na toj zakladnici potpisan je i Hadži-Mustafa sarač. U prvom sidžihu spominju se po dva i više puta ovi sarači: Hasan, Hussein, Jusuf, Mustafa, Mustafa-čelebija, Nezir i usta-Nezir. Sarač Hussein kupio je 1633. kuću u Karađoz-begovoj mahali za 6.000 akči. Mostarski su sarači umjeli izvrsno »izvaditi tene«, t. j. učiniti mješinu, da se čini kao sahtijan. Mješina bi se najprije ugladila tärkom (tarak) ili drvenom muštom, da dobije sjaj, a onda bi je istrljali među rukama kao papir, kad se izgužva.

Nepoznate godine osnovao je sarač Sulejman svoj vakuf, koji se sastojao od gotova novca. Tome je vakufu 1632. bio mutevelija (upravitelj) neki Mehmed.

Među sarače ubrajali su se opančari i nanulđije. U listopadu 1930. pripovijedao mi je sada već merhum Hamza-efendija Puzić, kako su i sarači bili nekoć brojan esnaf i kako su priređivali teferiče kušanme poput tabaka, ali mi nije umio reći, da li je i pred njihovom povorkom išao šaldžija. S vremenom je ovaj esnaf spao pa je 1875. brojio samo 8 dućana i 10 majstora i kalfi, dok sredinom XIX. stoljeća Jukić u »Zemljopisu i povjestnici Bosne«¹¹⁸ ističe od svih mostarskih obrtnika jedino »dobre sarače i tabake«. Bilo je saračkih dućana sve do prvog svjetskog rata.

I u Mostaru bio je ovaj obrt isključivo u muslimanskim rukama.

U Mostaru ima porodica s prezimenom Sarač. Među posljednje sarače u Mostaru mogu se ubrojiti Ibrahim Mahinić, Osmanaga Hadžić i majstor Žuna.

Čizmedžije s papučijama ili postuladžijama (firaledžijama) pravili su sve vrste građanske muške i ženske obuće, koja se nosila u ovim krajevima do pojave kundure u drugoj polovici prošlog stoljeća. Sahtijan, kajsar, mješina i džon glavni su materijal ovih obrtnika, a taj se proizvodio u Mostaru. Narочito su bili brojni postuladžije (papučije i firaledžije), dok čizmedžije bijahu rjeđe, ili se bar rjeđe spominju. Ovi su obrtnici imali svoj esnaf, koji je bio brojani, pa je imao svog juzbašu i svoje buljubaše.

Najstarija isprava, u kojoj se spominju čizmedžije u Mostaru, napisana je 1580. U toj ispravi naveden je neki Mehmed čizmedžija kao svjedok.¹²⁰ Godine 1633. radili su ovdje čizmedžije: Alija, Mustafa, Omer i Osman. Omer se navodi kao dužnik Huma-hatun vakufa, a imao je kuću u Cernici mahali. Toga vremena spominju se papučije: Ahmed, Alija Bećir, Gazija, Hasan, Ibrahim, Jusuf, Mahmud, Malkoč, Mehmed iz Ibrahimagine mahale, Mehmed-baša, Mula-Memija, Omer iz Čurčči-Ahmedove mahale, Pijale, Selman i Šahbaz. Neka od ovih imena postala su danas tako rijetka i može se reći, da se uopće ne nadijevaju. U isto je doba bilo u Mostaru haffafa (postolar, obuće, trgovac obućom).

Čini se, da je u ovome esnafu bilo i kršćana. Godine 1685. umro je u Mostaru neki Ivan, stanovnik Hadži-Balijine mahale (Bran-kovac) i ostavio ženu Angeliju i sina Ivana. Za ukop je potrošeno 1000 akči. U njegovoj ostavini zapisana je mušta, terdah, kalufi i crna mješina, i po tome bi se moglo zaključiti, da je bio obuće.¹²¹

Još i iza okupacije 1878. bili su ovi obrtnici dobro zastupani u Mostaru, naročito papučije i firaledžije.

U četvrtak 1. džum. I. 1168. (13. II. 1755.) održana je kušanma čizmedžijskog esnafa i sastavljen njegov novi tefter. Iz toga se teftera vidi, da je ovaj esnaf imao pored funkcionara londže i svoje časnike i podčasnike, koji su ove obrtnike vodili u rat. Tu se spominju juzbaše, buljubaše i čauši. Na 6. reb. I. 1223. izabran je sporazumom svih članova esnafa za ustabašu Mula Mehmed, imam džamije u Cernici.¹²²

Kojih stotinjak godina prije izumiranja ovog obrta izrađivale su se u Mostaru samo firale i papuče, dok su se čizme uvozile iz Sarajeva. Šta je bio tome razlog, ne zna se.

Jedan od posljednjih postuladžija bio je Zulfaga Hadžić, koji je zanat učio u ćehaje Hamzića.

Čurčije (krznari) su bili nekoč jedan od jačih esnafa u Mostaru, koji je početkom ovog stoljeća potpuno zamro. Preradom krzna bavili su se u Mostaru i muslimani i kršćani, i pod zadnje godine taj je obrt prešao potpuno u kršćanske ruke, kao i u Sarajevu.

U tom obrtu radili su 1633. ovi majstori: Alija, Derviš iz Čejvan-begove mahale, Gazija, Jusuf, Kurt iz Hadži-Memijine mahale, Mihal, sin Radojev iz Hadži-Balijine mahale, Mileta, Murat iz Husein-hodžine i Murat iz Ibrahim-efendijine mahale, Mustafa, Sulejman i Stipan, sin Radosavov.

Čurčija Derviš iz Čejvanove mahale kupio je 1633. kuću u Karađoz-begovoj mahali od Ahmed-čelebije, sina Abdulahova, za 6000 akči.

Na zahtjev baždara Jusuf-baše preuzeo je u redžebu 1042. (siječanj 1633.) jamstvo za čurčiju Nikolu čurčija Kurt iz Hadži-Memijine mahale, a to su posvjedočili zlatari Hadži-Osman i Murat.

Nešto prije džum. II. 1042. (14. XII. 1632.) umro je u Mostaru Mileta (ne znam pouzdano, da li je identičan s istoimenim čurčijom), a njegovoj djeci Matijasu i Mari postavio je sud za tutora njihova strica Mihajla, sina Vukanova.¹²³

Čurčija Mihal iz Hadži-Balijine mahale bio je 1633. dužnik Hadži-Nezirova vakufa, a njegov jamac bio je čurčija Stipan, sin Radosavov.

Čurčije su poslovno putovale po Bosni i drugim zemljama. U drugom sidžilu konstatirano je, kako je u džum. I. 1096. (svibanj 1685.) pošao trgovačkim poslom u Bosnu Stipan, sin Milošev, u društvu s tabakom Mustafom i Spasojem Laušom. Zašto je ovo uvedeno u sidžil, ne znam.

Čurčija Ahmed sagradio je jednu džamiju u Mostaru, koja se, kao i okolna mahala, zove njegovim imenom. Ovaj se kraj zove Bjelušine. Kako se nije sačuvala zakladnica, a na džamiji nema natpisa, ne zna se, kad je nastala.¹²⁴ Držim, da neću puno pogriješiti, ako stavim ovu gradnju u drugu polu XVI. st. Bjelušine se nalaze na periferiji, pa su vjerojatno bile naseljene, nakon što je nastanjena Velika Tepa, gdje se nalaze džamije Čejvan-Čehaje i Nesuhage Vučjakovića, a obje su nastale između 1550. i 1565. Uz Čurkči-Ahmed-džamiju vezan je najstariji spomen ovom obrtu, kome počeci padaju bez sumnje u prvu polu XVI. stoljeća.

Čurčije su u Mostaru imale svoj esnaf: Njihov čehaja ili čurčibaša bio je 1177. (1763./4.) neki Derviš, sin Osmanov.

II. METALNI OBRTI

Kujundžije (zlatari) su bili sa svoga rada nadaleko poznati, a sigurno i brojni, jer su u Mostaru, kao i oni u Sarajevu, imali svoju čaršiju, koja se zvala Kujundžiluk. Ova se čaršija sterala tik do lijeve obale Neretve, od Male Tepe do nadomak Starog Mosta. To ime ima i danas, iako u njoj nema nijednog kujundžije još od prije 1851. Što je nekad značila ta čaršija u Mostaru, najbolje nam kaže izreka, koja se još čuje u ovom gradu: »Nije bogat, ko

nema kuće u Bjelušinama i dućana u Kujundžiluku.« Tako je bilo nekad. Možda je ova izreka nastala onda, kad su ovu čaršiju naselili trgovci. Već nekoliko decenija oba su ova dijela Mostara toliko pala, da se može reći, da postoje samo po imenu. Za Kujundžiluk, jedan od izvora nekadašnjeg blagostanja Mostaraca, i Bjelušine, jednu od prvih mahala u Mostaru, vrijedi u potpunom svom značenju ona:

Vr'jeme kule niz kotare gradi,
Vr'jeme gradi, vr'jeme razgrađuje.

Njihov periferijski smještaj učinio ih je cnim, što su danas.

Kujundžijski je obrt u Mostaru pao još za turske uprave u ovim krajevima. Godine 1875. bila su još samo četiri dućana, četiri majstora i tri radnika, dok je toga vremena bilo sedamdesetak kujundžija u Sarajevu.

Od specijaliteta mostarskih kujundžija bijahu pavte, toke i kabare.

Pavte su se ukrašavale zlatom s pomoću žive i ornamentirale raznim cvijećem, a pri tome je služila zečja noga. Za sve tri ove vrste nakita zna naša narodna pjesma, kao i za njihove majstore.

U kujundžijski esnaf ubrajale su se i sahačije (urari, časovničari). Nikada ih nije bilo mnogo. Godine 1875. bila su u Mostaru samo njihova dva dućana ili sahačinice s dva majstora bez ijednog pomoćnika.

Na osvitku XVIII. stoljeća bio je kujundžijski obrt u Mostaru lijepo razvijen. U prvom sidžilu spominju se ove kujundžije: Ahmed, Derviš, Ibrahim, Ishak, Ivan, Murat i Hadži-Osman. U drugom sidžilu nalaze se imena ovih kujundžija: Ahmed, Ahmed-čelebija, Aleksa, Ablak Sarajlija, Halil, Mahmud, Miloš, Milutin, Mustafa, Radiša i sahačija Ahmed-baša.

Za spomenutog kujundžiju Ivana zabilježeno je u sidžilu, da je godine 1633. kupio 60 vedara šire za 1006 akči. Možda je ovaj Ivan identičan s Ivanom, koji je s pravoslavnim kršćanima okovao onaj krst za manastir Tvrdoš.¹²⁵

U ševvalu 1042. (travanj 1633.) pozajmio je kujundžija Nikola 600 akči Tomi, sinu Petrovu, za kojega je jamac neki Vukelja.

Neki kujundžija Hadži-Osman, koji nije istovetan s gore spomenutim Hadži-Osmanom, uvakufio je nepoznate godine neku sumu novaca, koja je 1. I. 1041. (30. VII. 1631.) iznosila 20.000 akči.¹²⁶ Taj Hadži-Osman najstariji je po imenu poznati kujundžija u Mostaru.

Prvi poznati sahačija bio je u Mostaru Ahmed-baša, a živio je i radio osamdesetih godina XVII. stoljeća. Posljednji mostarski sahačija staroga kova bio je Avdaga Bjelevac (umro 1905.), otac poznatoga književnika A. Hifzije Bjelevca. U poznatim mi ispravama našao sam spomena samo jednom sahatu, i to u ostavini Ahmed-

efendije, sina Hadži-Ibrahimova, stanovnika Hadži-Balijine mahale. Bio je to srebrni sahat, a procijenjen je na 6.384 akče. U isto su se vrijeme, godine 1633., prodavale kuće u Mostaru po 6000 akči.

Između prvog spomena sahatu i prvog sahačije zna se, da je 1664. imao Mostar svoju sahat-kulu. Tko ju je i kada sagradio, sada se ne zna. Prije 1631. postojala je u Mostaru džamija neke Fatime kadune. Ovoj dobrotvorki pripisuje narodna pjesma i sahat-kulu:

Zaklela se Kaduna Fatima:
Da će gradit sahat u Mostaru,
Da se čuje po svemu Mostaru,
Po Mostaru i oko Mostara;
I još da će džamiju graditi,
Baš na sr'jedi i na cara malo,
Što je rekla, to je učinila:
Sagradila sahat u Mostaru,
I džamiju u sr'jedi Mostara;
To se čudo i do cara čulo.¹²⁷

O kujundžijskom esnafu nisam našao nikakvih podataka.

Zadnji majstor-umjetnik bio je Špiro Ivanišević (umro 1906.), a dvadesetak godina prije smrti napustio je svoj zanat.

K o v a č i. Kako u blizini Mostara nema gvozdenih rudnika, nije ovaj obrt ondje nikada uzeo jačeg maha, kao ni u Sarajevu. U Mostaru su se izrađivali sitniji predmeti, kao što su klinčici, brave i onakva roba, kakva se izrađivala u vignjevima Vareša i duganjama Kreševa. U predokupacijsko doba prešao je ovaj obrt u ruke Cigana.

U prvom sidžilu spominju se kovači: Bećir, Behram, Ibrahim (klinčar, čelinger), Memija iz Hafiz-hodžine mahale, Milosav, usta-Osman i Selim.

Milosav je stanovao u Hadži-Balijinoj mahali. Svoj kovački alat založio je za 300 akči Hadži-Mehmedovu vakufu, a jamac mu je bio kovač Behram.¹²⁸

U potonjim izvorima spominju se kovači i po koji klinčar.

Na Radobolji prema Raljevini zove se jedan dio Mostara još i danas »Kovačnica«. Zna se, da su nekada kovači kovali u pećini ispod Velike Tepe.¹²⁹ Još i poslije 1918. radila su četiri kovača. Njihovi su dućani bili pod Spilama kraj Neziragine džamije, i to tri jedan do drugoga, a četvrti od njih nešto dalje.

I kovači su imali svoj esnaf. Godine 1762. bio im je usta-baša Mula-Ibrahim Zvono. Po ovom prezimenu dalo bi se zaključiti, da je on ili neki mu predak pravio zvona.

S a b l j a r i pripadaju među najstarije obrtnike Mostara kao utvrđenog grada, ali ih, čini se, nije bilo mnogo, pa nisu ni imali svoje čaršije kao u Sarajevu. Ovaj je obrt u starije pa i novije doba bio

naročito razvijen u Konjicu. Godine 1632. spominju se imena samo trojice sabljara, i to: Mehmed-čelebija, Mehmed i Mustafa, sin Ahmedov. Mehmed sabljar imao je u Gorancima baštinu zvanu Ahmedovina. Mustafa Ahmedov bio je stanovnik Karadoz-begove mahale. Uzajmio je god. 1633. od jednog vakufa 500 akči i dao svoj dućan u zalog.¹³⁰ Godine 1685. procijenjena je u jednoj ostavini sablja za 440 akči.

Bit će da je ovaj obrt zamro u Mostaru prvih godina XIX. stoljeća. Sredinom prošlog stoljeća piše Joanikije Pamučina, kako neki inostranci, a po njima i Jukić, pišu, da se u Mostaru kuju sablje damaskinje, i kaže: »Nikad se to u Mostaru nije kovalo, pa ni sad«.¹³¹ Tako je on ispravljaajući druge i sam donekle pogriješio pišući, da se nikad nisu sablje kovale. Još početkom XIX. stoljeća stoji u jednoj od nepoznatog pisca njemački napisanoj knjižici: »Mostar eine Stadt an der Nerenta, mit einer Damaszenenklings-fabrik«.¹³² Zanimljivo je napomenuti, da se za sabljare i kovače nije nikada udomio turski naziv među narodom, kao što je to bilo kod svih ostalih obrta.

Bičakčije (nožari) su bili malobrojniji od sabljara, a spominju se ovdje pri kraju XVII. stoljeća. Godine 1685. radila su, što se zna, u Mostaru dva nožara: Ahmed, sin Abdulahov, i Mustafa, sin Abdulahov, stanovnik Neziragine mahale. Ni kasnije nije ovaj obrt na glasu. Oni su više popravljali i oštrili noževe — no su ih pravili. Može se reći, da Foča i donekle Sarajevo nisu dopuštali, da se nožarski obrt jače razvije ni u jednom mjestu Bosne i Hercegovine.

Zadnji bičakčija u Mostaru bio je Ibro Bičakčija, koji je trgovao uvezenim noževima, oštrio ih i popravljao.

Tufekčije (puškari) bili su također zastupani u Mostaru, koji je bio od XVI. stoljeća dobro utvrđen, a i u okolini Mostara bilo je manjih utvrda, pa su puškari imali i posla. Ni njih nije bilo mnogo. Godine 1634. spominju se puškari Osman i Memija među dužnicima vakufa Huma-hatun. Sredinom XVIII. stoljeća živio je u Mostaru neki Mustafa, poznat puškar.

Privatnici su imali raznih pušaka, i čini se, da su džeferdari bili na cijeni. U jednoj ostavštini procijenjen je 1685. godine jedan džeferdar na 1000 akči.

Ovaj je obrt ponešto životario i nakon 1878. Kao posljednji majstor bio je neki usta-Ahmed Tufekčija. U Mostaru su se puške samo opremale i popravljale.

Sabljar, nožari i tufekčije pripadali su u kovački esnaf.

Kazandžije i kalajdžije. Kazandžije su pravili razno posude, naročito za kuhinju i vodu od bakra, a kalajdžije su to posude nakon izrade i podulje upotrebe kalajisali, prevlačili kalajem (kositerom). I bakar i kalaj se importirao u Bosnu i Hercegovinu.

Manji su se predmeti izrađivali u dućanima, a veći u radionicama, koje se zvali kalhane.

Kazandžija u Mostaru nije bilo mnogo.

Sve se čini, da se kazandžijski obrt nije nikada naročito udomio u Mostaru, a izumro je krajem XVII. stoljeća, dok je kalajdžijski početkom XIX. stoljeća prešao u ruke Cigana. Sarajevske su kazandžije uopće ubile ovaj obrt u cijeloj zemlji osim u Foči.

Među dvije stotine i više raznih obrtnika, što se spominju u najstarijem mostarskom sidžilu, naveden je jedan jedini kazandžija, i to Redžeb, sin Kurtov, dok u sidžilu od 1685. nema spomena ni jednom kazandžiji. Negdje oko 1600. uvakufio je poveću svotu novaca Hadži-Kurt-Alija Kazandžić (Kazandži-zade), koja je 1. reb. II. 1042. (16. X. 1632.) iznosila 15.150 akči.¹³³

Bakreno je posuđe bilo uvijek na cijeni i računalo se kao gotov novac. Godine 1685. procijenjen je ovdje jedan veliki kazan na 3.699 akči, a jedan vinograd 3.200 akči.

Godine 1633. spominju se kalajdžije: Alija, Halil, Jusuf, Memija, sin Džaferov, i Ibrahim-čelebija, sin kalajdžije Piriye, a 1685. samo Hadži-Omer. U Mostaru živi od davnina ugledna porodica Kalajdžić.

Kazandžijskom i kalajdžijskom esnafu nema spomena.

Tenećedžije (l'mari) su bili i u Mostaru Jevreji, koji su se doselili iz Sarajeva nešto prije sredine prošlog stoljeća.

III. TEKSTILNI OBRTI

Mutapčije su obrtnici, koji izrađuju raznu robu od kostreći. Prije je bio ovaj obrt zastupan u više mjesta Bosne i Hercegovine, ali je već od druge pole prošlog stoljeća stalno u nazadovanju. Neke njegove proizvode potisnula je tvornička roba, a neki su izašli iz upotrebe. Danas se još ponešto radi o ovom obrtu u Gornjem Vakufu, Mrkonjić-gradu (Varcar-Vakufu) i selima Taukčići pokraj Visokog i u Oglečevu blizu Goražda u Goraždanskom kotaru.¹³⁴

Za ovaj je obrt potrebna radionica, kojoj je jedan dio sličan kuglani, a u ovim krajevima zvali se te radionice mutaban čerhane. Jednu takvu čerhanu podigao je prije 1531. Gazi-Husrevbeg u Sarajevu. Godine 1565. uvakufio je mostarski dobrotvor Nesuhaga Vučjaković takvu čerhanu u Mostaru. I to je prvi spomen ovom obrtu u tom gradu. Vrlo je vjerojatno, da i počeci njegovi padaju u to doba.

Godine 1633. spominju se mutapčije: Ahmed i usta-Rizvan, a 1685. Mehmed, sin Durakov iz Kose-Jahja-hodžine mahale. Ahmed je stanovao u Karađoz-begovoj mahali u kući, koju je 1633. založio vakufu Hadži-Mehmed Hošafa za 600 akči, a uz to je bio jamac usta-Rizvan. Po koji mutapčija spominje se i u XVIII. stoljeću i

prvim decenijama XIX. Prema Semizovu pričanju i ovaj je obrt bio prešao u pravoslavne ruke. U izvorima nisam našao spomena nijednom kršćaninu u ovom obrtu, a isto tako ni u mutapčijском esnafu. Po okupaciji je o ovom zanatu radio neki Mišić, doseljenik iz Gornjeg Vakufa.

Od proizvoda ovoga obrta osobito su poznati harari za žito i mlivo, a onda pokrovci (mutapi), kolani i t. d. Još i danas stariji svijet točno razlikuje harar, vreću i žaku, i čim se kaže harar, razumije se, da je od kostreti. Tek iza okupacije došla je ovamo žaka (Sack). U Mostaru se čuje poslovice: »Ne štedi se iz rogalja nego iz petalja.« Petalji (petlje) se zovu oni nabori na hararu, gdje se on veže, a rogalji su uglovi na donjem kraju harara. Smisao je ove poslovice: Štedi, kad imaš mnogo, a ne onda, kad se prikuči kraju.

Čebedžije. Ni čebedžijama ni proizvodima njihova obrta ne nađoh spomen u poznatim mi izvorima XVII. stoljeća. Ali u prvoj polovici XVIII. stoljeća bio je udomljen čebedžijski obrt u Mostaru, i čebedžije su ondje, kao i u Sarajevu i Visokom, imali svoj esnaf. Prvi je poznati dokumenat, u kojem se spominje čebedžijski obrt u Mostaru, iz 1762. godine. Držim, da ovaj obrt ne će biti stariji u Mostaru od osamnaestog stoljeća, kao ni u Visokom.

Ovaj je obrt u Mostaru, kao i u Visokom, bio uglavnom u pravoslavnim rukama, a u jačoj je mjeri cvao u mjestima, gdje je bilo tabaka (Sarajevo, Visoko, Čajniče i t. d.).

Mostarske su čebedžije kupovale vunu od tabaka svoga kraja, ali su imali pravo snabdijevati se i vunom, kupljenom u Sarajevu, Visokom i drugdje, gdje su kupovale i čebedžije ovog područja. Ali su Mostarci prodavali svoju vunu iz Mostara u inozemstvo i zbog toga podmirivali svu svoju potrebu iz zajedničkog područja sa Sarajlijama, što je dakako bilo na štetu Sarajlija, i zbog toga je došlo do spora s Mostarcima. Posredovanjem dobrih ljudi došlo je do nagodbe sklopljene 1. reb. II. 1185. (14. VII. 1771.) pred sudom u Sarajevu između sarajevskog čebedžijskog čehaje i nekih čebedžija s jedne i Ali-baše, sina Huseinova, čehaje mostarskih čebedžija, s druge strane. Ali-baša se obvezao, da Mostarci ne će više prodavati vunu u inozemstvo, a Sarajlije su pristale, da Mostarci svoju potrebu vune mogu podmirivati u Sarajevu, Visokom i drugdje.¹³⁵

Koliko je čebedžija bilo u Mostaru, ne zna se. Na Radobolji su bile stupe za valjanje čebeta, koje i danas postoje, iako se čebeta ne tkaju u Mostaru. Podvelešci tkaju vunene gunjeve i valjaju ih u stupama na rijeci Buni.

Mostarci su izvozili svoja čebeta na vašar u Valjevo, pa i u Bukurešt. S robom cijelog esnafa išao je jedan ili dvojica čebedžija i pri povratku podnijeli bi ovi račun ostalim vlasnicima.¹³⁶ S obzirom na izvoz robe činio je ovaj esnaf neku vrstu zadruga. Čini se, da su na zadružnoj osnovi nabavljali i vunu, naročito izvan Mostara.

Godine 1875. valjanjem čebeta bavile su se u Mostaru 23 osobe.

Među ugledne čebedžijske porodice u Mostaru ide i porodica Ivaniševića, iz koje je potekao i Risto I. Ivanišević (1842.—1913.). Uspomene mu je objavio V. Čorović u Bratstvu sv. Save XXVII, 1933. godine.

Kazazi (pozamenter) su izrađivali dugmeta, gajtan i različne predmete za ukras muške i ženske odjeće i konjske opreme od svile, vune, poslije i od pamuka.

Specijalitet mostarskih kazaza bijahu plave kite za fesove. Te su kite pravljene od svile, obojene čivtom (indigo), težine po pola litre (50 drama), a prekrivale su vrat ispod zatioka i padale na leđa. Kažu, da takvu kitu nije mogla presjeći sablja, pa se one mogu smatrati nekom vrstom šljema.

Oko godine 1633. spominju se kazazi: Ahmed i Ahmed-čelebija, Ali-čelebija, Husein iz Hadži-Hasanove mahale i neki Oruč. Među ovim obrtnicima spominje se 1653. spahija Husein.

Kazaski se obrt držao gospodskim, a kazazi i terzije gospodom među ostalim obrtnicima. Koliko ih pamtim u Sarajevu, zaista su bili gospoda, uvijek čisti i ukusno odjeveni, premda ta odjeća nije bila od skupog materijala.

U Mostaru je bila posebna kazaska čaršija, a sterala se oko sahat-kule. To je jedina čaršija u smislu esnafskih uredaba, koju spominje Evlija Čelebija 1664. Kazazi su imali svoj esnaf. Među kazazima je bilo i učenih ljudi, što se vidi iz imena gore navedenih kazaza s dodatkom čelebija.

Terzije (krojači) su bili vrlo brojan esnaf s obzirom na broj stanovnika. Još godine 1875. bilo je ovdje 45 njihovih dućana, isto toliko majstora i 110 pomoćnika. Terziluk je smatran gospodskim zanatom. Među terzijama u Mostaru bilo je pripadnika svih triju konfesija još u XVII. stoljeću, ali su prevladavali muslimani. Posao je bio unosan i mnoge su terzije postale trgovci. Protivno ovoj činjenici govori narodna pjesma:

Mene majka jednu ima,
Jednu jedinu,
Pa me daje za terziju;
Ne ću joj ga ja:
U terzije tanka igla,
Tanja večera.

Ima i poslovica: »Iglica tanka brazdica, ali hrani čovjeka, koji je često ugrijava.« U sidžilima se često spominju terzije kao svjedoci, vjerovnici, dužnici, upravitelji vakufa i t. d.

U prvom sidžilu spominju se jednom ili više puta ove terzije: Ahmed, Ahmed iz Čejvan-begove mahale, usta-Ahmed, Alija, Derviš, Husein (osam puta), Hadži-Husein, Ishak, Ivan, Jusuf, Kurt-Alija,

Mahmud, Mehmed, sin Abdulmenamov, Memija, Murat, Mustafa iz Baba-Bešir mahale, Muzaffer, Hadži-Nezir, Omer, Omer-čelebija čokadžija, Osman, Salih iz Čejvan-begove mahale, Salih Džabić (Džabizade) i Salih, sin Džaferov, iz Fatima-kadun mahale. U ovoj mahali živio je 1653. terzija Redžeb, zvan Lender. U Hadži-Hasanovoj mahali stanovao je terzija Jovan.

Nešto prije svibnja 1633. umro je terzija Ivan, koji je imao nasljednika u Popovu, u selu Veličani, a kao svjedok bio je drugi Ivan, sin Petrov.¹³⁷

U jednoj ispravi mjes. muharrema 1043. (srpanj 1633.) čitamo među inim, da je jedan vinograd u selu Zaliku kraj Mostara poznat pod imenom Terzi-Skenderov vinograd.

Terzija Šimun Miličević upravljao je koju godinu katoličkom tiskarom u Mostaru.¹³⁸

I mostarske su terzije krojile, šile i vezle raznu mušku i finiju žensku odjeću od čohe i raznih tkanina, osim domaćeg sukna ili abe, što su radile abadžije. Terzije su, uglavnom, izrađivale građanska, a abadžije seljačka odijela. Mostarske su terzije izrađivale iste vrste odjeće, koje su se radile u Sarajevu i drugim gradovima.

Terzijin je glavni alat igla, juksuk (naprstak), velike i male makaze, aršin, terđah i utija.

Materijal su nabavljali trgovci, a ponekad i sam esnaf iz Sarajeva, Istambula i Mletaka, naročito »čohu venedičku«. U prvom sidžilu ima jedna za ono vrijeme neobična pritužba, naročito u pogledu na bratstvo, koje esnaf u sebi nosi. Pred sud su došle terzije Hadži-Nezir, Alija, Osman i druge terzije i izjavile, da terzije, koji su u Mostaru, a naročito arakijadžija, kroje svoju čohu ne dajući je drugom na izradu i time štete muslimanima, pa mole, da se to zabrani. Sud je molbu uvažio i izdao zabranu.¹³⁹

U tri mostarska popisa ostavštine nalazimo ovu odjeću s procjenom, koja možda i ne odgovara pravoj vrijednosti, ali je svakako približna. Evo tih komada odijela:

Kauk	40—70 akči
Čakšire	300 «
Ljubičaste čakšire	592 «
Crvena dolama	400 «
Anterija	50 «
Plavi kaftan	520 «
Tamnozeleni kaftan	1850 «
Sade ćurdija	400 «
Isharana sade ćurdija	160 «
Kišna kabanica	920 «
Plava (mavi) ćurdija	725 «
Košulja	90 «
Havranija	250 «

Zeleni postavljeni ćurak	3500 akči
Crveni kontuš mentuš	1050 »
Ljubičasta feredža	1190 «
Modra feredža s postavom	1364 «
Zelena feredža	2000 «
Tamnozeleni feredža	1500 »
Zelena feredža	5000 «

Još do kraja prošlog stoljeća vidjeli su se gotovo svi gore nabrojani dijelovi odjeće, a do prvog svjetskog rata bilo je i starih terzija. Posljednje terzije u Mostaru bijahu: H. Alaga Fejzić, braća Hasanagići, Nasanaga Alikalfić, Husaga Sakić, majstor Čolaković, Husaga Puzić, Avdaga Puce i sin Ahmed, M. Džikić i majstor Hasan Drljević, a radili su ponešto i nakon 1918. Kako je brzo likvidiran ovaj obrt, a s njime i stara narodna nošnja, najbolje se vidi po tome, što je 1875. bilo u Mostaru 45 terzijskih dućana s isto toliko terzijskih majstora i 110 pomoćnika.

Ne vjerujem, da je prije kojih petnaestak godina bilo u Mostaru još 155 ljudi, koji su nosili narodno odijelo.

Terzijski je esnaf priređivao velike teferiče kušanme, o kojima se još 1930. pripovijedalo. Od terzijskih ćehaja poznati su mi samo Hadži-Nezir (1632.—1633.), Mula-Hasan Džabić (1762.) i kao zadnji Osman Čišić.

Ima jedan nabožni spjev od 265 stihova sedmierača od Hamze Puzića, koji je nastao u Mostaru i koji je prozvan »Ibrahim terzija«, a objavio ga je prof. Nametak 1927. s predgovorom i tumačem.¹⁴⁰

Halači. Dok je u Sarajevu donedavno ovaj obrt dobro zastupan imao svoj esnaf i svoju čaršiju (ulicu), koja se i danas zove Halači, u Mostaru je vrlo malo ovih obrtnika. U izvorima im nisam našao spomena. Posljednji halač u ovom gradu bio je Ibraga Šabanac (umro oko 1917.)

U Akademijskom rječniku dolazi riječ »halač« samo kao prezime.

Bojadžije. Ovim obrtnicima nisam našao traga u prvom sidžilu, ali držim, da ih je svakako onog vremena moglo biti, jer je 1685. živjela u Mostaru porodica Bojadžići (Bojadži-zade). Da se netko prozove po obrtu, što ga vodi, ili po zvanju, što ga vrši, treba da je ili vrlo vrstan majstor u svome poslu ili jedini od toga zvanja ili obrta u tom mjestu. Dešavalo se i to, da se djeca, koja su ostala nejaka iza oca, prozovu po očinu zanimanju. U drugom sidžilu spominje se neki Ibrahim, za koga se kaže da je zanatom bojadžija. Prema tome, prvi spomen ovom obrtu pada u 1685. godinu.

Godine 1762. postojao je u Mostaru bojadžijski esnaf, kome je ustabaša bio neki Osman-baša.

Bojadžije su bojile i prebojavale razne tkanine.

Nedžari ili dunderi (građevinari). Kao što u Sarajevu, tako su i u Mostaru sačinjavali jedan esnaf tašćije (klesari), dogradžije (drvodjelci), dunderi i čerestedžije (trgovci građevnim materijalom), ali se svaki razred smatrao za se i u zajedničkom esnafu bio u neku ruku autonoman. Sve, što je općenito rečeno o tim obrtnicima i njihovu esnafu u Sarajevu, vrijedi i za Mostar.

Na osobitom su glasu bili zidari u Mostaru, pa su često pozivani i u druga mjesta, da rade. Esnaf je bio vrlo brojan.

Svi su ovi obrtnici bili dobri majstori, o čemu nam najbolje svjedoče njihova djela, koja su doprla do naših dana. Ovdje valja naročito istaknuti kaldrmljenje (taracanje) avlija (dvorišta). U nekim je avlijama kaldrma od različno bojadisanoga kamena predstavljala pravi mozaik. Godine 1875. bilo je 70 zidarskih majstora i oko 200 kalfi i šegrta, te je to bio tada najbrojniji esnaf. Od davnih vremena išlo je iz Popova Polja svake godine s proljeća do 3.000 zidara i drugih majstora, kalfi, šegrta i irgata u Bosnu, a vraćali su se u jesen u zavičaj s nešto uštedevine. Oni su išli u manjim skupovima, kojima su bili na čelu neimari (graditelji i poduzetnici zajedno). Njima su davali svi učesnici iz njihove grupe neki procenat od zarade. Godine 1875. iznosila je dnevnicu irgata 6—8, kalfa 8—10, pomoćnika 10—14, a majstora 30 groša.

Prva poznata vijest o dolasku ovih obrtnika na rad van Mostara potječe iz druge pole XVII. stoljeća. Godine 1685. došao je u Mostar carski čauš Mehmed s fermanom, u kome se traži, da hercegovački sandžak opremi 300 kršćana majstora za popravak grada u Budimu, koji stoji na granici carstva. U Mostaru je predano carskom čaušu 13 ljudi u reb. II. 1096. (ožujak 1685.) i to je zavedeno u sidžil, a kao svjedoci potpisani su mostarski muftija Hasan-efendija i Hasan-efendija valiz (propovjednik).

Godine 1764. popravljali su se gradovi u Bosanskom Novom, Tuzli, Zvorniku, pa su i opet opremljeni majstori iz Mostara. Po bujrukdiji poslano je 1766. pet dundera u Bosanski Novi. Glasom fermana od 17. X. 1170. (8. III. 1767.) opremljeno je iz Mostara 100 duvardžija (zidara) u Gradišku za popravak grada, a 20 dundera u istu svrhu u Ljubuški. Ovakvih primjera ima još iz potonjih vremena. Godine 1767. radili su pri obnovi crkve u Kreševu dunderi iz Mostara, i to 18 zidara s protomajstorom Mihajlom Buvanićem i neimarom Pantom iz Stoca.

Svaki put, kad bi gdje trebalo državi majstora, došao bi na kadiju ferman ili bujrukdija s oznakom broja majstora, koje treba opremiti u dotično mjesto ili kotar. Kadija bi napravio popis majstora, uveo u sidžil i opremio ih na označeno mjesto s popisom. Država im je plaćala dnevnice i putni trošak.

Kada se dizala vojska, i onda su pozivani kršćani majstori, koji su vršili službu pionirskih četa, a dobivali su plaću i hranu kao i vojnici.

Majstori, koji su popravljali i gradili tvrđave, zvali su se čerahori.

Sada da još koju kažem o pojedinim vrstama ovih obrtnika u Mostaru.

Tašćije (klesari) su imali posla u Mostaru od njegova osnutka, jer je ondje glavni građevni materijal cijelac kamen i miješina. I kućni su krovovi prekriveni ponajčešće pločom. Sudeći po građevinama i gradnjama, bilo je ondje vanredno vještih klesara. Osobito je taj obrt cvao u XVI. i prvoj polu XVII. stoljeća. U tome je vremenu sagrađen Stari most i nekoliko džamija, medresa, jedan hamam (javna banja), dva šadrvana (vodoskoka) i više česama umjetničke vrijednosti. Na osvitku XVIII. stoljeća znatno je proširen i popravljen i priječki dio grada.

Iako se klesari u meni poznatim izvorima rjeđe spominju, ipak djela njihova dlijeta govore, da ih je bilo lijep broj.

U XVII. stoljeću ima porodica u Mostaru, koja se zove Tašćić (Tašćić-zade). Salih Tašćić-zade potpisan je kao svjedok, da je neki Mahmudbeg 1096 (1685.) pozajmio nekom Vukašinu svotu od 800 akči.¹⁴¹

Bilo je tašćija, koji su pripadali jeničarskom odžaku u Mostaru, kao na primjer Ahmed-baša, koji se spominje kao klesar i baša 1187. (1773.)

Neki Mehmed tašćija imao je kuću u Memi-hodžinoj mahali 1096. (1685.)

U poznatim izvorima nisam našao spomena tašćijama kršćanima, što naravno ne znači, da ih nije bilo. Štaviše, oni su se u posljednje doba isključivo bavili tim obrtom. S. Semiz piše, da je taj obrt bio potpuno u rukama pravoslavaca, ali to je moglo biti, kako se vidi, samo u posljednje doba, kao i u Sarajevu.

Nedžari ili dunderi su majstori, koji su i zidari i klesari i drvodjelci; oni su umjeli napraviti malu bosansku kuću. Po njima se zove čitav ovaj esnaf. U prvom siđžilu spominju se 1633. Osman i Turhan i neimar Husein, a u jednoj ispravi iz 1053. (1653.) Balijsa i Osman.

Dogramadžije (drvodjelci) su u posljednje doba bili sami katolici u Mostaru. Godine 1875. imali su četiri radionice s 20 majstora i 40 radnika. Još i danas se vidi na raznim građevinama, da je među dogramadžijama bilo pravih majstora umjetnika. U starijim izvorima nisam našao spomena dogramadžijama, ali njihova djela svjedoče, da ih je bilo.

U ovaj esnaf idu i sujoldžije ili majstori, koji su gradili i popravljali vodovode. I njih je bilo u Mostaru od XVII. stoljeća do izgradnje modernog vodovoda.

Od svoga postanka pa do prve pole XVII. stoljeća Mostar se snabdijevao vodom iz Neretve i Radobolje. Na lijevoj obali Neretve nema ni jednog izvora žive vode u blizini Mostara, pa se voda morala nositi iz Neretve. Zbog toga su neke džamije imale naročite službenike, koji su donosili vodu, da se može uzeti abdest, a Sinan-pašin hamam (javna banja), uz lijevu obalu Neretve snabdijevao se vodom iz te rijeke. Da bi i putnik namjernik prolazeći kroz Mostar mogao ugasi žed, uvaćufila je sredinom ramazana 1042. (oko 26. III. 1633.) Rahima, kći Abdulahova, 2.500 akči i odredila, da se prihodom plaća onaj, koji će se brinuti, da svaki dan od zore do mraka bude u fućijama vode na ulici uz Karadžo-begovu džamiju na carskom drumu, te koji će fućije i susak moći skloniti, a za muteveliju postavila je Mejremu, kćer Mehmeda Kalajdžića iz Hadži-Balijine mahale.¹⁴² Ovo je lijep primjer humanosti i ujedno dokaz, da još do toga vremena nije bilo ni one lijepe česme na uglu ni šadržana u dvorištu najljepše i najveće džamije u Mostaru. Slično je učinio i Muhamedaga Arpadžić u čaršiji 1877. određivši pored drugoga, da se kroz tri ljetna mjeseca uvijek može naći studene vode pred njegovom magazom.

Između 1633. i 1664. sagradio je mostarski dobrotvor i pjesnik Ibrahim-efendija, roznamedžija sultana Murata, vodovod i opskrbio Mostar vodom na lijevoj obali Neretve. Vodu je doveo iz Radobolje i mjedenim cijevima preveo preko Starog mosta. Taj je vodovod imao naročitog sujoldžiju. Dana 27. džul. I. 1248. (listopad 1832.) postavljen je dunder Pavao za sujoldžiju ovog vodovoda i kao takav oprošten je od svih daća (džizje i tekalifa), ali ne dobiva stalne plaće, nego ga mutevelija plaća samo onda, kad vodovod popravlja.

Poznata su mi imena samo dvojice ustabaša (čehaja) ovog esnafa. Prije travnja 1764. vršio je tu službu neki Alija i zbog pretjeranosti u piću skinut je po želji esnafa, a beratom od ševvala 1177. (travanj 1764.) postavljen je na to mjesto neki Mehmed-halifa.¹⁴³

V. PREHRAMBENI OBRTI

Mlinovi i mlinari. Stupe. Čuo sam od Mostaraca, gdje govore za Neretvu kako je prokleta voda, jer na njoj nigdje mlina (mlinice) nema, a u njoj se svake godine poneko uguši. To je točno. Ali svakako obiluju mlinicama i stupama njeni pritoci, kraške rijeke Radobolja, Jasenica i Buna.

Radobolja izvire nedaleko od Mostara iz jedne pećine i ispod Starog mosta ulijeva se u Neretvu. Dužina joj je oko 5 km.¹⁴⁴

Jasenica je odvirak Mostarskog blata. Izvire u selu Gornja Jasenica, a utječe u Neretvu podrug kilometar uzvodno od željezničke postaje Buna. Duga je oko 6 km.

Buna izvire iz jedne pećine ispod Stjepan-grada u Blagaju, i kod mjesta Bune utječe u Neretvu. Duga je oko 4 km.

Doline ovih rijeka možemo nazvati Misirom kršne Hercegovine. Bez sumnje, na tim je rijekama bilo i mlinica i stupa i prije dolaska Turaka u ove krajeve, ali je njihov broj znatno porastao postankom i razvitkom Mostara i Blagaja. I neki su vakufi gradili mlinove, kao vrlo korisne objekte. Mlinari su bili uglavnom katolici.

Veliki dobrotvori Mostara Sinan-paša, Čejvan-beg, Nesuhaga Vučjaković, Karađoz-beg, Derviš-paša Bajazidagić i Hadži-Ahmedaga Lakišić gradili su mlinove i stupe ili su ih kupovali i uvakufili za svoje zadužbine.

Prvi veliki dobrotvor Mostara Sinan-beg, odnosno Sinan-paša sagradio je na Radobolji jedan ili više mlinova. Godine 1554. uvakufio je Čejvan-beg više mlinova i stupa na Jasenici i u Studencima. Dva mlina na Radobolji uvakufio je Nesuhaga Vučjaković. Šest mlinova u Knež-polju u Blatu i osam na Buni uvakufio je 1571. Karađoz-beg. Derviš-paša Bajazidagić uvakufio je 1597. godine jedan mlin sa šest vitlova na Buni, a Hadži-Ahmedaga Lakišić dva mlina na Radobolji 1670. Već sami ovi vakufski objekti predstavljali su lijepu mlinsku industriju u tom kraju.

Godine 1630. imao je Abdulah-čehaja Zerger-zade (Kujundžić) tri svoja mlina na Radobolji i založio ih za 250 neoznačenih novčanih jedinica.¹⁴⁵ Svoj mlin dao je u zalog jednom vakufu neki Miho-vil za 700 akči.¹⁴⁶

Godine 1685. prodan je jedan mlin u selu Liše kod Mostara za 51.000 akči.¹⁴⁷

Na javnoj dražbi održanoj u drugoj polj svibnja 1670. izdao je mutevelija Sinan-pašina vakufa mlin na Radobolji nekom Aliji za 25.000 akči pod kiriju za godinu dana, a u isto to doba izdan je hamam istog vakufa uz godišnju kiriju od 3.200 akči.¹⁴⁸ Za vrijeme od 1. redžeba 1096. (3. VI. 1686.) do kraja iste godine, dakle za šest mjeseci, izdan je mlin Lakišića vakufa na Radobolji pokraj hamama nekom Selim-baši za 4.500 akči.¹⁴⁹

Usporedivši visinu kirije mlinica s kirijom hamama i dućana (do 700 akči) ili prodajnom cijenom kuća od više soba s bašćom i vinogradom, vidi se velika razlika. Prema tome ima dosta istine i u onim stihovima naše narodne pjesme:

I još bih ja njega darovao:
Dao bih mu mline ujmenjake,
I oni mi bacaju kesima,
Na godinu pet stotin' cekina.

Kako piše Evlija Čelebija, u Mostaru je bilo 1664. godine mlinova oko tabhane, dakle na Radobolji. On kaže, da su vrijedni da se pogledaju, jer onakvih točkova u tim zemljama on još nije vidio.

Pored stupa i badnjeva za valjanje sukna i čebeta bila je na Radbolji stupa za ljuštenje riže, što ju je podigao Ali-paša Rizvanbegović (1832.—1851.), kada se ono za njegova vremena stala kultivirati riža u Hercegovini. Ta je stupa stajala ukraj Slomine mlinice, poviše stare kanare.¹⁵⁰

Još i danas ima lijep broj mlinica i stupa na Radbolji, Jasenici i Buni.

Mlin i stupu spominje i narodna pjesma. Ima i poslovica o mlinu: »U mlinu se dva puta govori.« Kad netko mnogo, a uzaludno govori, kaže se: »Melje ko prazan mlin.« Kad se pak netko upraši, rekne se: »Prašljiv k'o mlinar« ili »Kakav je prašljiv, k'o da je iz mlina.« Ima i priča, u kojima se spominju mlin i mlinar.

Ekmekčije (pekari). Svaka je kuća u Mostaru imala sač ili t. zv. pitnu peć za pečenje hljeba i drugih jela, koja se peku. U Mostaru su na pekaru ili ekmekčinicu nosili samo lonce, da se peku. Ekmekčije su pekale razne vrste hljeba i prodavale u samoj pekari ili su ga nosili i prodavali po gradu na hljebnoj tahti, koja je bila malo udubena, pa se zvala korito. Na glasu su bili u Mostaru simiti i čahije. Kako su neki pekari bili naročito majstori u miješenju i pečenju hljeba, po njima je dobivao i hljeb svoje ime, na pr. »jokinovac«, »škorinovac« (po pekarskoj obitelji Škoro). Po simitu je dobila i jedna porodica u Mostaru prezime Simit (sada Simitović).

Pekare su u Mostaru kao i po drugim mjestima bile rastrkane po čaršiji i mahalama; građene su poglavito po raskršćima i po mogućnosti blizu česme.

Tri su glavna dijela u pekari: peć, terđah i hamurluk. Peć je u osnovici četvorouglasta, a presvođena je kubetom u obliku kalote. Vrata su do metar široka i do 60 cm visoka, a zatvaraju se gvozdenim kapkom, koji je bez baglama, pomičan. Izvan vrata, a van peći je dimnjak. Pri gradnji peći upotrebljava se za miješanje maltera kostret mjesto pozdera. Peći su se nabijale zemljom crvenicom. Peći su u Mostaru gradili dunderi iz Popova, koji su u tome poslu bili osobiti majstori. U ove se peći ložila jelovina. Terđah je stolu slična naprava duga do 4, široka do 2 i visoka do 1 metar. Na njemu se hljeb hladi i prodaje. Hamurluk je soba do peći, u kojoj se u velikim naćvama do 3 metra dugim, do metar širokim i do 75 cm dubokim mijesio hljeb. I u hamurluku je terđah, na koji se meće hljeb, kad se mijesi. Između naćava i terđaha kao i između terđaha i peći jest prolaz, širok do jedan metar. Prostor iznad terđaha zatvara se ćefencima, a ulaz vratima. Bilo je u Mostaru pekara, koje su i s vanjske strane bile zatvorene zidom.

U propisima, koji su izdani još u prvoj polu XVIII. stoljeća za muhtesiba (tržnog nadzornika), ima vrlo zanimljivo i za naše doba poučno poglavlje o pekarima, a ti su se propisi nekad dijelom i kod nas primjenjivali. To poglavlje glasi:

»Pekari moraju dignuti krovove svojih dućana, otvoriti vrata i postaviti na krovu široki dimnjak, iz kojega će moći izlaziti dim, kako ne bi škodio susjedima. Pekari ne smiju ložiti slame ni četena (lana), jer je to škodljivo psima, a kada se vatra razgori, zatvorit će peć iznutra, da se zagrije, zatim će metnuti hljeb da ga peku.

Muhtesib će popisati u knjigu (tefter) kako imena pekara tako i mjesta (položaj) njihovih radnja, jer je potrebno da se to zna. On će im narediti, da čiste posude za vodu, da peru kako naćve tako i sve, što dolazi s tijestom u doticaj, a tako i ono, na čemu se nosi hljeb. Pekarima je zabranjeno mijesiti hljeb nogama, koljenima i laktovima, jer često puta padne nešto u tijesto, kao znoj ispod pazuha, iz tijela i drugo što slično. Bez zastirača (bošče) ne smije se mijesiti, a i bez podrezanih rukava. Lice treba da je povezano, kad se hljeb mijesi, jer se može ponekad kihnuti ili pak govoriti može pokatkad pasti nešto u tijesto, kao pljuvačka i slično. Pekar će uzeti pregaču, da ne bi znoj pao na tijesto, obrijat će ruke do laktova, da ne bi šta palo i ostalo u tijestu. Ako pekar mijesi po danu, treba netko da mu rastjeruje muhe oko njega. Sve ovo treba da radi, razumije se, pošto je nekoliko puta prosijao brašno na često sito.

Muhtesib treba da nadzire sve, što pekari miješaju u hljeb, na primjer: haleban(?), besar (?), materiju, koja daje hljebu ružičastu boju. Ima pekara, koji miješaju grašak (nohut) i pirinčeno brašno, čime se otežava hljeb, hljeb naime postane težak. Ima ih naime i takvih, koji miješaju akšar(?), zatim ječmeno mlivo ili pak mijese tijesto s mekinjama i onda takvo tijesto presvuku čistim tijestom od prosijanog mliva. Sve te varke mogu se prepoznati na hljebu, a i kad se hljeb razlomi. Muhtesib će zabraniti pekarima da u hljeb meću boraka (boraks?) i natrona, jer natron uzrokuje žedanje i otvara stolicu, a uzrokuje i majasil (basur, vrsta bolesti). I borak je također štetan, ali ipak daje vanjštinu hljebu, uljepšava mu izgled. Hljeb se ne smije peći, dok tijesto dobro ne ukisne, jer je hljeb od neukisnula tijesta težak na vagi, a stomak ga teško podnosi. To isto vrijedi za slučaj, kad se metne mala količina soli. Stoga će muhtesib to sve zabraniti pekarima, jer na taj način oni čine, da hljeb postane težak. Pekari su dužni da pospu po hljebu lijepa i uredna sjemena, na primjer, bijeli kimel, šuniz, elijansan samšan (susam) i t. d. Pekari ne smiju vaditi hljeb iz peći sve dotle, dok se potpuno ne ispeče, a da pri tom ne izgori. Najbolje je, da muhtesib odredi, koliko pojedini pekar ima dnevno odnosno preko noći ispeći hljeba, kako grad ne bi njime oskudijevao, ali na to ih ne može nitko prisiliti, ako oni sami nisu za to, da tako rade.

U vezi s ovim šestim poglavljem je i sedmo poglavlje.

Prema odredbama u tom poglavlju muhtesib će narediti, da uredi svoje dimnjake i da čiste samu peć. Pekar će posuti po peći luga, da što god drugo ne prione za hljeb.¹⁵¹

Pekari su obično mijesili i pekli hljeb noću (iza pola noći), pa se već zorom moglo kupiti taze hljeba. Za noćni rad pekara zna i jedna narodna pjesma zapisana u Mostaru:

Mene majka jednu ima,
Jednu jedinu,
Pa me daje ekmešćiji;
Ne ću joj ga ja:
Ekmešćija obnoć radi,
Ne trebam mu ja.

Za sve druge obrtničke dućane kaže se da su otvoreni ili zatvoreni, ali za pekare se ne kaže da su otvoreni ili zatvoreni, nego da li je ekmešćija palio ili nije palio.

Prvi spomen pekarama u Mostaru nalazi se u Čejvan-begovoj vakfijji iz 1554. godine. Uz ostale nekretnine ostavio je on dvije pekare s dvije sobe i pod njima magazuu za pšenicu i naročitu drvarnicu uz pekare. Bez svake sumnje to nisu bile prve pekare u ovom gradu. Godine 1646. bila je blizu mosta na desnoj obali Neretve poznata Husrev-bašina pekara.

Posljednjih decenija turske uprave bio je pekarski obrt u Mostaru potpuno u rukama pravoslavaca, dok je još početkom XIX. stoljeća bilo pekara i muslimana. Još 1831. radio je pekar Ibrahim. U prvom i drugom sidžilu svi spomenuti pekari su samo muslimani; 1633. spominju se pekari: Hasan, Mehmed, Memija i drugi Memija, a 1685. Osman, sin Abdullahov, i Šaban Simitčija.

O pekaškom esnafu ima podataka iz prve pole XVII. stoljeća. Njihov cehmajstor piše se u turskim ispravama kao čehaja (1633.), serhab-bazan (1763.) i ustabaša (1831. i 1842.). Kao cehmajstor spominje se Memija (1633.), Salih-čehaja (1762. i 1761.), Zulfikar-baša (1763.), Ibrahim (1831.) i Salih (1842.) Za ovoga Zulfikar-bašu znamo da je kao serhab-baz bio na jednom vjenčanju opunomoćenik jedne djevojke kršćanke. Dana 15. reb. I. 1177. (23. IX. 1763.) vjenčao se pred šerijatskim sudom Nikola, sin Mihajlov, iz Kamberagine mahale preko svoga zastupnika Jovana Grlića s Dostanom, kćerkom Nikole Sadžaka, koju je zastupao spomenuti Zulfikar-baša, a da je on zaista njen opunomoćenik, posvjedočili su Simo Nikolin i Vukan Stojanov.¹⁵²

Cijene hljebu određivao je sud u sporazumu s ustabašom.

Beratom od konca ševala 1176. (oko 13. svibnja 1763.) potvrđen je izbor Zulfikar-baše, sina Mustafina, za serhab-bazana na mjesto Saliha, koji je veoma ostario i zbog toga nije više mogao vršiti svoje dužnosti. Prijedlog za berat podnio je Alija, mostarski kadija. Taj je berat stigao u Mostar za tri mjeseca, jer je u sidžilu zaveden 7. safera 1177. (17. VIII. 1763.).¹⁵³ Neki Ibrahim je izabran ustabašom 21. X. 1242. (18. V. 1827.) na mjesto umrlog mu oca.

Bujruđijom od 3. I. 1258. (4. II. 1842.) imenovan je Salih za ustabašu i naloženo mu je, da u esnafu stavi red, koga nema esnaf, jer nema svoga ustabaše, pa pekari rade, što im je volja. U istom sidžilu imaju još dvije bilješke, koje se odnose na ovo imenovanje. U prvoj se bilješci kaže, kako su došli pekari na sud i očitovali, da priznaju Saliha Varačinovića(?) za nadzornika, a u drugoj, kako su ga priznali za serhab-bazana i izjavili, da on točno pazi na red. Iz tih dviju bilježaka jasno se vidi, kako su pekari u Mostaru čuvali pekarsku autonomiju, pa su najprije priznali imenovanog, a ne izabranog za nadzornika (nazir), a tek onda milom ili silom, ne zna se, za ustabašu.

Pekare i kasape su državne vlasti uvijek držale na oku više od ostalih esnafa, jer su u njihovim rukama dva važna artikla za prehranu u mirno i ratno doba, a u takvo ratno vrijeme trebala ih je sama država za pečenje peksimeta (dvopeka) za vojsku. Svaki put, kad se opremala vojska u rat, pozivani su pekari, da peku hljeb, i za to su dobivali plaću. Potvrde o primitku novca potpisivali su čehaja, jigiti i čauš.

Bujruđijom od 18. safera 1182. (4. VII. 1768.) naređeno je, da mostarski pekari za vojsku, koja kreće na Crnu Goru, izrade 230 šinika (po 90 oka) peksimeta i 100 šinika bungura i da se spremi još 100 šinika brašna. Pšenice za ovo sve ima se uzeti iz prinosa (zimnice) Duvna i Bekije (po 80), Mostara (po 100), Blagaja i Stoca (po 60) i Konjica (po 50 šinika), a računat će se po 50 zdravih para državnog kursa.¹⁵⁴

Pekari su išli i s vojskom, a slani su i u druga mjesta, već prema potrebi. Tako je naređeno 1822. sarajevskom muslimanu Osmanbegu Dženetiću, da s više pekara ide u Mostar. U ime putnog troška, prenoćišta i nadnica isplaćeno je ovim pekarima u Mostaru od strane države 4.800 groša.¹⁵⁵

Da li su i mostarski pekari, kao oni u Sarajevu, morali čistiti neke ulice, ne zna se.

Godine 1879. bile su u Mostaru 22 ekmekčnice, među njima jedna poveća, u kojoj se pekao hljeb za vojsku. U tim se pekarama peklo svako 24 sata po 7.700 hljebova, ali je ustanovljeno 1878., da su ove pekare mogle dnevno ispeći po 15.000 hljebova.¹⁵⁶

Cijenu hljebu određivao je sud u sporazumu s pekarskom londžom. Svaka promjena cijene hljebu bilježena je u sidžil. Početkom zulkade 1042. (oko 10. V. 1633.) određeno je, da se hljeb od 160 drama prodaje po jednu akču. Hljebu od 185 drama određena je cijena po jednu akču. 15. reb. I. 1043. (19. IX. 1633.), a deset dana kasnije ista je cijena hljebu od 200 drama (polo oke), a 2 akče hljebu od 400 drama (1 oka). Prema tome je onoga vremena hljebu padala cijena. Prodavalo se 12 oka pšenice za 10 akči.

Čini se, da se pekarskim poslom nije moglo obogatiti, jer među

pekarima nema žmućnih ljudi. Za to zna i jedna narodna pjesma. To mjesto glasi:

Kad su bili u visoku kulu,
Opet veli Uva Ibrahimе,
Opet veli: »Kako si mi, seko?
Kamo blago, ognjem izgorjelo,
Štono si ga od babe odnila?
Da si živa tri orlova v'jeka,
Ne bi pusta poharčila blaga.«
Ali njojzi biti ne mogaše.
»A moj brate, Uva Ibrahimе,
Oklen blago u našega babe?
Naš je babo bio ekmekčija,
Naša majka tuđa hljebarica,
A ti, brate, sluga pred aharom.«

(Iz moje netiskane zbirke)

Kasapi (mesari) pripadaju među najstarije obrtnike naših gradova. Uopće ih nije bilo mnogo. Godine 1762. bilo je u Mostaru svega 14 kasapa, a godine 1832. je svega 9 kasapskih dućana.¹⁵⁷ U prvom sidžilu spominje se samo jedan kasap (neki Hasan) kao dužnik.

Gdje su bili kasapski dućani u starije doba, ne zna se. Stara kanara stajala je na Radobolji ispod Slomine mlinice.

Cijenu mesu određivala je i ovdje, kao i po drugim većim mjestima, vlast u sporazumu sa kasap-bašom (kasapskim čehajom). Te su se cijene mijenjale po više puta u godini. Tako je koncem zulhidžeta 1042. (početak VII. 1633.) i početkom zulkade 1043. (konac IV. 1634.) određeno, da se govedina prodaje po dvije i po akče na oku; cijena je ovčjem mesu 4, a kozjem 3 akče na oku. Ovako određena cijena zvaše se narak. Narak se određivao i poslije okupacije. Pri određenju narka u Mostaru 27. safera 1121. (8. IV. 1709.) bio je prisutan i mostarski kapetan Ahmetaga Vučjaković.

Kasapi su imali svoj esnaf s kasap-bašom na čelu. Sa časti kasap-baše skinut je Alija (Hrlić ili Hrlač?) 15. ramazana 1080. (26. I. 1670.), ali se ne navodi, zašto je to učinjeno i tko je postavljen na njegovo mjesto.¹⁵⁸

Godine 1762. izjavili su pred šerijatskim sudom kasapi: Jusuf-baša Sočivica, Arslan-baša Krkuša, Husein-baša Hubina, Osman-baša Ustabašić, Osman-baša Fafuna, Mustafa-baša Džin-oglu (jednako Džinović), Mustafa-baša, Čulum Ibrahim-baša i Sulejman-baša i Džinovići (Džin-ogullari) i Šindra Redžeb i Šito-oglu i Pipo Mustafa-baša i Širšte Husein-baša i još tri osobe od tabaka, ovo: »Odsada, nek se nitko ne miješa u kasapluk (mesarski posao), mi smo se obvezali, da ćemo to obavljati, jer smo se tako među se zdogovorili«, te se to bilježi na ovom mjestu.¹⁵⁹

Halvedžije (slastičari) su se prozvali po halvi, slatkom jelu, koje se pravi od meda, masla, brašna i vode. Med se može zamijeniti šećerom ili pekmezom. Mogu se dodati i jezgre od oraha. To su bili glavni artikli ovih obrtnika. Sve do polovine prošlog stoljeća pravila se halva od meda. Halva se, čini se, mnogo trošila.

U Mostaru je bilo 1633. najmanje osam halvedžija. Toliko ih se spominje u raznim bilješkama sidžila. U to je vrijeme bio jedan od te osmorice i hadžija (neki Hadži-Husein). Tada je bila cijena halvi 19 akči po oki, a među 14—18 akči.

Oko godine 1600. osnovao je neki Balijs, zanatom halvedžija, svoj vakuf zapisavši gotovinu i odredio, da se prihod troši u bogostovne svrhe.

Tih je obrtnika bilo u Mostaru i nakon 1878.

Halvedžijama su nazivani i Arnauti, koji su dolazili u naše krajeve. Ali su oni pekli bijelu halvu, tahan halvu i pravili razne šekerlame i po tome su bili nazivani šećerdžijama. Imali su svoje dućane, zvane halvedžinice ili šećerdžinice, a svoje su proizvode nosili na okrugloj tabli po ulici i prodavali. Tablu bi postavili na stalak od tri noge.

Arnauta, slastičara ima i danas, ali su se u svom poslovanju i oni modernizirali. Naših starih halvedžija više nema.

VI. PIĆE I DUHAN

Mejhandžije. Zanimljivo je, da se u oba naša sidžila ni jednom riječju ne spominje ni mejhana ni mejhandžija, dok se na nekoliko mjesta govori o alkoholnim pićima, vinu i rakiji, kao i o vinским bačvama i moštu. I da nije putopisa Francuza Poulleta, koji je zalazio u jednu krčmu više radi žena nego radi jela i pića, ne bi se ni znalo pouzdano, da je krčma ovdje bilo u XVII. stoljeću.

U samom Mostaru i njegovoj okolini bila je sva sila vinograda. Udarilo mi je u oči, da nijedan mostarski dobrotvor nije uvakufio nijednog vinograda sve do vremena Ali-paše Rizvanbegovića. Vino se kao i slatki mošt (musel-les) mnogo proizvodilo, pilo i prodavalo. Unatoč kur'anskoj zabrani vinom su trgovali, pa i vino pili pojedini muslimani, protiv kojih su se borili pojedinci ili mahale.

Iz spomenutih izvora znamo, da je jedan musliman iz Sarajeva uzeo od jednog muslimana Mostarca godine 1633. slatki musel-les po 5 i po akči na ime duga.¹⁶⁰

Već smo spomenuli, kako se jedna mahala tužila kadiji na nekog Sulejmana 1633. godine zbog toga, što prodaje vino i rakiju.¹⁶¹ Neki Ibrahim, sin Musafin, iz Hadži-Huseinove mahale u Mostaru, živio je rdavo sa svojom punicom i u srdžbi je rekao jednom: neka mu je žena puštena, ako uniđe u kuću svoje punice Insane. Kasnije

je pijan ušao na konju u dvorište pa i u kuću svoje punice. Kad se otrijeznio i vidio, što je učinio, da ostane gospodar svoje riječi, ovlastio je nekog Jusuf-čelebiju, da u njegovo ime i uz pristanak njegove žene obnovi nićah (ponovno vjenčanje), što je i izvršeno 5. džum. II. 1043. (7. XII. 1633.)¹⁶².

Bosanski vezir Ali-paša Hećimović zabranio je 1737. proizvodnju i prodaju pića i muslimanima i kršćanima u Hercegovini.¹⁶³

Iz anonimnog opisa kraljevine Bosne u drugoj polu XVIII. stoljeća znamo, da su kultivirali vinovu lozu i muslimani i kršćani.¹⁶⁴

Spomenuti Pouillet, koji govori o jednoj krčmi u ovom gradu, kaže, da samo pravoslavni prodaju piće.

I prije 1878. bijaše vino u izveznoj trgovini Mostara na prvom mjestu. S vinom je u vezi velika proizvodnja bačava. Bačvari su bili odreda katolici.

Kahvedžija. Kahva je došla u Mostar najkasnije prvih godina XVII. stoljeća, i čini se, da je zašla u kuće prije nego u Sarajevu. To sudim po kahvenom posudu, koje nalazimo po mostarskim kućama. Boja kahve (kahvai boja) postala je oznakom za mnoge stvari ovakve smeđe boje i upotrebljava se već u drugoj polu XVII. stoljeća. U jednom ostavinskom popisu od ramazana 1096. (kolovoz 1685.) zabilježen je jedan ćurak, za koji se kaže, da je kahvaj boje.

Prvi po imenu poznati, kahvedžija bio je neki Salih, a spominje se koncem ramazana 1042. (krajem ožujka 1634.). Iste godine i u istom sidžilu spominje se kao kahvedžija neki Jusuf-halifa i Jusuf-čelebija¹⁶⁵, samo ne znamo, da li je to jedna te ista osoba, kao što je vjerojatno, ili su to dvojica kahvedžija istog imena.

Evlija Čelebija bilježi, da je kod Starog mosta bila jedna kavana.

U tri ostavinska popisa iz 1096. (1685.) navodi se pored ostalog kahveno posude s ovakvom procjenom:

1. Kahveni tabak	10 akči
7 šalice s pticom	100 »
kahveni ibrik	60 »
2. Kahveni tabak fajfurija	200 »
čaša	30 »
šalice s pticom	47 »
kahveni ibrik	30 »
3. Kahveni ibrik	119 »
kahveni ibrik	17 »
šalice s pticom	41 »
džezva	40 »

U Mostaru su bile mnoge berbernice ujedno i kavane.

O pržionici kahve (tahmiz) nema spomena u Mostaru.

Križači duhana. U Mostaru je bilo križača duhana, ali je u posljednje doba bilo i mnogo havana po kućama, pa je pojedinac za svoju potrebu sam križao duhan.

Dok alkoholnim pićima i kahvi ima spomena u XVII. stoljeću, dotle nema ama baš nikakva traga duhanu kao ni svemu onome, što je u vezi s pušenjem. O kulturi duhana u Hercegovini prije Ali-paše Rizvanbegovića nisam našao spomena. Anonimni njemački opis kraljevine Bosne iz druge pole XVIII. stoljeća ističe kulturu vina, voća, masline, smokve pa čak i narandže u izobilju, ali duhan ne spominje ni jednom riječju.¹⁶⁶ Štaviše, kulturu duhana ne poznaju ni oni izvještaji francuskih časnika iz prvih godina XIX. stoljeća, premda se tu navode razne korisne biljke. Ali dr. fra Mandić, svakako ne bez osnove, piše, da su Hercegovina i Dalmacija prve zemlje na Balkanu, u kojima se duhan počeo gajiti i da se odavde prenio u druge pokrajine Turske. Sjeme je doneseno k nama iz Venecije. I Mandić priznaje, da se u većoj mjeri počeo kultivirati tek od Ali-pašinih vremena.¹⁶⁷

Pouzdanost se zna, da se duhan pušio u Sarajevu prije 1656. godine i da se uvozio iz Makedonije i Trakije. Kako su između Sarajeva i Mostara bile žive trgovačke veze, vjerojatno se trošio duhan i u Mostaru, i ako nije u Mostar došao s koje druge strane, mogao je doći iz Sarajeva.

Duhan se u Sarajevo uvezio u listu iz Makedonije i Trakije kroz cijeli XVIII. vijek, pa i poslije, a odavde se raznosio po ostaloj Bosni i Hercegovini. O kakvom uvozu duhana iz Hercegovine u Bosnu nema nikakva spomena sve do koju godinu pred okupaciju.

Mandić piše: »Duhan je u Hercegovini našao pogodno tlo i podneblje, pa se brzo udomio i došao na glas. Ispočetka se sadio radi domaće potrošnje, ali su domaće počeli izvoziti u Bosnu, pa i u strane države. Tako nalazimo u dubrovačkim carinarskim zapisnicima, da su Hadži-Mustafa Humo i M. Beširević 23. maja 1759. izvezli iz Mostara u Dubrovnik jednu balu duhana.«¹⁶⁸ Ovaj u Dubrovnik izvezeni duhan mogao je biti uvezen u Mostar iz Sarajeva. Nakon prilično razvijene kulture duhana u Hercegovini poslije Ali-paše Rizvanbegovića, dakle kojih stotinu i više godina poslije one bale, što je izvezena iz Mostara u Dubrovnik, iznosila je ukupna produkcija duhana oko 225.000 kg od koje je količine izvezeno u Bosnu i Dalmaciju tek oko 20%.¹⁶⁹

Tek pred samu okupaciju postao je duhan monopol u Turskoj. Prije toga plaćala se carina na duhan.¹⁷⁰

Prvi spomen prodaji đumruka ili carine na duhan u Bosanskom pašaluku nalazimo u jednom temes-suku od 24. zulkade 1110. (24. V. 1699.) godine.¹⁷¹

Čibukčije su obrtnici, koji stajahu u najužoj vezi s pojavom duhana u pojedinim krajevima. Sve do okupacije pušio se duhan

samo na čibuk. Iza 1870. javlja se cigar-papir, a s njime i cigarluk. I cigarluke su pravili čibukčije.

Zadnji čibukčija u Mostaru zvao se Omeraga Sarač, a radio je ponešto do prvog svjetskog rata. Kad se pojavio taj obrt u ovom gradu, ne da se točno ustanoviti, kao ni početak pušenja duhana.

Čibuci su se pravili od drveta jasemina, koje se baš u tu svrhu kultiviralo u Mostaru. Čibuci od jasemina izvozili su se u Sarajevo i druga mjesta.

Svrdlova za vrćenje čibuka bilo je i po kućama.

I narodna pjesma poznaje čibuke od jasemina:

Kako koji paša dolazaše,
Onako im temenna činjaše:
Okreće im stambolske postule,
Raspaljuje jasemin-čibuke,
Šećerli im kahve potkućio.¹⁷²

VII. OSTALI RAZLIČNI ESNAFI I OBRTI

Berberi (brijači) su se i u Mostaru kao i drugdje pored svoga glavnog zanimanja bavili i liječenjem bolesti, naročito ranarstvom (»berber iliti likar«), priređivanjem raznih lijekova, vadenjem zuba i krvi, a usto su bili i kahvedžije. Među berberima Mostara bio je uvijek po koji poznati ranar (džerrah). Gotovo svaki berber umio je sunetiti (obrezivati). Posebne berberske čaršije nije bilo, no su berbernice (brijačnice) bile rastrkane po svoj čaršiji. U prvom sidžlu spominje se ovih 14 berbera, od kojih su dvojica bili i ranari: Ahmed, Hadži-Ahmed, Alija, Ališan, Halil, sin hamamdžije Pirije, Hasan i Hasan, sin Osmanov, Jusuf, Kalender, sin Abdulahov, Mehmed, Mustafa, Omer, Salih i Sinan. Svakako ovo nisu svi berberi Mostara, koji su živjeli i radili 1042. (19. VII. 1632. do 7. VII. 1633.). Na desetak listova drugoga sidžila spomenuti su: Alija, sin Isin, Ahmed, sin Mehmedov, Smajil, sin Salihov, Velija Omerov i ranar Mehmedaga. Godine 1766. živio je u Mostaru poznati berber Ramadan-baša.

Kao i drugdje, tako su se i u Mostaru razlikovale berbernice od ostalih dućana; one su sličnije sobi nego dućanu. Kako je potpuno nestalo berbernica staroga tipa, ovdje ću opisati jednu staru berbernicu.

Berbernice su pravokutnog oblika, nešto dublje nego šire. S ulice se ulazilo kroz jednokrilna vrata, oko kojih su uvijek dva povećća prozora. U toj prostoriji je jedna manja, zvana ardija. Prema

vratima je velika zemljana peć s pešnjakom za grijanje vode. Do peći je ulaz u ardiju, do ove klupe za posude, potrebno pri brijanju, a ispod njih banjica. S obje strane i ispod prozora su klupe za sjedenje. Pored peći je povećana klupa s tri strane ograđena, a iznad nje je na sobi lanac, o koji se vješa setil. U nekim su berbernicama po dvije, pa i tri ovakve klupe. Iza peći i ardije je pod izdignut u visinu klupe, slično krevetu, a pod njim je prostorija za ćumur. Na jednom zidu su prikovane dvije letve, za koje se zadijevaju britve. Ispod tih letava je sanduk s potrebnim rubljem pri brijanju. U ardiji su se držala drva i druge potrepštine (točkovi za oštrenje britava). Do ulaza u ardiju golem je ćup, u koji je moglo stati preko 50 i više litara vode. Iznad klupa je do 60 cm obložen zid daskom, kako ne bi posjetnici trli zid, koji je uvijek bio krečom obijeljen.

Čistoća je u berbernicama bila poznata, a i kod samih berbera. Berber je bio pri radu zastrt bošćom, a preko ove je visio kajš zadjeven za pojas, na kome se britva navlačila ili masativala.

Pri brijanju postupalo se uglavnom kako i danas. Kako je gotovo do okupacije u ovim krajevima šišanje bilo nepoznato, glava se brijala. Nakon brijanja uvijek se glava nasapunala i izmila. To se moglo vršiti samo u onim ograđenim klupama. Čovjek bi nagnuo glavu naprijed, u rukama je držao poveliki leđen, opirući se laktovima o ogradu, a berber bi načio toplu ili hladnu vodu — po želji stranke — u setil, na kome je pipa, i objesio ga o lanac na sohi. U setil je moglo stati do 2 litra vode. Tom bi vodom oprao berber glavu.

Berberi ranari vršili su ponekad i operacije. Prije svake operacije išao bi pred kadiju i berber i pacijent. Ovaj posljednji je davao izjavu, da ne će nikog okrivljavati, ako operacija ne uspije. Takve su se izjave zvodile u sidžil, a potpisivalo ih je po više svjedoka. Ovdje donosim jedan takav zapisnik, a napisan je pred mostarskim sudom početkom džum. I. 1042. (oko 14. XI. 1632.):

»Povod pisanju ovog zapisnika je slijedeći: Pranjo, sin Nenadov iz sela Vinak (danas Vinjani između Posušja i Imotskog),¹⁷³ stupio je pred ovaj sud i pred ranarima Hasanom, sinom Osmanovim, i Kalenderom, sinom Abdulahovim, od svoje drage volje izjavio:

Već nekoliko godina obolio sam od žive rane (akili maraz) i izjela mi se lijeva noga od pete na niže, pa ne samo da od nje nemam koristi, nego mi još zadaje teške bolove. Sada su se svi upućeni složili u tome, ako se odsiječe od pete na niže, gdje je napala živa rana, ne će prijeći na gornji dio. Radi toga sam i pristao. I kako god bude od danas, to će biti moja sudbina i ja ne ću nikog tužiti niti se i s kim sporiti.

Ove su riječi na zahtjev Pranjin unesene u sudski protokol, nakon što su s njim suočeni spomenuti kirurzi i potvrdili ono, što je on izjavio.«

Pod ovim je zapisnikom potpisano pet svjedoka.¹⁷⁴

Ranarima je sigurno izdato pismeno dopuštenje za operaciju na osnovu gornjeg zapisnika, kako se to u ovakvim slučajevima prakticiralo.

Posljednji berber i ranar staroga kova bio je majstor Omer Sakić.

Berberskom esnafu u Mostaru nisam našao spomena u izvorima, ali tradicija kaže, da je postojao.

Mudželiti (knjigovesci) se vrlo rijetko spominju, što znači, da ih je bilo mnogo manje nego u Sarajevu. Iz popisa ostavština vidi se, da je po pojedinim kućama bilo raznih knjiga, a uz Karadöz-begovu džamiju postojala je još od njena osnutka lijepa biblioteka.¹⁷⁵ Kako je u Mostaru kroz vjekove bilo mnogo učenih ljudi i pisara, neki su od njih imali i veće vlastite biblioteke. Naročito veliku biblioteku imao je mostarski muftija i pravni pisac Ahmed-ef. Mostarac (umro 1090.). Lijep broj knjiga iz ove velike biblioteke danas je vlasništvo Gazi-Husrevbegove biblioteke i sarajevskog muzeja. Pored Karadöz-begove medrese bile su u Mostaru još četiri medrese, a od XIX. stoljeća imali su katolici i pravoslavni svoje škole. Svaka muslimanska kuća imala je bar po jedan mushafi-šerif.

Među mostarskim vakufima ima jedan vrlo rijedak, koji ovdje valja istaknuti kao znak osobite kulture. Hadži-Jusuf, sin Kalimanov, uvakufio je koncem zulhidžeta 1042. (početak srpnja 1633.) svotu od 51.000 akči i pored ostalog odredio, da se iz prihoda troši jedan dio na popravak korica mushafi-šerifa, kojih su vlasnici siromašni.¹⁷⁶

Prvi poznati mudželit u Mostaru je neki Ali-čelebija iz Hadži-Balijine mahale; godine 1633. bio je dužan 1000 akči Bajazid-hodžinu vakufu, a u залог je dao svoju kuću.¹⁷⁷

U obje mostarske tiskare bila je po jedna knjigoveznica.

Posljednji knjigovezac staroga kova u Mostaru bio je Marko Šešelj, bolje poznat kao hrvatski kulturni radnik u Hercegovini. O zanatu je radio do pred prvi svjetski rat u jednoj magazi Pod lipom.

Samardžije su pravili samare i kaltake. Nikada ih nije bilo mnogo. Ovaj je obrt, koliko se zna, bio uvijek u rukama mostarskih pravoslavaca.

U prvom sidžilu spominju se dvojica samardžija, i to Miloš, sin Rankov, kao garant, i Vučko, sin Pavlov. Vučko je u zulhidžetu 1042. (lipanj 1633.) kupio od terzije Mehmeda kuću pločom pokrivenu s nešto bašče i vinograda za 6000 akči u mahali Čurčije Ahmeda. Ovih je obrtnika u Mostaru bilo donedavno.

U Mostaru ima i porodica Samardžić.

Nalbanti (potkivači konja). Nalbantski dućani ili nalbantnice građene su obično u blizini hanova. Konjske ploče i klinci kovali su se u Kreševu i Fojnici.

U Mostaru je živio tridesetih godina XVIII. stoljeća Ahmed-čelebija Nalbantić (Nalbant-zade), kome je otac ili djed bio nalbant. On je bio učen čovjek i mutevelija vakufa: vakufa Hadži-Mehmeda Hošafa i vakufa Huma-hatun.¹⁷⁸

Oko godine 1697. postojao je u Mostaru vakuf nekog Hadži-Ahmeda Nalbanta.

U prvom sidžilu spominju se tri nalbanta: Ahmed, Ishak i Memija (1633.), a u drugom samo Ibrahim (1685.).

Kako je Mostar bio važno trgovačko i prometno mjesto, a konji gotovo jedino sredstvo prijenosa robe, to su ovi obrtnici imali dosta posla.

U Mostaru ima porodica prezimenom Nalbant.

Bilo je ovdje i fišekčija. Bujruldijom bosanskog vezira i defterdara od 18. safera 1182. (4. VII. 1768.) naređeno je mostarskom kadiji, kapetanu i dizdaru, da mostarske fišekčije što prije izrade i u sanduke slože 5000 testeta fišeka, potrebnih za vojsku, koja kreće na pobunjenju Crnu Goru, i da im se u to ime izda iz mostarskog grada potreban barut, papir i olovo.¹⁷⁹

Mum džije (svjećari). Prvi poznati izvor, koji se odnosi na ovaj esnaf, datiran je 22. rebiul-ahara 1182. (5. rujan 1768.). Toga je dana mostarski kadija unio u sidžil popis imena šestorice mum džija, koji smiju praviti svijeće, i zabranio drugima, da se tim poslom bave. Čini se, da je bilo toga vremena i drugih ljudi, koji su se tim poslom bavili. U tome su popisu navedeni: mujezin Hindi-zade, Mehmed-baša Delić, Hasan-baša Seferović, Osman Hastašević, Salih-baša Kosali i Abdulmumin.¹⁸¹

Prodaju svijeća u dućanu i kod kuće zabranio je mostarski sud 29. reb. I. 1237. (24. prosinac 1821.) Ibrahim-bajraktaru Timur-oglu (Demiroviću), jer je nešto zgriješio pri prodaji svijeća, ali se »corpus delicti« u odluci ne spominje.¹⁸¹

Mnoge su kuće u Mostaru proizvodile svijeće za svoje potrebe.

Pored svijeća lojarnica pravile su se ovdje i svijeće od voska. To je bio posao mostarskih pravoslavaca. Radionice, u kojima su se te svijeće izrađivale, zvale su se voštarnice. Sredinom prošlog stoljeća imao je jedan Tošić voštarnicu u Kujundžiluku, kako je to već spomenuto.¹⁸² Posljednja voštarnica bila je na Luci ispod Šehitluka. U njoj je radio Vuko Knezić sve do prvog svjetskog rata, a dućan je držao u blizini Starog mosta. Poslije 1918. osnivaše Vućkini sinovi tvornicu sapuna i svijeća.¹⁸³

BILJEŠKE

¹ Dr. K. Jireček, *Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien während des Mittelalters*, Prag 1879, str. 79.

² Dr. M. Dinić, *Zemlje Hercega Svetoga Save*, Glas S. K. A. CLXXXII, Beograd 1940, str. 250.

³ Dr. M. Dinić, o. c. p. 294.

⁴ Dr. Č. Truhelka, *Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive*, Sarajevo 1911, str. 178.

⁵ Ova se mahala službeno zove Sinan-pašina mahala i prema tome je valja razlikovati od današnje Donje mahale, što leži uz desnu obalu Neretve.

⁶ Iz rukopisne zbirke Alije Bejtica u Sarajevu.

⁷ L. Grdić Bjelokosić, Mostar nekad i sad. Preštampano iz »Zvezde«, Beograd 1901, str. 5—20.

⁸ Manuscripta turcica u arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu, broj 964.

⁹ Hasan Nametak, *Mostarske džamije i njihovi vakufi*, »Novi Behar« X. (1936—1937), str. 271—274.

¹⁰ U prvom siđžilu od 1633. spominju se ove mahale: Hadži-Ali, Hadži-Ali-Lafi, Baba-Besir, Hadži-Bali, Čejvan-kethoda, Čurkči-Ahmed, Derviš-paša, Fatima-kadun (hatun), Hadži-Hasan, Hadži-Husein Sevri (piše se i: Okjuzi-mahala = Volić-mahala); (Muzejski rukopis br. 1106), Hafiz-hodža, Ibrahim-aga, Ibrahim-efendi, Ilići, Hadži-Jahja, Kjose-Jahja-hodža (piše se i Kjose-hodža), Kamber-aga, Karadoz-beg, Mehmed-kethoda, Hadži-Memi Cernica, Memi-hodža, Nezirada, Sinan-paša i Zahum.

¹¹ Prema natpisima ili vakfijama zna se točno ili vrlo približno godina izgradnje ovih džamija: 1507/8. sagrađena je Sinan-pašina, 1552. Čejvan-kethodina, 1557. Karadoz-begova, 1564. Nesuhage Vučjakovića, 1592. Derviš-pašina, 1612. Hadži-Bali, sina Mehmedova, 1618. Koski-Mehmed-pašina, 1637. Ibrahim-aga Šarića, 1652. Hadži-Ahmedage Lakišića, 1686. Hadži-Ibrahima Čevre; prije 1630. Mehmed-kethodina i prije 1620. Roznamedži Ibrahim-efendijina, Bajazid-hodžina, Fatime-kadun, Hasan-hodžina i Kjose-Jahja-hodžina.

¹² Lakišići su stara mostarska porodica. Najstariji poznati član zvao se Ahmed beg Lakišić, a spominje se kao svjedok u jednom aktu iz 1634. Otac mostarskog dobrotvora H. Ahmedage Lakišića bio je Hadži-Husein.

Ta se porodica spominje i u narodnim pjesmama. Pored dobro poznate pjesme, kako beg Lakišić knjigu čita i suze lije, zabilježio je Alija Bejtica jednu mnogo ljepšu narodnu pjesmu, koja još nije tiskana, a glasi:

Zaljulja se mostarska ćuprija,
Potrese se mostarska munara,
Muzejini učit prestadoše,
Začuše se softe u medresi,
Kad zapjeva Lakišića Zlata,
Sve odjeknu po kršnu Mostaru,
Pa niz Luke i niz kadiluke.
Svak se čudi Lakišića Zlati,
Ponajviše do tri mujezina.
Karala je ostarjela majka:
»Šćeri, Zlato, da od boga nađeš!
Jedna pjesma — stotinu harama,
Jedna kajda — stotinu grijeha.
Kad te čuju do tri mujezina,
Ufate ih derti na munari,
Pa ne uče namaskog ezana,
Već slušaju tvoju pjesmu, Zlato;
Kad te čuju softe iz medrese,

Bace derse, zatvore čitabe
Pa slušaju tvoju kajdu, Zlato;
Nemoj, Zlato, činiti harama,
Nemoj, šćeri, proklet će te majka!
Progovara Lakišića Zlata:
»Ja ne pjevam porad mujezina,
Ni softema derse da razbijam,
Kad zapjevam s Luke il' Carine,
Pjesma ječi do carske tabije,
Do onlje carskije nizama;
Medu njima gondže Mehmede,
Kad začuje pjesmu na tabiji,
On se sjeti svoje jauklje,
Jauklje Lakišića Zlate,
Što ga čeka tri godine dana,
Dok joj Meho iz askera dode.
Stog' ja, majko, svoju pjesmu nižem,
Da me čuje gondže Mehmede.«

- ¹³ Hamdija Kreševljaković, Hamami (javna kupatila) u Bosni i Hercegovini (1462—1916), Beograd 1937, str. 59.
- ¹⁴ Dr. Č. Truhelka, o. c. p. 212, 218—220.
- ¹⁵ Prijepis Čejvan-kethodine vakufname u Vakufskom ravnateljstvu u Sarajevu. — H. Nametak: Čejvan-kethoda, mostarski dobrotvor, »Novi Behar« IX. (1935—36), str. 317—319.
- ¹⁶ Vladislav Skarić, Podaci za historiju Hercegovine od god. 1566. do sredine XVII. vijeka. »Glasnik zem. muzeja« 1931, str. 54—71 (ćir.).
- ¹⁷ Dr. Safvet-beg Bašagić, Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Sarajevo 1912, str. 39—50.
- ¹⁸ H. Kreševljaković, o. c. p. 60.
- ¹⁹ Osman A. Sokolović, O kreditima u Bosni za turske uprave (1463—1878), Sarajevo 1944, str. 34. i dalje.
- ²⁰ Original Vučjakovića zakladnice u udove Mehameda Vučjakovića, a prijepis u Vakufskom ravnateljstvu u Sarajevu.
- ²¹ Prijepis Karodoz-begove vakfije u Vakufskom ravnateljstvu u Sarajevu. — A. Nametak, Karodoz-beg i njegovo doba, »Novi Behar« VII, strana 36—41.
- ²² Prijepis ovih triju vakfija na istom mjestu.
- ²³ Iz rukopisne zbirke muslimanskih junačkih narodnih pjesama Alije Bejtlića.
- ²⁴ Evlija Čelebija, Sejahatnamesi, sv. VI, Istanbul 1318, str. 458.
- ²⁵ Manuscripta turcica u arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu, broj 964.
- ²⁶ G. Gezeman, Erlangenski rukopis. Izdanje Srpske kraljevske akademije, Sr. Karlovci 1927, str. 257 (ćir.).
- ²⁷ Manuscripta turcica, broj 964, list 57.
- ²⁸ Manuscripta turcica, broj 965.
- ²⁹ Iz zbirke Alije Bejtlića.
- ³⁰ Dr. V. Čorović, Mostar i njegova srpska pravoslavna opština, Beograd 1933, str. 25.
- ³¹ Ibid.
- ³² Don R. Jerković, Pastirski pohodi Nikole Bjankovića, biskupa makar-skog po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1942, str. 7.
- ³³ Dr. V. Čorović, o. c. p. 28.
- ³⁴ Chaumette des Fosses, Voyage en Bosnie dans les années 1807 et 1808, Paris 1822, str. 133.
- ³⁵ Kasim Gujić, šta je Ali-paša Rizvanbegović uvakufio u prosvjetne i dobrotvorne svrhe. »Gajret« broj 2 od 1937, str. 20. Gujić je tu mjesto Čardagija pročitao Čerkegija.
- ³⁶ Težina akče kretala se između 0,65 i 1,10 g čistog srebra. S vremenom joj je težina padala te je krajem XVII. stoljeća iznosila samo 0,13 g. Po zakonu sultana Sulejmana od 1536. kovalo se od 100 drama (1 dram = 3,2 g) čista srebra 420 komada akči. U doba sultana Sulejmana Kanunije 83 akče vrijedile su jedan filur (dukat). U raznim ispravama XVIII. stoljeća spominju se sag-akče (zdrave akče) i čuruk-akče (nezdrave). Ove posljednje bit će one težine od 0,13 g čistog srebra. — Isp. Dr. Č. Truhelka, Jedan nalaz turskih akči iz Macedonije. »Glasnik zem. muzeja« 1919, str. 99-116; Kraelitz-Witte, Mitteilungen der osmanischen Geschichte, Bd. I. Heft 1, Wien 1921, str. 32.
- ³⁷ Esedi ili arslani (od ar. esedi = lav ili turski arslan = lav), nje-mački dukat s likom lava u reveru.
- ³⁸ Manuscripta turcica, broj 964.
- ³⁹ Dr. Č. Truhelka, Opis Dubrovnika i Bosne iz godine 1658, »Glasnik zem. muzeja« 1905, str. 428.
- ⁴⁰ Manuscripta turcica, broj 965, str. 95.
- ⁴¹ Dr. Č. Truhelka, o. c. str. 428.
- ⁴² Vladislav Skarić, Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije, Sarajevo 1937, str. 108, 141, 162.
- ⁴³ C. Peez, Mostar und sein Culturkreis, Leipzig 1891, str. 101—112.

⁴⁴ Manuscripta turcica, broj 964, list 53.

⁴⁵ Najstarija je medresa u Mostaru, koliko se zna, Karadoz-begova, onda Ibrahim-efendije Roznamedžije, osnovana oko 1600. i Koski-Mehmed-pašina, osnovana oko 1620. Jedna od te tri ili neka četvrta zvala se *Del medresa*. Beratom od 18. redžeba 1038. (8. VIII. 1648.) postavljen je na tu medresu za muderisa (profesora) neki Ishak-halifa s dnevnom plaćom od 31 akče. Godine 1633. spominju se muderisi: Osman, Husein i Abdija. (Manuscripta turcica, broj 964, list 71).

Jednu medresu u Mostaru, koja je danas potpuno zaboravljena, sagradio je Mostarac darus-seade-aga Ahmed-aga prije 1654. Iz vakufa ove medrese pozajmio je Musli-paša početkom zulhidžeta 1064. (13. X. 1654.) 2.100 rijala. Početkom safera 1088. (5. V. 1677.) dugovali su Musli-pašini sinovi Ahmed i Mehmed ovom vakufu 2.000 rijala. (Kadića arhiv u Gazi-Husrev-begovoj knjižnici u Sarajevu, broj 35 i 943.)

⁴⁶ D. S. Bašagić, Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti, Sarajevo 1912; Hadži-Mehmed Handžić, Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana, Sarajevo 1933; Hasan Nametak, Mostarska ulema zadnjih 100 godina, Kalendar »Narodna Uzdanica«, godina 1940.

⁴⁷ U različitim ispravama i tiskanim djelima spominju se ove muftije: Alija, sin Huremov (1632 i 1633) Hasan (prije 1670 do smrti 1692), Mustafa Ejubić ili šejh Jujo (1693—1707), Alija (oko 1735), Salih (1744), Mehmed (umro 1797/1798), Mustafa Mukić (umro 1853) i Mustafa Sidki Karabeg (od 1857. do smrti 2. VIII. 1878.).

⁴⁸ Godine 1633. stanovali su u Mostaru ovi kršćani: 1. u Lafi-Hadži-Alijinoj mahali: Nikola, sin Lukin, Bartol, sin Nikolin, Petar, sin Mihajlov i Cvitko, sin Andrijin; 2. u Baba-Beširovoj mahali: Grgur, sin Matijin, Ivan, sin Petrov, čurčija Stipan, sin Radosavov, Anto, sin Jurjev, kao dužnik, a jamac mu je zet Miloš, sin Rankov, samardžija; 3. u Ilići mahali: kao dužnik Petar, sin Nikolin, a za njega jamče Nikola i Marko (Manuscripta turcica, broj 964, list 114); 4. u Hadži-Balinoj mahali: čurčija Mihal, sin Radojev, neki Milisav i Mihajlo. Ovaj je Mihajlo bio tutor djece umrlog Milete i kako je nesavjesno upravljao njihovom imovinom, sud ga je skinuo i postavio Tomaša do njihove punoljetnosti (Man. turcica, 964, list 37); 5. u Neziraginoj mahali: Vujica, sin Radojin.

Godine 1080. (1669/70) u Lafi-Hadži-Alijinoj mahali kupio je kuću za 15.000 akči Križan, sin Vidov od nekog Hasana i Petra Lukina; kuća je graničila s kućom Ibrahima tabaka.

Godine 1685. živjeli su u Mostaru kršćani: u Hadži-Balinoj mahali: neki Ivan, koji je umro, a ostala mu žena Anđelija i sin Ivan (za njegov ukop potrošeno je 1.000 akči), Radak, sin Đurin; neki zimlja Radiša kupio je kuću s bašćom i 5 motika vinograda od Stepanije iz sela (nečitljivo) u Blagajskom kotaru za 9.500 akči. Kuća u Hadži-Balijinoj mahali graničila je sa kućom nekog Ivana; 2. u Neziraginoj mahali: Kurt, sin Ivanov, umro, a nasljednici su mu žena Manda i seljaci iz Blatnice braća Blaž, Petar i Nikola; 3. u Kamberaginoj mahali: imao kuću neki Cvitko; 4. u Hadži-Hasanovoj mahali: neki Milutin.

⁴⁹ Gustav Bodenstern, Povijest naselja u Posavini 1718—1739, »Glasnik zem. muzeja« XX (1908), str. 105.

⁵⁰ O vladikama u Mostaru isp. Dr. V. Čorović, o. c. str. 42. i dalje.

⁵¹ U tome vremenu bili su biskupi fra Rafo Barišić (1846—1863) i fra Andeo Kraljević (1864—1879). R. Glavaš, Spomenica pedesetogodišnjice hercegovačke franjevačke redodržave, Mostar 1897, str. 113—146; R. Glavaš, Život fra Rafe Barišića, Mostar 1900; Dr. J. Matasović, Fojnička regesta.

⁵² V. Jelavić, Doživljaji Francuza Poulléta na putu kroz Dubrovnik i Bosnu (godine 1658). »Glasnik zem. muzeja« XX, 1908, str. 52.

⁵³ Jorjo Tadić, Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII. stoljeća, Sarajevo 1937, str. 150. i 203.

⁵⁴ V. Jelavić, Franceska izvješća o Bosni, »Glasnik zem. muzeja« 1906, str. 313.

⁵⁵ O. Dr. fra Mandić, Hercegovački spomenici franjevačkog reda turskoga doba (1463—1699), sv. I, Mostar 1934, str. 36.

⁵⁶ O. Dr. fra D. Mandić, o. c. p. 107.

⁵⁷ Dr. D. Kamber, Stanje župa i duša apostolskog vikarijata u Bosni Srebreničko-otomanskoj prema popisu izvršenom 1813. »Franjevački Vjesnik« XXXIX (1932), str. 87.

⁵⁸ H. Kreševljaković, Štamparije u Bosni za turskog vremena. Građa za povijest hrvatske književnosti, knj. X, Zagreb 1920, str. 45.

⁵⁹ Mostarski kadiluk sastojao se od 62 sela: 1. Svinjarina, 2. Opine i Dobroć, 3. Zaljuče (?), 4. Suhodol, 5. Potoci, 6. Kuti i Livač, 7. Zeljuša, 8. Hum i Lišan, 9. Prigradani, 10. Ravni i (nečitljivo), 11. Jasenjani, 12. Zevimlje, Zimlje (Zijemlje), 13. Vrtiješ, 14. Podgorani, 15. Hraštani, Raštani, 16. Vihović, 17. Goranci, 18. Bogodol, 19. Polog, 20. Crnač, 21. Grabova Draga, 22. Lise, 23. Rakitna, Rakitno, 24. Kočerin, 25. Ljubotić, 26. Mamići i (nečitljivo), 27. Uzarići, 28. Mokro, 29. Jare (nečitljivo), Trtra, 30. Biogradci, Belgradci, 31. Cimeljan, 32. Miljkovići, 33. Krivodol, 34. Jasenica, 35. Rodoč, 36. Bačevići, 37. Britvica, 38. Hrasno, Rasno, 39. Slipčići, 40. Dobro Selo, 41. Tepčići, 42. Paoča, 43. Blizanci i (nečitljivo), 44. Gradinci, 45. Bukovo, 46. Ejubagin Čifluk, 47. Blatnica, 48. Dragčina, 49. Služanj, 50. Bjelišić (?), 51. Krehin Čifluk, 52. Međugorje, 53. Vionica, 54. Podi-Budavice, 55. Čapljina, 56. Dretelj, 57. Šurmanci, 58. Kručevići, 59. Ograđenik, 60. Čalići, 61. Krpova, 62. Drežnica.

Sidžil broj 5 u Gazi-Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, str. 30, 32, 50, 51 i t. d.

⁶⁰ Iz različitih isprava poznate su mi po imenu ove kadije: Murteza (oko 1615), Ali-Kamili, sin Hadži-Memijin (od 20. VI. 1632), Šaban Nuh (1634), Osman (1633), Hasan, sin Mustafin (1670), Ali-Kurkči (1763) i Sulejman (1763).

⁶¹ Pored vojvoda u Mostaru, što ih navodi dr. Č. Truhelka (o. c. p. 178), poznati su mi još Hasan (1522), Muharem (1666) i Ahmed-čelebija (1670).

⁶² Godine 1749. bio je mostarski serdar neki Šaban.

⁶³ U većim mjestima imali su alajbezi svoje čehaje ili zastupnike, koji su vodili brigu o spahijama i zajimima. Ovu lensku gospodu u zadnje doba nije mogao pozvati kadija ravno pred sud, nego se obraćao čehaji, da ih on dovede.

⁶⁴ U raznim ispravama spominju se ovi dizdari: Mehmedaga (siječanj 1633), Alijaga (1638), Mustafa (oko 1730), Salihaga (od 1732—iza 1744), Omeraga (1763), Mehmedaga (od 25. V. 1766. do poslije 1775., jer se 1779. navodi kao pokojni) i Alijaga sin Arslanov (1812 i 1813). Posljednji mostarski dizdari bili su iz porodice Lakišića.

⁶⁵ Po raznim ispravama ustanovio sam, da su u Mostaru bili ovi kape-tani: Hadži-Ahmed-beg Vučjaković (1706 i 1710), Mehmed (oko 1730), Zej-nul-Abidin (1754, umro 1762/3), Mehmed-beg (1820, umro nešto prije 18. III. 1822) i napokon Mehmed-beg kao zadnji kapetan, prvi put se spominje 22. V. 1827., a umro je 1272. (1855/6).

⁶⁶ Hrvatska enciklopedija, knj. I, Zagreb 1941, str. 124. pod riječi »ajan«.

⁶⁷ Trgovački sud osnovao je Ahmed Dževdet-paša 1863., kad je boravio neko vrijeme u Mostaru. — H. Kreševljaković, Dževdet-pašina pisma o Bosni iz godine 1685, »Novi Behar« V. (1931-2), str. 268.

⁶⁸ H. Kreševljaković, Štamparije u Bosni i Hercegovini za turske uprave, str. 45.

⁶⁹ C. Peez, o. c. p. 225.

⁷⁰ V. Čorović, o. c. p. 20.

⁷¹ Dr. fra Julijan Jelenić, Ljetopis fra Nikole Lašvanina, Sarajevo 1916, str. 67, 68.

⁷² Dr. fra Jelenić, o. c. p. 74.

⁷³ »Magazin« XIII. (1848), str. 176—177.

- 74 V. Čorović, Iz dnevnika Prokopija Čokorila, »Glasnik zem. muzeja« 1913, str. 207.
- 75 Ibid; L. Grdić, o. c. p. 8.
- 76 V. Čorović, Iz dnevnika Prokopija Čokorila, str. 207.
- 77 Dr. V. Čorović, o. c. p. 28.
- 78 Dr. V. Čorović, o. c. p. 29.
- 79 Peez, o. c. p. 225—229., Čorović, o. c. p. 31.
- 80 Dr. V. Čorović, o. c. p. 20.
- 81 Dr. V. Čorović, o. c. p. 21.
- 82 Dr. V. Čorović, o. c. p. 28.
- 83 Hifzija Hasandedić, Mustafa Sidki ef. Karabeg, Sarajevo 1944, str. 16-30. — M. Đurđević u svom djelu »Memoari sa Balkana«, Sarajevo 1910, str. 164. i dalje ima pogrešan datum 29. VII. mjesto 2. VIII.
- 84 Ja ću u daljem dijelu ove radnje nazivati prvim sidžilom onaj sidžil, što se čuva u arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu pod brojem 964 iz godine 1632-4, a drugim sidžil pod brojem 965 na istom mjestu iz godine 1685.
- 85 Osman A. Sokolović, Jedna stara bilješka iz prošlosti Mostara, »Novi Behar« V (1931-32), str. 123. Pisac je ovdje očito u brzini stavio godinu 1175, kako je u izvorniku, koji sam g. Sokolović posjeduje.
- 86 Savo Semiz, Bilješke o zanatima u Mostaru, »Glasnik zem. muzeja« 1904, str. 154. (ćir.).
- 87 C. Peez, o. c. p. 87.
- 88 S. Semiz, o. c. p. 158.
- 89 Ibid.
- 90 Kronika u A. Nametka.
- 91 Ibid.
- 92 L. Grdić, o. c. p. 27. — S. Semiz, o. c. p. 157.
- 93 H. Kreševljaković, Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini I, Sarajevo str. 91.
- 94 Man. turcica, broj 964, list 35.
- 95 Man. turcica, broj 964, list 43.
- 96 Man. turcica, broj 964, list 44.
- 97 Man. turcica, broj 964, list 79.
- 98 C. Peez, o. c.
- 99 Osman A. Sokolović, o. c. p. 123.
- 100 Osman A. Sokolović, Spor između tabaka i kazandžija, »Novi Behar« VII (1933-34), str. 379.
- 101 Isp. L. Grdić, o. c. p. 28—29. i S. Semiz, o. c. p. 155—157.
- 102 Isp. ista djela, str. 29 i 157.
- 103 Arhiv kazaskog esnafa u Gazi-Husrev-begovoj knjižnici u Sarajevu.
- 104 Man. turcica, broj 1106.
- 105 L. Grdić, o. c. p. 27.
- 106 Taj je rukopis danas vlasništvo Hazima Šabanovića. Ima napis »Ne-
taidžul-funum«, a napisao ga je poznati pisac Jahja Nev'iija. To je prijepis, što
ga je u ramazanu 1025. (rujan 1616.) napravio neki Hadži-Muhamed mustahfiz
(čuvar) tvrdave u Kairu. Bilješka na listu 336. O Nev'iiji vidi članak prof.
F. Babingera u Enzyklopaedie des Islam, Bd. III, 979.
- 107 Šemsudin Sami, Kamusul-A'lam II, str. 805.
- 108 Sidžilli Osmani I, str. 309.
- 109 Tarihi Pečevi I, str. 378.
- 110 S. Semiz, o. c. p. 158. U ovoga pisca ima više pogrešnih podataka o
ehibabi.
- 111 L. Grdić, o. c. p. 30.
- 112 Evlija Čelebi Sejahatnamesi, sv. VI, Istanbul 1318, str. 458.
- 113 Man. turcica, broj 964, list 43.
- 114 Man. turcica, broj 964, list 38.
- 115 Man. turcica, broj 964, list 37.
- 116 Man. turcica, broj 964, list 116.

- 117 Man. turcica, broj 964.
- 118 Hasan Nametak, Mostarske džamije i njihovi vakufi, »Novi Behar« X, str. 272.
- 119 Zagreb 1851, str. 54.
- 120 Hudžet mostarskog kadije u mojem arhivu.
- 121 Man. turcica, broj 965.
- 122 Kronika u Nametka.
- 123 Man. turcica, broj 964, list 20.
- 124 Ta je džamija u novije doba u Mostaru prozvana Čurkči Ahmed-pašina (C. Peez, o. c. p. 34 — H. Nametak, o. c. p. 273). Ne znam, kako se to desilo, jer se i u prvom i u drugom sidžilu ta džamija i mahala pišu Čurkči Hadži-Ahmedova.
- 125 Dr. Vladimir Čorović, o. c. p. 25 po Lj. Stojanoviću: Stari srpski zapisi i natpisi, broj 1530.
- 126 Man. turcica, broj 964, list 110.
- 127 C. Peez, o. c. p. 33.
- 128 Man. turcica, broj 964, list 118.
- 129 L. Grdić, o. c. p. 8.
- 130 Man. turcica, broj 964, list 121.
- 131 »Magazin« 1849, str. 129.
- 132 Historisch-topographische Beschreibung von Bosnien und Serbien, Wien 1810, str. 37.
- 133 Man. turcica, broj 964, list 111.
- 134 H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, str. 142.
- 135 Ibid.
- 136 L. Grdić, o. c. p. 27.
- 137 Man. turcica, broj 964, list 53.
- 138 Ivan A. Miličević, Prije pedeset godina, kalendar »Napredak« 1934, str. 167.
- 139 Man. turcica, broj 964, list 51.
- 140 Izdanje knjižare Kalajdžić u Mostaru.
- 141 Man. turcica, broj 964, list 28.
- 142 Man. turcica, broj 964, list 40.
- 143 Mostarski sidžil pod br. 5 u Gazi-Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.
- 144 Ivan Zovko, O postanku Radobolje i njezinog imena, »Glasnik zem. muzeja« 1889, str. 136.
- 145 Man. turcica, broj 965.
- 146 Ibid.
- 147 Ibid.
- 148 Man. turcica, broj 1106.
- 149 Man. turcica, broj 965.
- 150 L. Grdić, o. c. p. 5.
- 151 Osman A. Sokolović, Jedan rijedak arapski rukopis o zanatima, Sarajevo 1932, str. 10—12.
- 152 Mostarski sidžil u Gazi-Husrev-begovoj knjižnici u Sarajevu.
- 153 Isti sidžil.
- 154 Isti sidžil, str. 139.
- 155 Mostarski sidžil iz 1237. u arhivu Zemaljskog muzeja, broj 968.
- 156 C. Peez, o. c. p. 87.
- 157 Mostarski sidžil u arhivu Zemaljskog muzeja u Sarajevu, broj 969.
- 158 Man. turcica, broj 1106.
- 159 Sidžil u Gazi-Husrev-begovoj biblioteci br. 5 na zadnjoj stranici.
- 160 Man. turcica, broj 964, list 67.
- 161 Man. turcica, broj 964, list 79.
- 162 Man. turcica, broj 964, list 82.
- 163 H. Kreševljaković, Esnafi i obrti, str. 169.
- 164 Gustav Bodenstein, Povijest naselja u Posavini 1718—1739, »Glasnik zem. muzeja« 1908, str. 105.

- 165 Man. turcica, broj 964, list 82 i 121.
 166 G. Bodenstein, o. c. p. 105.
 167 Mostar i Hercegovina, izdanje Društva Jugoslovenskih srednjoškolskih profesora, Beograd 1937, str. 224.
 168 Ibid.
 169 C. Peez, o. c. p. 68 — Mostar i Hercegovina, str. 225.
 170 Isp. H. Kreševljaković, Esnafi i obrti I., str. 165—167 i »Iz prošlosti kahve i duhana u Bosni i Hercegovini« od istog pisca u kalendaru »Narodna Uzdanica« 1940. (god. VIII.), str. 148—154.
 171 Arhiv Muhamed Enveri ef. Kadića u Gazi-Husrev-begovoj knjižnici u Sarajevu.
 172 Pjesma u mojoj rukopisnoj zbirci.
 173 Pod ovim imenom nije mi poznato mjesto u okolini Posušja. Možda je to Vinica, mjesto u istoimenoj seoskoj općini u Duvanjskom kotaru (Tomislavgrad).
 174 Man. turcica, broj 964, list 8.
 175 Hadži-Mehmed Handžić, Nekoliko dragocjenih rukopisa u Karadoz-begovoj biblioteci u Mostaru, »Glasnik IVZ« 1934. (god. II), broj 12.
 176 Man. turcica, broj 964, list 58.
 177 Man. turcica, broj 964, list 108.
 178 Man. turcica, broj 964, list 117. i 118.
 179 Sidžil br. 5, str. 137.
 180 Isti sidžil, zadnji list.
 181 Murasela u mojoj zbirci.
 182 Porodica Tošića u Mostaru izumrla je krajem prošlog stoljeća.
 183 Vuko Knežić, sin Lukin, umro je 1929. u 80-oj godini života.

TUMAČ TURSKIH, ARAPSKIH I PERZIJSKIH RIJEČI

(a. = arapski; t. = turski; p. = perzijski)

Aba (a.) domaće sukno; fino sukno, koje se uvozilo, zvalo se čoha. Krojači abe zvali su abadžije, a krojači čoha terzije
 abadžija (od a. aba + t. suf. dži = abadži) v. aba
 abdest (od p. ab = voda + p. dest = ruka) = ritualno pranje kod muslimana
 ajalet (a.) = pokrajina, provincija
 ajan (a.) = velikaš, prvak
 alat (a. alet) = oruđe, sredstvo
 akča, aspra, jaspri (t.) = vrsta novca. (Vidi str. 9, bilj. 6.)
 akče-tahta (t.) = daska, na kojoj se brojio novac
 anterija (t. antari) = vrsta gornje haljine (od atlasa ili satena). Bilo je kratkih i dugih anterija.
 arakijadžija = vrsta krojača, ali mi nije točno poznat njegov posao
 ardija (t. ardi) = sobica, prostorija iza dućana
 arpaluk (od t. arpa = ječam) = plaća u gotovu ili naravi, što su je dobivali zaimi, namjesnici i t. d.
 aršin (tp. afšun) = lakat, rif, mjera za dužinu u orijentalnom sustavu mjera. Dužinom se razlikovao čaršijski, terzijski i nelmarski (građevinarski) aršin. (Čaršijski je dug 68, terzijski 76, nelmarski 80 cm.)
 asker (a.) = vojnik, vojska
 ašćija (od t. aš = jelo, hrana + t. suf. dži = t. ašči) = kuhar
 baglama (t. baglame) = kuka od željeza, što drži vrata
 baklava (t. baklava) = vrsta slatkiša
 bazerdžan (p. bazargan) = trgovac
 baždar (p. badžar) = državni kantar, činovnik, koji vodi brigu, da budu mjere i utezi zakoniti; službenik, koji ubire trošarinu

beglerbegat (t. beylerbeylik ili beglerbeglük) = pokrajina, provincija, koja se sastoji od više sandžaka. Na čelu joj je beglerbeg, paša od ur i tuga, i po tome se beglerbegat zove pasaiuk. G. 1580. postala je Bosna beglerbegat

bensilah (od t. bel = pojas, pas i od ar. silah = oružje) = pojas za oružje

bičakčija (od t. bičak = nož + t. suf. dži = t. bičakči) = nožar

buljubaša (t. buljukbaši) = zapovjednik čete

čajir (t.) = livada, travnjak, poljana

čaršija (od p. čaršu) = trg, oko koga se sa četiri strane nalaze dućani, a u sredini su pretrge; čaršilija = čovjek iz čaršije

čajuš (t.) = u vojsci vodnik. U starije doba zvao se čaušem carski kurir i kurir uopće.

čelebija (od t. čelebi) = gospodin, odličan čovjek rodom, ljepotom ili uzgojem

čerahor (p.) = majstori, koji su pravili i popravljali gradove

čizmedžije (od t. čizme = čizma + t. suf. dži = t. čizmedži) = čizmar

čokadžija (od t. čoka, čoha = sukno + t. suf. dži = čokadži) = čovjek, koji pravi sukno, ili trgovac suknom

čahija (t. kahi) = vrsta finog hljeba od bijelog brašna trouglasta oblika u formi kola

ćebe (t.) = vuneni pokrovac od više komada

cebedži (od t. ćebe + t. suf. dži) = onaj, koji pravi ćebeta

čefenak (t. kepenk, vidi str. 65.) = kapak

čehaja (tp. kethoda, vidi str. 81.) = domaćin, starješina, zamjenik, nadzornik

čerestedžija (od p. kereste ili Hiroste, građevni materijal + t. suf. dži = t. čerestedži) = onaj, koji prodaje čereste

čerhana (od p. kar = dobitak, zarada + p. hane = kuća = čerhana) = radionica, tvornica

česim = kesim

četen (od t. keten, koja potječe od a. kettan) = lan

čitab (od a. kitab) = knjiga

čurak v. čurčija

čurčija (od t. kurk = vrsta gornje duge haljine, postavljene janjećom kožom + t. suf. dži = kurkči) = krznar

čurdija (t. čurdi) = vrsta gornje kratke i duge haljine, postavljene krznom

čuprija (t. köprü) = most

darus-seade-aga (a.+t.) = zapovjednik carskog harema. Pored ovog naziva upotrebljava se i naziv kizlar-aga. Darus-seade (a.) = dom sreće

defterdar (p.) = šef financija

degenek (t.) = štap, šiba, batina; udariti pet degeneka znači pet udaraca, pet štapova po tabanima

demirlija (t. demirli) = velika tepsija s promjerom preko jednog metra, na koju su se postavljala jela pri kakvoj gozbi

ders (a.) = predavanje, lekcija

dert (p. derd) = briga, tuga

derviš (p.) = siromah; poslije muslimanski redovnik

diba (p.) = vrsta svilene tkanine, po kojoj su vezene grane i cvijeće

dilber (od p. dil = srce + p. v. burden = nositi) = što srce privlači, draga, ljubovca

divit (t. divit i divid, a. devat, devit) = tintarnica

dizdar (od p. diz = tvrđava + dar = onaj, koji drži, čuva) = zapovjednik tvrđave, kastelan

dogramadžija (t. dogramadži) = stolar, drvodjelac

dolama (t.) = gornja haljina od čoha, duga do koljena, koje se rukavi (čevkeni) nisu oblačili, nego otraga sapinjali. Po dolami se pasao pojas i pripasivao bensilah. Bilo je i vezanih dolama, kako i pjesma pjeva

dram, vidi oka. 1 dram = 3.2 grama

dućan (a. dukhen i t. p. dukan) = trg. radnja, gdje se što prodaje
 duhan (a.) = prvotno znači dim, a poslije biljku duhan i njen prerađeni list
 dunder (p. dülger) = majstor, koji gradi kuće i sve drugo, osim vrata i prozora
 dušek (t.) = postelja
 duvardžija (od p. divar = zid + t. suf. dži = duvardži) = zidar
 džeferdar (od a. djevher = dragulj + p. dar = koji drži) = duga puška, iskićena sedefom i draguljima
 džizja (a.) = glavarina, što su je nemuslimani plaćali u islamskim zemljama; porez, daće uopće
 ekmekčija (od t. ekmek = hljeb + suf. dži = ekmekči) = pekar. Odatle ekmekčinica (u nas ekmeščinca) = pekara
 esnaf (pl. od a. sunuf) = razred, red, esnafska organizacija, ceh
 ezam (a.) = poziv na molitvu
 falake (a.), vidi str. 84.
 fenjer (riječ grčkog porijekla) = svjetiljka
 feredža (a. feredžije) = vanjski ženski ogrtač od čohe, koji se nosi samo izvan kuće
 ferman (p.) = carska naredba, carska povelja, naredba, na kojoj se nalazi carski znak (tura)
 fermen (t. fermene) = jelek od čohe, često puta lijepo vezen i ogajtanjen, a postavljen obično čohom crvene boje
 fesaditi (od a. fesad = smutnja, pobuna, svađa) = zamućivati, stvarati smutnju, nered, pobunu, svađu
 firale, v. firaledžija
 firaledžija (od t. filar = vrsta lake obuće — bilo ih je više vrsta — stara vrsta lake obuće, koja se oblačila bez čarapa, + suf. dži = filaredži) = onaj, koji pravi firale
 fučija (t. = fuči) = drvena poveća posuda, slična burencetu, u kojoj se drži voda, pekmez i sl.
 gajtan (t. gajtan, a. kajtan) = uzica od svile ili pamuka, kojom se odjeća obrubljuje i veze
 gondže (p.) = pupoljak cvijeta, ruže
 hadž (a. hadždž) = hodočašće, ići na hadž = hodočastiti u Meku (i Medinu)
 hadži (od a. hadž) = hadžija, hodočasnik
 haffaf (a.) = trgovac obućom; postolar
 hajirli (a. hajr + t. li) = dobro, sretno
 halač (a. halladž) = onaj, koji puca pamuk, nalaže jorgane i druge stvari, koje se pamukom nalažu
 halat = alat
 halva (a.) = slatko jelo od šećera ili meda, brašna i masla
 halvaluk (od a. halva + t. suf. lik = halvalik) = bakšiš, napojnica
 halvadžija (od a. halve + t. suf. dži = halvedži) = onaj, koji pravi halvu, slastičar
 hamamtas (od a. haman = banja + a. tas = zdjela = t. hamamtasi) = zdjela, kojom se voda crpe i polijeva po tijelu pri kupanju
 hamurluk (od a. hamur = tijesto, kvas + t. suf. lik = hamirlik) = soba u pekari, gdje pekari mijese hljeb i gdje ovaj kisne
 handžija (od a. han = svratište, konačište + t. suf. dži = handži) = onaj, koji drži han pod zakup
 haram (a.) = ono, što je vjerom zabranjeno
 harar (a.) = vreća od kostreti
 hastaluk (p. haste + t. suf. lik = t. hastalik) = bolest
 hatun (t.) = žena, domaćica

havranija = vrsta odjeće, ali meni nije točno poznato, kakva se odjeća ovako nazivala. Nisam joj našao značenja ni u jednom rječniku, pa držim, da je i suviše korumpirana

hendek (a.) = jarak oko utvrde

hodža (p. hvadže) = gospodin, učitelj, svećenik

ibrik kahveni (a. ibrik) = bakrena posuda za kahvu s nosačem i poklopcem

ilmihaber (turska kovanica od ar. 'ilm + haber) = potvrda, priznanica

imam (a.) = prvak kod molitve

iman (a.) = vjerovanje (u boga i vjerske doktrine)

irgat (grč.) = građevinski radnik

iščija (od t. iš = posao, rad + t. suf. či = išči) = radnik

jauklja (t. javuklu) = zaručnica, isprošena djevojka; draga

jeničar (t. jeničeri) = nova vojska, koju je osnovao sultan Orhan, a ukinuo sultan Mahmud III. g. 1826.

jigit (t.) = mladić, junak. Kod nas se kaže i jidit

juksuk (t.) = napršnjak

juzbaša (od t. juz = stotina + baš=glava=juzbaši) = satnik

kabare (t.) = pojas od kadife, po kome su prišivene od srebra skovane grane

kadija (a. kadi) = šerijatski sudac

kadiluk (od a. kadi + t. suf. lik = kadilik) = suđski kotar

kadifa (a. katife) = aksamit, svilena, rutava tkanina, baršun

kaduna (t. kadin) = domaćica, žena, gospođa

kajda (a. kaide) = pravilo, napjev, melodija

kaftan = vrsta gornje odjeće

kajsar (t.) = crveno bojadisana koža od kože ili jarca

kalaj, v. kalajdžija

kalajdžija (od t. kalaj = kositar + t. suf. dži = kalajdži) = onaj, koji kositrom prevlači bakreno posude. Odatle glagol kalajisati

kalfa (od a. halifa) = zamjenik, kalfa

kaltak = drveni kostur sedla

kanara (od a. kinnare) = kanara, klaonica

kantar = rimska vaga; kantar znači teret od 120, 100 i 45 libara

kasap (a. kassab) = mesar

kauk (t. kavuk) = vrsta kape od čohu; odatle kaukčija = onaj, koji pravi kauke

kazaz (a. kazzaz) = svilar, pozamenter

kesim (od t. glag. kesmek = sjeći, rezati) = kirija, najamnina. Kaže se i češim

kiridžija (od t. kiradži) = čovjek, koji prenosi robu na konju uz plaću. Obično

se računalo od oke

konač (t.) = 1. svratište, 2. dan hoda, 3. muški odjel u kući, 4. rezidencija

namjesnika u sandžaku ili pokrajini

kontuš-mentuš, točnije: kontoš-mentoš = vrsta vezene kabanice uskih rukava, što su je nosili tatarski knezovi. Takvim bi kabanicama darivali novi

bosanski veziri ugledne ljude pri svome nastupu

kujundžija (od t. kujundžu) = zlatar

kušanma (od t. kušanmak = pasati, opasati) = pasanje, pripasivanje

litra, vidi oka

magaza (a. mahzen) = magazin

mahala (a. mehalle) = mjesto, predjel, dio grada oko jedne džamije ili koje druge javne zgrade, po čijem se osnivaču naziva; gradska četvrt

majasil (a. majesil) = vrsta kožne bolesti. Rekne se i mujasil, mujasin

medresa (a.) = škola, collegium

medžlis (a.) = vijeće, konferencija

menfiijat (od a. menfeat) = prihod, korist

mimar, v. neimar
 muderiz (od a. muderris) = profesor, nastavnik
 mudželit (od a. mudžellid) = knjigovezac (od džild = koža)
 muftija (a. mufti) = učenjak, koji je ovlašten da daje decizije (fetve) o vjerskim i pravnim pitanjima
 muhtesib (a.) = tržni nadzornik
 mujezin (a. muezzin) = čovjek, koji poziva s munare na molitvu
 mukata (a.) = paušalni zakup (od a. kata'a = odrezati)
 mumdžija (od t. mum = svijeća + t. suf. dži = mumdžu) = svjećar
 munara (a. minare) = toranj uz džamiju, sa koga mujezin poziva na molitvu i na kome se pale kandilji u svečane dane. Pravo značenje je: visoki svjetionik
 musafi-šerif (od a. mushafi šerif — mushaf od a. sahife = stranica) = uvezana knjiga, Kur'an
 muselles (a.) = mošt, šira
 musellim i mutesellim (a.) vezirov zamjenik, povjerenik u nekom gradu, a poslije upravitelj kotara
 mustahfiz (a.) = čuvar, vojnik, koji čuva tvrđavu
 mutapčija (od p. mutab + t. suf. či = mutabči) = obrtnik, koji tka predmete od kostreći
 mutevelija (a. mutevellī) = upravitelj vakufa (zadužbine)

 nafaka (a.) = određena hrana za življenje, alimentacija
 nalbant (a. na'l = obuća i p. besten = svezati = nalbend p.) = potkivač konja
 namaski (od t. namaz — svaka od pet dnevnih molitava zove se namaz) = ono, što pripada namazu
 narak (a. narh) = cijena životnim naмирnicama, postavljena od vlasti
 nedždžar (a.) = dunder
 neimar (a. mi'mar) = graditelj, arhitekt
 nizam (a.) = red, poredak; redovna vojska u Turskoj, uvedena 1826.
 nobet (a. nevbet) = red, smjena

 odžak (t.) = ognjište, gdje vatra ne trne; tabački odžak v. str. 95; jeničarski odžak = glavni štab janičara
 oka = mjera za težinu u orijentalnom sustavu mjera; 1 oka = 4 litre, 1 litra = 100 drama; 100 oka = 1 tovar; 1 oka = 1,28 kg

 papuče (od p. pa = noga i p. puš = pokrivač = p. papuš) = papuče
 pasvandžija (od p. pasban + t. suf. dži) = noćni čuvar čaršije
 pašaluk (t. pašalik) = pokrajina
 pavta (t. pabte) = vrsta nakita
 pilav (t.) = kuhana riža na običnoj ili mesnoj vodi
 pirnama (od p. pir = starac, prvak zaštitnik + name p. = knjiga) = statut
 pleta = cvancika, vrsta novca
 postule (t.) = kratka obuća (v. firale i papuče)

 rahmetli (od a. rahmet = milost, blagoslov + t. suf.-li = rahmetli) = pokojni

 sade (p.) = jednostavan, bez primjese
 sahačija (od a. sa'at = sat, ura + t. suf. dži = t. sa'atdži) = urar
 sahatkula (od a. sa'at = ura i a. kullet = toranj) = sat u tornju
 sahtijan (p.) = prerađena kozja koža, obojena u bijelo ili žuto
 samar (od t. = semer) sedlo
 sandžak (t.) = bajrak, zastava, okrug, županija
 sandžak-beg (t.) = okružnik, namjesnik u sandžaku
 sarač (od a. saradž) = sedlar
 saraj (p.) = palača, dvor; paša-saraj = zgrada, u kojoj je paša sjedio (njegova rezidencija)
 sejmen (p. sekban) = vrsta jeničarske vojske

sejr (a.) = šetnja; sejriti = šetajući gledati povorku, svečanost, prirodu i t. d.
serdar (p.) = zapovjednik, poglavica jeničara u jednom kadiluku (kotaru),
vojskovođa

serhabbazan (od p. ser = glava, a. habbaz = pekar) = pekarski cehmajstor
setil (t.) = vidi str. 92.

sidžil (lat. = sigillum) = protokol šerijatskog suda

silah (a.) = oružje; pojas od kože, za koji se zadijeva oružje (v. bensilah)

simit (a. semid) = fini hljeb kuhan s maslom

skela (t. iskela, od tal. scala)

sofra (a. sufre) = stol za jelo, trpeza

softa (p. sohta) = medreski pitomac, bogoslov

spahija (p. sipahi) = konjanik. Turski su konjanici dobivali lena i po tome
spahija = lenski vitez

sujoldžija (od t. su = voda + t. jol = put + t. suf. dži = sujoldžu) = majstor,
koji pravi i popravlja vodovode

šegrt (od p. šagird) = šegrt, naučnik

šinik (t.) šuplja mjera za žito u različnim krajevima različite težine, kod nas
80 oka. Dijelovi su šinika kutija i čejrek. Kutija ili pola vagala
je 8 do 10 oka, a zvala se i osmak. Njena težina odgovara težini va-
rićaka (10 oka). Dvije kutije su činile čejrek t. j. četvrti-
nu šinika. Isp. A. Kristić, Kreševo, Zagreb 1941, str. 97. Šinik se ra-
čunao, koliko znam, po 80 oka u krajevima oko Sarajeva, Foče, Kreševa
i na Glasincu. U jednoj bujruđiji bosanskog vezira, upućenoj 1768. g. u
Mostar, izričito se kaže, da šinik važe 90 oka. Po Đ. Popoviću (Turske i
druge istočanske reči u našem jeziku, Beograd 1884.) šinik važe 10 oka.
Istu težinu za ovu mjeru nalazimo u Vukovu i Broz-Ivekovićevu Rječniku.
U turskom leksikonu od šemsudin Samije šinik je osmina kile
(turska šuplja mjera, koja nema ništa zajedničko s kilogramom), a
isto ima i Zenker, samo što ovaj navodi, da »kila« važe 18—22 oke.
»Kila« je u raznim pokrajinama varirala, negdje je 20., a negdje i 45 oka,
na pr. u Carigradu (F. Barjaktarević u »Glasniku istor. društva« u N. Sadu,
god. V (1932), str. 350, bilješka 31). U jednoj turskoj kanunima za Bo-
sanski sandžak iz XVI. stoljeća »kila« je 60 oka. U turskom metričkom
sustavu zove se danas šinikom dekalitar. Njegova bi težina odgovarala
težini šinika naših rječnika ili težini »kutije« kao osmine šinika, koji je
bio kod nas u praksi sve do iza 1878. godine. »Kila« kao šuplja mjera
kod nas u narodu nije poznata. Rekao bih, da je kila identična sa ši-
nikom. — U B. i H. ima prezimena šinik i šiniković.

šuf'a (a.) = pravo prvokupa susjeda. To se pravo kod nas naziva šefiluk,
a onaj, kome to pravo pripada, zove se šefija

tabak (a.) = posuda, na koju se među zdjelice za kavu

tabak (a. debbag), v. str. 95. = strojač kože

tabhana (a. debbag + p. hane) = kožara, radionica, u kojoj se stroji (učinja)
kože

tabija (a. ta'bije) = mala tvrđava ili izbačeni dio grada, odakle pucaju topovi;
bastion

tahan-halva (a. tahan samljeven + a. halva = slatko jelo). Od obične se halve
razlikuje, jer se u njoj mjesto masla upotrebljava susam (šavlagn) i
što se rasipa, dok je obična kompaktna.

tanzimat i tenzimat — zapravo: tanzimati hajrije (a.) = dobre, spasonosne
uredbe. Tako se nazvao niz organskih zakona, izdanih na osnovu po-
znatog Hatti-šerifa od Gulhane, izdanog 1839.

tarih (a.) = hronogram

taščija (od t. taš = kamen + t. suf. dži = tašdži) = klesar

taze (p.) = svjež, frišak

teferić (teferrudž) = izlet, zabava

tekalif (a.) = daća. Tekalifi orfije = uobičajeni nameti

tefter (grčkog porijekla) = knjiga prihoda i rashoda, popis
temenna (a.) = pozdrav, koji se sastoji u tome, da se desnom rukom dotakne
brade i čela
tenećedžija (od t. teneke = lim + t. suf. dži = tenećedži) = limar
tepa (t. tepe) = brdeljak, brežuljak
terdah (p. destgah) = tezga, klupa, na kojoj trgovac mjeri ili obrtnik radi
(na pr. kroji)
terzija (p. derzi) = krojač
timurdžija (od t. timur = gvožđe + t. suf. dži = timurdži) = gvožđar. Stariji
izraz »timur« za gvožđe. Isto značenje ima demirdžija, od demir = gvožđe
topčibaša (t. topčibaši) = zapovjednik topčija
toka (t.) = oveća kopča od kovine, kojom se nešto sapinje. Tako na prsima
toke, koje su služile i kao nakit i kao oklop.
tufekčija (od t. tufenk = puška + t. suf. dži + tufenkdži) = puškar
usta (t. usta, a. p. ustand) = majstor, umjetnik
utija (t. ütü) = glačalo
uvakufiti, vidi vakuf
vakuf (a. vakf) = zadužbina; ono, što se trajno daje za neku zadužbinu. Od
toga u nas glagol uvakufiti. Onaj, koji nešto uvakufi, zove se vakif.
Isprava o tome zove se vakfijja ili vakufnama
valija (a. vali) = carski namjesnik u pokrajini, guverner
vezir (a.) = ministar
vilajet (a.) = pokrajina, provincija, uređena po t. zv. ustavnom zakonu. Godine
1865. dobila je Bosna takav zakon i od ajaleta postala vilajet
zaim (a.) = lenski vitez, posjednik velikog lena (zlamet)
zanat (a. san'at) = zanimanje, obrt
zerger (p.) = isto, što i kujundži (zlatar)
zimija (a. zimmi) = nemusliman u islamskoj državi, koga država štiti. Pod
tim imenom razumijeva se kod nas kršćanin